2 2053

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: DR ILLYEFALVY LAJOS

A MAGYAR VÁROSOK IPAROSODÁSA

ADALÉKOK AZ IPARI DECENTRALIZÁCIÓ KÉRDÉSÉHEZ

ÍRTA

RUISZ REZSŐ

95. KÖTET 1. SZÁM

KIADJA: BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS STATISZTIKAI HIVATALA

Ára 5 pengő

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK
SZERKESZTI: Dr ILLYEFALVY LAJOS

A MAGYAR VÁROSOK IPAROSODÁSA

ADALÉKOK AZ IPARI DECENTRALIZÁCIÓ KÉRDÉSÉHEZ

ÍRTA
RUISZ REZSŐ

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS HÁZINYOMDÁJA

340353

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
Növedéknapló
1943.4.2125.

Felelős kiadó dr. Illyefalvy Lajos

Budapest székesfőváros házinyomdája — 10094 38 — Felelős vezető: Klemm Árpád

Bevezetés.

Az ipari decentralizáció gondolata nem újszerűen fejeződött ki a magyar gazdaságpolitikában, akkor, amikor a közelmultban kormányzati programmként is jelentkezett. A magyar ipar decentralizálásának szüksége az ország területi megcsonkításának idejétől számítva mindenkor időszerű probléma volt, mert ekkor ébredtünk arra, hogy hosszú évtizedek iparpolitikája tulajdonképen elhibázott volt és különösképen a megcsonkítás fejezte ki számunkra azt, hogy az Alföld is iparosítható, hogy nemcsak nemzetiségi elemeink számára kell az ipart pártolni, hanem a magyarság is lehet iparűző, sőt elsősorban ezt kellett volna azzá nevelnünk.

Mást jelentett azonban az ipari decentralizáció eszméje Nagy-Magyarországon és más az ma. Nagy-Magyarországon az ipar decentralizációja azt jelentette, hogy a fontosabb ipartelepeket telepítsük oda, ahol a legnagyobb mértékben megtalálják nyersanyagaikat és ha nem ezeket, akkor legalább azokat az erőforrásokat, amelyek a fejlődésképes nagyipar számára nélkülözhetetlenek. Nem szabad természetesen figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy más volt az energiaforrások szerinti elhelyezkedés alaprugója is Nagy-Magyarországon és más az a mai csonka hazában. A technikai fejlődés ugyanakkor ugrott mérföldes léptekkel, amikor a megcsonkítás szomorú tényét éltük át és ezért talán ma még csak nehezen értjük, hogy mit jelentett akkor egy-egy bányavidék és mit jelentettek az ezek körül kialakult ipartelepek.

A régi Magyarországon az ipari decentralizáció tulajdonképen egyet jelentett az iparfejlesztéssel, *az iparfejlesztés pedig azt jelentette, hogy fokozzuk annak a határmenti nemzetiségi rétegnek munkalehetőségeit*, amely minden pillanatban elszakadásra készen áll és amelynek szociális viszonyai, életszintje számunkra sohasem lehetett közömbös. Ma már vitán felül áll, hogy a legmagyarabb gazdasági felfogás is a perifériák iparosítására törekedett, függetlenül az energiaforrások nyujtotta előnyöktől. Az vezette ebben, hogy a belsőbb részek színmagyar vidékeinek életszintjét nem oly fontos javítani, mint a perifériák nemzetiségéit, az *alföldi magyar jó hazafi marad nyomorában is, de a Felvidék tótjának jobb, ízesebb és nagyobb kenyeret adni nagyon fontos.*

Nem lehet célunk tanulmányunk keretében most a háború előtti évek gazdasági politikájának bírálatát adni. Különben is tanulmányunk egészében az vezetett, hogy a mai adottságokkal kell számolni és ha vissza is nyúlunk az 1920-as éveket megelőző időkre, akkor is a mai országhatárok között kell maradnunk, mert az ezeken belül kialakult élet és ennek fejlődési képe adja meg számunkra azokat az eszközöket, amelyekkel a jelenleg szükséges ipari decentralizáció gondolatával foglalkozhatunk.

Egy kétségtelen, az t. i., hogy a most felvetődött ipari decentralizációs probléma nagyon alkalmas időben került a felszínre. Azok az okok, amelyek ennek a gondolatnak tárgyalását kiváltották, maguk is indokolják ezt. *Ma az ipari decentralizáció nem azt jelenti, amit a multban jelentett, ma sokkal inkább azt kell, hogy jelentse: iparfejlesztés, a nemzetalkotó rétegek foglalkozásának megváltoztatására irányuló akció* és ha nem a foglalkozás megváltoztatására irányul, akkor legalább arra vezessen, hogy több termelés, jobb termelés, minőségi termelés, életszínvonal javítás legyen a következménye.

Ma az ipari decentralizáció közelről sem jelentheti azt, hogy Budapest meglévő ipartelepeinek vidékre helyezése, sőt még azt sem jelentheti, hogy az újonnan keletkező ipartelepeknek vidékre költöztetése volna célszerű. Ma az ipari decentralizáció csak azt jelentheti, hogy *Budapest súlyának teljes mértékű megtartása mellett új, sajátosan a vidékre utalt ipartelepeket kell teremteni, a már meglévőket meg kell erősíteni* és oda kell hatni, hogy a mezőgazdasági termelés megfelelő átállítása egyik következményeképen egyúttal a vidék megfelelően iparosodjék.

Ha így fogjuk fel az ipari decentralizáció gondolatát, akkor helyes úton járunk. Ebben az esetben *az ipari decentralizáció közel sem lehet Budapestre káros*, mert nemcsak annak a földművesrétegnek életszínvonalát sikerül emelni, amelyik foglalkozását megváltoztatta, hanem annak is, amelyik megmaradt »földet túró parasztnak«, de ennek a szónak a legnemesebb és legigazibb értelmében. És még egyet. Ebben az esetben *az ipari decentralizáció keresztülviteléhez nem is kell erőszak, nem is kell fokozott állami vagy közületi támogatás, mert a gazdasági élet maga találja meg azokat az eszközöket és válogatja ki a legmegfelelőbbeket, amelyekre leginkább szükség van.*

A következőkben az ipari decentralizáció problémájának lehetőleg széleskörű megvilágítására törekszünk. A kérdés közel sem olyan egyszerű, amint azt az első lépéseknél gondolnók, mert *a problémák olyan kuszaságban jelentkeznek*, hogy nagyon nehéz a helyes vágányon megmaradni és nem eltévedni. Mentse ezen hibáinkat talán az, hogy ha önmagában véve sikerült nagy sereg adatot egybegyüjteni, akkor is előbbre vittük ezt a gondolatot, amely kétségenkívül alkalmas arra, hogy európai színvonalra emelje a magyar gazdasági életet és a nincstelen parasztnak életszintjét.

A Thünen-körök gyűrűzése hazánkat iparosodásra készteti, bizonyos adottságok azonban nem engedik azt, hogy a magyar föld természeti kincseit

heverni hagyjuk. Nekünk, a magyarságnak Európában egész sajátos helyzetünk van most: arra a nívóra kell rövid időn belül emelkednünk, ahol a dánok, a hollandok vannak, sőt még ezeknél is érdekesebb összetételű néppé kell válnunk. Ha ezt a gazdasági problémát meg tudjuk magunk oldani, akkor nem fognak elseperni a körülöttünk tomboló elemek, hanem megállhatjuk helyünket a jövőben is.

Végezetül még egy megjegyzés. Az a tény, hogy *az ipari decentralizáció egész problémáját a magyar városok szemszögéből nézzük*, nem teheti tanulmányunkat részlegessé. Több okunk volt erre, hogy így vezessük a kutatásokat és ezek sorban jelentkezni is fognak. A legfontosabb azonban az, hogy *ipar és város mindenkor egyet jelent, legalább is nagyipar és város.* A nagyipar szorosan egy a várossal, mert szüksége van annak minden vonatkozású piacára. *A város munkáspiaca, a város fogyasztópiaca, a város pénzpiaca, a város közvetítő kereskedelme, a város hitelélete és nem végső sorban a város kultúrája százszorosan indokolják a nagyiparnak és végeredményben az iparnak a városban való centralizációját.* Sőt ma, amikor az energiaszállításnak semmi akadálya, de költsége sincsen, ma már az energiapiacot is a város energiaforrásai biztosítják. Ha tehát a magyar ipart decentralizálni kell, akkor elsősorban a magyar városok — kisebb és nagyobb — jöhetnek számba. Ha a vidék iparosítását kell előmozdítani, ami talán szabatosabb fogalmazás a fentieknél, akkor elsősorban a magyar vidék gócai jöhetnek számításba. Azok a gócok, ahol ezek a munkapiacok, fogyasztópiacok, pénzpiacok a budapestihez mérten ugyan kisebb arányokban, de mégis csak jelentkeztek. Így lesz azután ebben a tanulmányban a magyar városok iparfejlesztési lehetőségeiről szó, így van azután az, hogy az egybehordott anyag elsősorban is városok szerint tagozódik, de mindenkor különbséget téve város és község között.

I. Az ipari decentralizáció elgondolásai és lehetőségei.

1. A probléma újabb felszínrebukkanásának okai.

Mint már a bevezetésben említettem az ipar decentralizálásának gondolata nem újkeletű. A századfordulót követő évek gyorsabb iramú iparfejlesztése is végeredményében az ipar decentralizálásának gondolatából indult ki, talán azzal a különbséggel, hogy akkor inkább iparfejlesztés volt a célja, míg ma inkább decentralizálás. Újabbkori felbukkanása épen az előzővel kapcsolatos, mert az első ipari decentralizáció eredményei egyet jelentettek azzal, hogy a csonka ország területén ipartelepek elenyésző csekély számban maradtak csak és ezek is elsősorban azon a területen, amelyet Nagy-Budapest néven ismerünk.

A Nagy-Alföld mostohagyermek volt minden iparfejlesztési javaslatban, a boldog Nagy-Magyarország arra rendezkedett be, hogy perifériáinak erő- és nyersanyagforrásaira építette fel iparát és ezek mezőgazdasági szükségletének kielégítését a Nagy-Alföldre bízta. A megcsonkítás azt hozta magával, hogy itt maradt egy ország ipar nélkül, de olyan jelentős mezőgazdasági termeléssel, amelynek nem lehetett a szűkreszabott ország határai között elegendő fogyasztót találni. A környező államok gazdasági elzárkózottsága, amely legalább is felénk olyan szigorúan érvényesült és a távolabbi iparosodott államoknak a világháború alatt új mezőgazdasági termelőket magához fűző törekvései azt hozták magukkal, hogy a magyar gazdasági élet kaoszba jutott, amelyből csodálatos módon tudott csak kiszabadulni.

Végeredményében a világgazdasági válságnak nem kellett már sokat pusztítania ahhoz, hogy a magyar termelés és a magyar fogyasztás teljes gazdasági csődhöz jusson. Nem pusztán autarchiás törekvésnek nevezhető ilyen körülmények között, ha egy nemzetgazdaság új kereseti lehetőségek felé törekszik és különösképen nem akkor, ha iparkodik ebben az időben olyan iparokat fejleszteni, amelyek a legnagyobb versenyben is alkalmasak arra, hogy új piacokat találjanak.

A gazdasági helyzetnek fentiek szerinti alakulása odavezetett, hogy a mezőgazdaság alig tudta megtalálni számításait. A nincstelen földműves,

a törpebirtokos jövedelme rohamosan csökkent és a nagy nyomorhoz szokott magyar mezőgazdasági munkásság olyan sorba jutott, amelyet azelőtt el sem képzelhettünk. Senki sem vádolható ennek előidézésével vagy azzal, hogy nem küzdött ellene eléggé. Ezt a kor és a külső események hozták magukkal, egyben azonban alkalmasak voltak arra is, hogy megérleljék a gazdasági élet hivatott vezetőinek szándékait és terveit.

Látni való, hogy *a magyar földművelésen csak egy segít; fokozni kell a belső fogyasztást.* A belső fogyasztás fokozásának lehetőségei határtalanok, mert nemcsak a magyar földműves, de még a tisztviselőosztály, az iparos elem is szerényen él. *Fokozni azonban a termelést csak úgy lehet, hogyha a városi lakosság fogyasztóképességét növelem, hogyha az iparoselem kereseti viszonyai javulhatnak. Ezek azonban csak akkor javulhatnak, ha a földműves osztály többet tud fogyasztani az iparcikkekből, ha igényei növelhetők és megtalálja a fedezetet* a belsőfogyasztás emelkedésében.

Világosan látható, hogy itt olyan körforgásról van szó, ahol az egyes láncszemek szigorúan egymáshoz kapcsolódnak és egymásra hatnak. Nem lehet itt mást csinálni, mint minden eszközzel arra törekedni, hogy fokozzuk az ipari termelésnek azt a részét, amely a leggyorsabban talál a külföldön piacot és amely egyben a mezőgazdaságból indul ki és annak is nagyobb fogyasztóképességét biztosítja. Véletlen, hogy van erre lehetőség. *Azok a mezőgazdasági termékek, amelyek a magyar kivitelnek a multban legtekintélyesebb részét alkották, nyersállapotban mentek ki.* Ma ezek a termények már nem olyan versenyképesek ugyanezeken piacokon, további piacokat pedig nem lehet számukra feltárni. Új mezőgazdasági termékekre van szükség, olyanokra, amelyek nyersen nem szállíthatók ugyan, de a külföldön keresettek, olyanokra, amelyek egy egységes magyar ipar számára fejlődési lehetőségeket biztosítanak.

Ezek voltak az indokok. A magyar vidék népe elszegényedve várta, hogy helyzetén javítani fognak. Átmenetileg boletta-alap, mezőgazdasági adósvédelem, intervenciós vásárlások, gabona- és állatelhelyezés a velünk barátságos államokban stb. segített a helyzeten, azonban ezek nem lehettek alkalmasak arra, hogy gyökerében megoldják a kérdést.

Az ipar decentralizálása kézenfekvőnek látszott, mert a multban is ez segített a nemzetiségi vidékeken, másrészről pedig az elszakított ipartelepeknek részleges pótlása és nem utolsó sorban főképen az Alföld ipartalansága nem is nyujthatott jobb gondolatot. A gazdasági válság szomorú évei után megindult lassú fejlődésben egészen konkréten megfogalmazott programmal lépett ki *Bornemisza Géza ipardecentralizációs javaslatával* és szólította fel az illetékes szerveket, hogy ennek akadályairól, ezek leküzdésének módjairól adják meg véleményüket. A vélemények egybegyüjtése után az *Ipartanács* foglalkozott ezzel a gondolattal, de egyelőre ezen az elméleti síkon mozgó megmozduláson kívül más még nem történt.

Több oka van ennek. Kétségtelen, hogy ez az akció nem mehet márholnapra végbe. Sokáig fogja megakadályozni ezt az a körülmény, hogy a fejlettebb gazdasági érdekeltségek horribilis engedményeket kérnek az államtól, a városoktól stb. annak fejében, hogy ők vidékre települjenek. Az engedményeket azonban csak addig kérik, amíg maguk nem győződnek meg arról, hogy egyes ipartelepeknek van létjogosultságuk a vidéken is, hogy valóban vannak egészséges vállalkozások, amelyek elsősorban a magyar vidéken képzelhetők el.

Aligha remélhető a vidék iparának fejlődése addig, amíg az ipari decentralizációt úgy fogjuk fel, hogy vasgyárak számára az alföldi városokban keresünk helyet, nagyobb péküzemeket a Tiszántúl létesítünk, papírgyárat a Nyirségben alapítunk és arra törekszünk, hogy a sokszorosítóiparok szerteszéledjenek az ország egyes kisvárosaiban. A vidék iparának fejlődését ilyenmódon csak mesterséges eszközökkel, állami beavatkozással lehet elérni, holott sokkal inkább szorul a vidék mezőgazdálkodása állami irányításra, fejlesztésre, mint az iparok, amelyek maguk fogják ezeknek nyomában megtalálni lehetőségeiket.

A harmincas évek elejének gazdasági válsága robbantotta ki az ipar decentralizálásának gondolatát és ha ez a fentiek szellemében kíván haladni, akkor egészen valószínű, hogy nagyon szép eredményeket is érhet el. Az adatok során többször lesz alkalmunk rámutatni arra, hogy az Alföld legtöbb városában, de egyébként is a magyar városok legtöbbjében az iparos elem olyan elenyésző és annyira háttérbe szorul a mezőgazdasági mellett, hogy városaink nagyon sokszor épen e miatt nem is tudják elérni városias kialakulásukat.

A vidéki városok iparosítása tehát tulajdonkép olyan programm, amely egyben alkalmas lehet arra is, hogy a vidéki városokat közelebb emelje a fővároshoz, a nélkül természetesen, hogy ez a fővárosnak a legcsekélyebb hátrányára is lenne. Szerencsére a gazdasági fejlődés rúgói Budapest mellett szólnak. Sajnos az ipari decentralizáció bármennyire is komoly és hasznos programm és igen alkalmas időkben lett kormányfeladattá, mégis rossz időben jelentkezik.

Az ipar ma Európa-szerte a nagyvárosok felé törekszik. Csodálkozással olvassuk például,[1]) hogy *Anglia nagyipara is London felé húzódik* és dacára a légi támadások okozta veszélyeknek, a nagyvárosok helyzete egyre erősebb és erősebb lesz. *Angliában is kormánybiztos foglalkozik azzal, hogy miként lehetne megakadályozni az ipartelepeknek London felé való áramlását.* Nem ritka dolog, hogy gyárak állnak le vidéken azért, hogy Londonban új üzemmel vegyék fel és folytassák a termelést.

Az energiaszállítás lehetőségeinek kiszélesedése soha nem hitt centralizációs folyamatot indított meg, *ma már nincsenek az ipartelepek a szénbányák-*

[1]) Lásd erről Városi Szemle 1937. évf. 773. oldal.

hoz kötve és szívesen választják helyüket a nagy fogyasztó- és munkapiacok közelében. Ma az a helyzet, hogy jelentős kedvezmények mellett is Budapestet részesíti a gyárak többsége előnyben, ha új telephely kijelöléséről van szó. Nemcsak azok az okok, amelyeket a következőkben részletesen szándékozom ismertetni, hanem elsősorban az, hogy a nagyváros sokkal alkalmasabb a legtöbb ipar számára — vezetett ide.

Különösen szerencsés helyzet nálunk az, hogy elsősorban *a mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos iparok fejlesztésére* és ezeknek a vidéki városokban való telepítésére gondolhatunk. Ezek ugyanis alkalmasak arra, hogy településükben a vidéket részesítsék előnyben és nem a fővárost, bár ezeknél is megvan az a veszély, hogy a nagyváros nyujtotta számtalan előny kedvéért lemondanak azokról, amelyeket csak a vidék biztosíthat számukra.

A kormányzat ipardecentralizációs törekvései tehát igen súlyos akadállyal állnak szemben már pusztán a fentebb említett okoknál fogva is. És amint hogy Angliában sem sikerült egyelőre megtalálni azokat a lehetőségeket, amelyek az iparvállalatokat szándékuk megváltoztatására bírják, úgy nálunk is komoly a veszély. Természetesen ez közel sem jelenti azt, hogy ezért vissza kell riadnunk az egész problémától. Épen ez indokolja, hogy a kérdéssel beható mérlegelés nélkül nem foglalkozhatunk és a multbeli fejlődés adatszerű képének felvázolása sokkal fontosabb, mintsem gondolnók.

2. A vidék iparosításának lehetőségei és szükségessége.

A magyar vidék messze elmarad a főváros fejlődése mellett. Sokan szeretik ezt úgy megfogalmazni, hogy *Budapest fejlődése túlrohamos volt és ez a vidék kárára ment végbe. Pedig a helyzet épen fordított. Budapest fejlődése meghaladta ugyan a vidék fejlődését, de Budapesten is érezni azt, hogy a vidék hátrábbmaradottsága csak kárára volt.* Ez elsősorban talán a városok iparosodásában és az ezzel kapcsolatos gazdasági és kulturális viszonyokban, egyszóval az életszintkülönbségekben jut kifejezésre. Azok a városaink, amelyek a többihez mérten viszonylag gyorsabban iparosodtak, alkalmasak csak arra, hogy Budapesttel — nagyságbeli vonatkozásoktól eltekintve — összevettessenek, egyébként a városokban is csak mezőgazdasági jellegű településekkel állunk szemben, olyanokkal, amelyeket közszóval falvaknak nevezünk.

A vidéki városok fejlődésének létalapja az iparosodás. *A város egy civilizáltabb fokon álló társadalmi réteg települése.* Ez a réteg elsősorban iparos, mert a mezőgazdasággal való foglalkozás — tévhitek szerint — nem kíván olyan magas intelligenciát, mint az ipar. Azért tévhitek szerint, mert a mezőgazdaság fejlettebb foka igenis jelentős intelligenciát követel, mert *a földből csak tudással és tudással belevetett munkával lehet többet kisajtolni.* Ezt

igazolja a kertészkedő földművelés, a gyümölcs- és zöldségkultúra, a virágkultúra, a baromfikultúra, a tehenészetek belterjesebb formái, a hízlalótelepek stb. stb.

Ha belterjesebb mezőgazdaságról van szó, felvetődik azonnal a kérdés, hol találhatók meg ezek elsősorban. Vajjon nem véletlen, hogy épen a nagyvárosok környékére húzódtak ezek és ott tömörülnek? Ez valójában nem véletlen, mert *a belterjes termelés csak ott fejlődhetik ki, ahol igényesebb áruira fogyasztót kap, ahol piaca van.* Ilyen piac természetesen a városokban jelentkezik, annál inkább a városokban, mert ezek kulturáltabb lakossága mindenkor jobb fogyasztó. *Az iparosodott réteg többet fogyaszt és nemesebb, jobb anyagot kíván.* Ezt szívesen fizeti is meg, mert jobb kereseti viszonyai vannak.

Természetesen következik ebből, hogy az a tény, hogy Magyarországon a szó szoros értelmében kevés város van, a belterjes termelés fokozottabb elterjedésére nem számíthatunk. A belterjes gazdálkodás termékei csak akkor jöhetnek számba, ha ezeknek kivitele külállamok felé biztosítva van. Ez azonban soha sem lehet kellően biztosítva, mert a mezőgazdasági terményeknek megvan az a hátrányuk, hogy azonnali el nem adásuk esetén nemcsak kamatveszteség éri a termelőt, hanem áruja teljesen megsemmisül és minden befektetése kárbavész.

A kivitel fokozására csak akkor lehet számítani, ha a mezőgazdasági termelés árucikkeit megfelelően feldolgozva tudnók kiszállítani, amikor is nagyobb területű piachoz juthatunk és amikor megszűnik az a veszély, amit az azonnali kiszállítás minden akadályának felmerülése jelenthet. De ennél sokkal célszerűbbnek látszik a belső fogyasztás növelését elősegíteni.

A belső fogyasztás emelése azonban csak iparosítás útján lehetséges, a külső fogyasztás biztossá tétele és ezen keresztül növelése pedig iparosítással mehet elsősorban végbe, vagyis a kör bezárul azzal, hogy a mezőgazdasági termelés feldolgozása céljából iparokat kell fejlesztenünk.

Hazánknak és elsősorban Budapestnek valamikor legjelentősebb ipara a malomipar volt. *Kétségtelen, hogy Budapest naggyá fejlődésében a malomiparnak döntő szerepe volt* és valamikor büszkék voltunk arra, hogy Budapest a világ első malomvárosa. Ez is egy a mezőgazdaságra felépített iparág volt, amely azonban a Thünen-köröknek rohamos előrehaladásával tovább húzódott és mi ebben visszamaradtunk.

Már többször foglalkoztunk a *Thünen-körök rendszerével* és úgy hisszük szükséges ezzel a kérdéssel közbevetően, de részletesebben foglalkoznunk. *Thünen megállapítása szerint a város egy zárt gazdasági egység,* amelynek centrumában van képviselve a legmagasabb rendű foglalkozás. Ettől távolodva körgyűrűkben helyeződnek el a különböző termelési ágak, mindenkor jelentőségüknek megfelelően. Belül vannak a legkevesebb területet igénybevevő iparok, ezt követik azok, amelyek területszükséglete jelentősebb,

majd jönnek a mezőgazdaság és állattenyésztés legmagasabb fajai. A kertgazdálkodás, az istállózó állattenyésztés stb., stb., majd csak ezeken túl, a külterjesebb mezőgazdasági termelés öve, amely már nagyobb területeket kíván. Ebben az övben van pl. a gabonatermelés, majd még ezen kívül vannak a nomád állattenyésztési formák, majd legkívül az erdőségek.

Thünent ezen elméletének megalkotásában valószínűleg az vezette, hogy *a városok belsőbb részein a telkek egységárai magasabbak és ennek következtében itt csak a kisebb területet igénybevevő termelési ágak helyeződhetnek el* és azok, amelyek ezeket a magasabb területárakat fizetni bírják. A külső övezetben az olcsóbb területek nem szorulnak olyan fokozott kihasználására, annál is inkább, mert messzebb feküsznek a városcentrumtól és azért is, mert a távolodó körgyűrűk területe egyre nagyobb és nagyobb, a területekben a kínáltság viszonya jelentősen növekszik.

Amit Thünen a városokról a mult század elején elméletileg megállapított, *ma is fennáll.* Valóban a város belső részein drágábbak a telkek és ha nem is szigorúan körgyűrűkben, de azért a centrumtól távolodva állandóan csökken a telekérték és annak jövedelme. Már nem nehéz most ebből a feltevésből kiindulva az *egész elméletet nem egy város, hanem a Föld egészére is kiterjeszteni és alkalmazni.* Természetesen meg kell keresnünk elsősorban is azt a centrumot, amely köré ezek az elméleti körgyűrűk megrajzolhatók.

Teleki Pál gróf, aki Thünen elméletének alkalmazását keresztülvitte, a Földre alkalmazott körgyűrűk középpontjának *Nyugat-Európát választotta,* mint az emberi kultúra és gazdasági élet minden tekintetben leginkább alkalmas pontját. E köré iparkodott az egyes körgyűrűk övét megrajzolni. A körgyűrűk szabályosságát természetesen sok zavaró körülmény befolyásolta. Közrejátszottak elsősorban földrajzi okok, politikai momentumok stb., de végeredményben sikerült az övezeteket pontosan megrajzolni.

A legérdekesebb megállapításra azonban akkor jutott, amikor a körgyűrűket különböző időkre kezdte megrajzolni. *A mult század elején ezek a körgyűrűk sokkal szorosabbak voltak és a közlekedési technika rohamos fejlődésével nyíltak ezek egyre jobban szét.* Megállapítható tehát, hogy ezeknek a körgyűrűknek szélességi méreteit valójában csak időméretekkel határozhatjuk meg, amely időméretek egységét a közlekedési eszközök sebessége (hozzá kell ehhez számítani a hűtőtechnika fejlettségét is) szabta meg a különböző korokban.

Ezzel az elmélettel nagyon egyszerűen lehet magyarázni azt a fejlődési fokot is, amelyen hazánk gazdasági élete a mult század elején, jórészt még nomád állattenyésztésből a mai mezőgazdasági színvonalra fejlődött és amelyre még fejlődnie kell. Ma már Ausztrália steppéiről olcsóbban lehet szállítani a birkát Angliába, mint Magyarországról, a La Plata búza versenyképesebb, mint a tiszavidéki, a délorosz steppék kukoricája inkább megfelelő, mint a bácskai.

Hazánk egy közelebbi körgyűrűbe került a közlekedés rohamos fejlődése következtében. *A magyar föld ma már nagyon drága ahhoz, hogy holdanként nyolc métermázsa búzával beérjük* és *a magyar parasztnak nyomor, ha csak abból akar megélni, amit ez a föld a maga erejéből kihozni tud.* Ez indokolja nálunk elsősorban is a mezőgazdaság belterjesebb termelési módjainak propagálását, ez indokolja azokat a problémákat, amelyeket iparfejlesztés, ipari decentralizáció jelentenek.

Ez az oka elsősorban annak is, hogy Budapestről eltűntek a malmok és az egykori híres malomvárosban ilyent alig találunk. A régi malmok falai között csokoládégyár, selyemszövő van, vagy pedig régen a csákányok martalékai lettek. De nemcsak a malmok szűntek meg, hanem ezzel együtt a malomberendezési és felszerelési gyárak stb. is. A malomipar megszűntét egyébként ugyanekkor az is indokolta, hogy a gabonafeldolgozásnál a melléktermék és főtermék viszonya nem feltétlenül teszi szükségessé azt, hogy a feldolgozás a termelés helyén menjen végbe. A korpa mennyisége a liszthez viszonyítva olyan csekély, hogy kifizetődik az a szállításidíjkülönbség, ami a búza és liszt súlyából kifolyólag jelentkezik. Természetes, hogy *a fogyasztóhely magának követeli a feldolgozás munkáját, mert ezzel jelentős tömegeknek állandó foglalkozását biztosítja.*

Vannak ezzel szemben olyan gyáripari termelési ágazatok, ahol *a nyersanyagnak a fogyasztás helyére való szállítása sokkal nehezebb* és ezeket a termelés helyéhez közel kell feldolgozni. A cukorrépa sohasem tesz meg hosszú utakat, minden cukorrépamennyiség a hozzá legközelebb fekvő cukorgyárban kerül feldolgozásra, a burgonyából is helyben főzik ki a szeszt, habár csodálatosan a keményítőgyártás nem a termelés helyén, hanem attól meglehetősen távol megy végbe.

Vannak azután *olyan mezőgazdasági termékek, amelyek nem szállíthatók nyersen semmiképen sem,* hanem csakis feldolgozásuk után fuvarképesek. A paradicsombesűrítés, a konzervkészítés, a gyümölcsök feldolgozása mind-mind helyi ipart létesíthet a termelés helyén és ezzel jelentős életszíntvonal emelését okozhatja a mezőgazdasági lakosságnak épen úgy, mint az erre alakult iparinak.

A vidék iparosításának szükségessége tehát époly komolyan jelentkezik, mint ahogy egyidejűen megvannak ennek lehetőségei is. Ha az ipari decentralizációnak fentebb vázolt előfeltételeit meg lehet teremteni, akkor nemcsak ipart fejleszthetünk, hanem a mezőgazdasági termelés belterjesebbé tétele terén is sokat haladtunk előre, amivel egyben megadtuk az útját annak, hogy a népesség életszintje minden rétegben egyaránt emelkedhetik és fejlődhetik.

Az egészséges városfejlődés csak úgy képzelhető el, ha egészséges környékre épül az. *A városok nem önmagukért vannak, hanem környezetükért.* A többet kereső földműves ad a városi iparosnak munkaalkalmat, de viszont a városi iparos válik elsősorban fogyasztójává a környező vidék mezőgazdasági termelésének. A kettő szorosan egymás mellett halad előre és egymásnak kisegítői.

3. Mezőgazdasági termelés és ipari termelés összhangbahozatala.

A legfontosabb tennivaló elsősorban *a mezőgazdasági termelésnek és az ipari termelésnek összhangbahozatala.* Addig, amíg a fejlődésképes ipar nem talál elegendő fogyasztót a súlyos értékesítési lehetőségekkel küzdő mezőgazdasági lakosságban, addig nem számíthatunk iparfejlődésre. *A Budapesten és környékén letelepült iparok jórészt függetleníteni képesek magukat a mezőgazdasági lakosság fogyasztásától.* Budapest ellátása és az exportpiacok biztosítják munkakörüket, ezeken felül a vidék számára csak mellékesen termelnek. Mellékesen termelnek, mert a vidék fogyasztása nem számottevő és azt el tudják látni azok a kisszámú gyártelepek és vidéki kézműiparosok is, akik ha csekély számban is, de mégis csak megvannak.

Aligha hihető, hogy a budapesti fogyasztásra és exportra dolgozó gyártelepek Budapestről elvándoroljanak. Legnagyobb előnyüket nem fogják feláldozni semmiféle állami vagy más közületi támogatásért sem és ezen módon az ipari decentralizáció el sem képzelhető. Csak az esetben képes a tőke megmozdulni, ha a vidék fokozottabb fogyasztást ígér, vagy pedig a tőke olyan gyáralapításba fekszik, amely könnyen nem mozgatható nyersanyag feldolgozásával foglalkozik.

A kormányzatot ezeknek a szempontoknak kell vezetniök akkor, amikor a gyáripari decentralizáció érdekében lépéseket készül tenni. Mindkét eset azonban elsősorban is megkívánja a mezőgazdasági termelés irányítását. Első esetben azt kell elősegíteni, hogy a mezőgazdasági népesség jobb kereseti viszonyok közé jusson, második esetben pedig a termelés megfelelő irányításával kell odacsalogatni a gyártelepeket.

Mezőgazdasági és ipari termelés összhangba hozatala érdekében *a mezőgazdasági termelés irányítása vezethet csak célhoz,* mert ez áll alacsonyabb gazdasági kultúrfokon, az ipar a maga józan természetes és anyagi alapokon végzett számításaival hamarabb tud alkalmazkodni az új adottságokhoz, mint a mezőgazdaság. Ismeretes, hogy *a gabonatermelés csak igen lassú mértékben csökken, annak ellenére, hogy éveken keresztül ráfizetéses volt a szemtermelés,* amivel szemben aligha képzelhető el, hogy egy gyárvállalat több éven át ráfizetéssel készítsen egy cikket minden jobb jövő reményének hiányában is.

A célravezető eszközök között a mezőgazdasági kultúra fejlesztése a fontosabb. A mezőgazdasági népesség a földművelést nem tanulja, ebbe csak beleszületik. Az alsóbbfokú mezőgazdasági iskolák száma alacsony, látogatottságuk még igen gyér. Ahogy kötelező leventeoktatást lehetett bevezetni és 21 éves korig kötelezni erre mindenkit, úgy a mezőgazdasági oktatást is meg lehetne valamiő formában szervezni. Nemcsak a haza védelme van olyan fontos, hogy ezért kötelező foglalkoztatottság rendelhető el, hanem a haza építése, annak fenntartása is.

Ha csak a fiatalabb nemzedékek oktatása történik meg, akkor az eredmények évtizedek mulva fognak jelentkezni. A munkaképes korban lévők szakszerű felvilágosítása gazdatitkári intézmény útján érhető el és megvan minden eszköz arra, hogy ezt keresztülvihessük. Ki kell emelni a magyar parasztot a maga paraszti mivoltából és földművelő iparossá kell emelni, aki iparszerűen, szakszerűen tudással felfegyverkezve áll ki munkahelyére a barázdák mellé.

Önmagában ez még így sem vezethet célra. A nagybirtok irányított gazdálkodásának bevezetése jobban vihetné előbbre az iparosítás gondolatát, mintsem hinnők. A kisgazda, a törpebirtokos nem eladásra termel gabonát, csak a maga szükségletét fedezi abból. Amit ő eladásra termel, az inkább ipari nyersanyag, mint a nagybirtok több ezerholdon termelt gabonája ami egyetlen fillér munkabért sem jelent az ország iparos népének. Az a néhány traktor, cséplőgép, amit ez a szemtermés kíván, nem ipar, a feldolgozás elmarad, mert a gabona szemalakban megy külföldre és nincsen belőle senkinek sem haszna, mert a termelő is filléres nyereséggel kénytelen tovább adni.

A magyar földnek olyan termést kell adni, amely nemcsak elvetőjének és a rendszerint azzal azonos aratójának ad kenyeret. Olyan cikkeket kell termelni, amelyek feldolgozásra szorulnak, átalakításra és olyan átalakításra, amely sok munkás kéznek jelent további, újabb, hasznosabb munkát, amely a föld értéke mellett a kéz értékét is megfizeti, kamatoztatja. Túl kell tennünk magunkat azokon az elméleteken, hogy a magyar föld csak búzatermelésre alkalmas és csak kenyeret képes adni. Nekünk a kenyér mellé ma már vajra, húsra, gyümölcsre, ipari nyersanyagokra van szükségünk és a gabona csak arra a célra szolgálhat, hogy állattenyésztésünk fokozottan fejlődő ütemének adjon alapot.

Az a búzaszem, amely csirke alakjában hagyja el a magyar határt, az a kukoricacső, amely sertészsír alakjában megy külföldre, az a gyümölcs, amely párlat alakjában szállíttatik el tőlünk, többszörösen jelent nekünk értéket, mint az a gabonaszem, amely a cséplőgépen kívül másnak nem adott munkát, mert még a vasutat sem foglalkoztatta, hiszen víziúton szállíttatott el. A magyar iparfejlesztés minden alapja egyedül a mezőgazdasági termelés megfelelő irányításában van és ennek szükségszerű következménye.

4. A vidék iparosításának akadályai.

Az eddigiekben igyekeztem kiemelni az ipari decentralizáció szükségeként, hogy egyedül ezen az úton lehet a magyar nép leghatalmasabb rétegének életszintjét növelni, egyedül ezen az úton érhetjük csak el azt, hogy a parasztból nemcsak iparost, hanem földművesiparost is neveljünk, abban az értelemben, amint a magasabb belterjességre törekvő földművest akarjuk ezzel jellemezni.

Kétségtelen, hogy az ipartelepek decentralizálásának más előnyei is vannak. Ne hagyjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a modern hadviselési eszközök az egy pontban tömörült településekre, legyenek ezek akár ipariak, akár más jellegűek, mindenkor igen veszélyesek tudnak lenni. Ahogy az ország megcsonkításával elveszítettük ipartelepeink legnagyobb részét és egyszeriben csonka maradt az egész termelés, sokkal súlyosabb mértékben következnék be ez akkor, ha bármikor az egyébként szerencsés központi fekvésű Budapestet valamelyes katasztrófa éri. Reméljük azonban, hogy ilyen csapás nem éri, de akkor is elég óvatosak lehetünk és az újabban kialakuló gyártelepek közül nem célszerűtlen lehetőleg néhányat vidékre telepíteni. Ez azonban csak másodlagos szempont lehet az egész decentralizációnál, mert az első mindenkor az kell, hogy legyen: megteremteni azokat az iparokat, amelyek vidékre utaltak, amelyek csak a vidéken élhetnek és amelyeknek hivatása a magyar nép életkörülményeit megjavítani, jobbá és szebbé tenni.

Az a körülmény azonban, hogy az ipari decentralizáció alatt általában azt értik, hogy Budapest ipartelepeit szétugrasztani és kitenni a meglévőket a vidékre vagy legalább is az, hogy egy újonnan alakuló bútorgyár pl. Gyulán telepedjék le és ne másutt, igen helytelen okfejtésekre adott alkalmat.

Az ipari decentralizációt megnehezítő okok között ugyanis olyanokat szokás mindig említeni, amelyek valóban a decentralizációt akadályozzák, de csak ritkán kapunk olyan érveléseket, amelyek a vidéki városok iparfejlesztését a mezőgazdasági termelés átállításában látják.

Pedig, hogy *a kormányzatnak sem kifejezetten az a célja, hogy a Budapesten és környékén kialakult gyártelepeket áthelyezésre bírja* vagy olyan ipartelepeknek, ha ezek újonnan is alakultak, a vidékre telepedését segítse elő, amelyeknek minden szempontnál fogva Budapesten a helyük, az kiviláglik abból a leiratból, amelyet a vidék iparának fejlesztését gátló okok vizsgálata céljából szétküldtek. Így pl. *a Magyar Városok Országos Szövetségéhez érkezett leirat szerint: »a m. kir. kormány programmul tűzte maga elé a vidék iparosodásának, nevezetesen új vidéki ipartelepek létesítésének és meglévő vidéki ipartelepek tovább fejlesztésének lehetőség szerint elősegítését.«*

A Magyar Városok Országos Szövetsége felszólította a vidéki városokat[1]) adatszolgáltatásra abban a tekintetben, hogy a vidéki városok vezetői szerint melyek azok az okok, amelyek az iparfejlődést megakadályozzák. Az erre a felhívásra nagyszámban érkezett válaszok annak ellenére, hogy nem a konkréten felvetett kérdésre felelnek mindig, nem érdektelenek, mert olyan anyagot adtak, amely leginkább összegezte a vidék iparfejlesztésének tényleges akadályait, azokat az akadályokat, amelyeket nagyon sok esetben a kormánykörök, de más szaktestületek vagy szakférfiak maguk sem ismertek eléggé. A vidéki városok részletes válaszai rámutatnak arra, hogy valóban milyen nagy

[1]) Városok Lapja 1937. 125. oldal.

jelentőségű kérdéssel állunk itt szemben. A városok vezetői ezt a kérdést megvitatták a városok területén lévő összes érdekeltekkel és kiegészítve ezt a maguk közigazgatási tapasztalataiból leszűrhető eredményekkel, olyan jelentésekkel szolgáltak, hogy a Szövetség kiválóan mutathatott rá arra, hogy melyek a vidék iparfejlődését gátló tényezők.

Az iparügyi miniszterhez felterjesztett *részletes jelentés*[1]) *az iparosodást gátló okokat csoportokban sorolja fel.* A bevezető rész az általános okokkal foglalkozik. Már eleve abból indul ki, hogy az extenzív mezőgazdaságnak minő szerepe van ebben a kérdésben, majd arra tér ki, hogy a jelen körülmények között a gazdasági válságból való kibontakozás éveiben a speciális időszaki okok is megnehezítik a vidék iparfejlesztését.

Ezek mellett a valóban általános okok mellett a jelentés azonban rögtön kiemeli azt a körülményt, hogy *a városokhoz csatlakozó mezőgazdasági területek lakossága olyan alacsony színvonalon van, hogy ezek mellett egy fejlettebb kézművesipar sem életképes.* Addig, amíg a fogyasztás jelentős mértékben nem növelhető, addig a vidék iparának fejlődéséhez a legcsekélyebb reményünk sem lehet. Nincs kinek termelni, a városi lakosság megcsökkent fogyasztóképességének kielégítését el tudja végezni az a tőkeerősebb budapesti ipar, amely eddig nem pusztult el, a falusi lakosság igénytelensége mellett pedig a vidéki városokban ipar nem fejlődhetik.

Ezek az érvek szorosan azok, amelyeket az előző fejezetekben felsoroltam és amelyek kétségtelen a legnyomasztóbban hatnak a vidék iparára. Ezek mellett a következőkben részletesen felsorolt iparfejlődést gátló okok csak részjelenségek, amelyek önmagukban szűnnének meg akkor, ha volna kinek termelni. Mert a fogyasztás erősödése természetesen maga után vonja azt, hogy *a vidék hitelélete fellendül,* de magával vonja azt is, hogy a közlekedés terhei viszonylag csökkennek, főként ha csak nyersanyag szállításáról van szó és nem kell dupla fuvardíjakkal számolni, de magával vonja azt is, hogy megszűnik a szakmunkáshiány, növelhető a tanoncoktatás nívója stb.

A részletes jelentés ugyanis megemlékezik *pénzügyi nehézségekről, közlekedési és szállítási nehézségekről,* az egyéb okok között pedig több részletről, amelyek közül ki kell emelnünk *a nyersanyaghiánynak, mint különösen fontos tételnek szerepét.* Vidéki városaink szerint iparuk fejlesztését gátolja az a körülmény, hogy a vidéki kisiparos nagyon nehezen és akkor is csak magas kamattételek mellett juthat hitelhez. Vidéki pénzintézeteink mondhatni kivétel nélkül csak ingatlanokra mernek kihelyezni és az az iparos, aki ilyennel nem rendelkezik, csak uzsoraáron kaphat hitelt. Rámutatnak arra, hogy *Budapesten ez a kérdés mintaszerűen van megoldva,* a kisiparnak hitelellátása minden zavar nélkül megy végbe. Nem veszik figye-

[1]) Városok Lapja 1937. 271. oldal.

lembe azt, hogy Budapesten ezt a mintaszerű megoldást épen maga a főváros szervezte meg, akkor, amikor a *Kisipari Hitelintézetet* életre hívta. Természetesen addig, amíg a vagyonos fővárosnak könnyű volt ezt megcsinálni, a lényegesen kisebb vagyon felett rendelkező vidéki városok nincsenek abban a helyzetben, hogy ilyeneket teremtsenek. Fennáll azonban annak a módja, hogy városaink valamelyes formában egyesülve mégis életrehívjanak egy olyan intézményt, amely a városok területén lévő kisiparosok hitelkérdését rendezi.

Második pénzügyi nehézségként azt említik, hogy a vidéki városokban az ipartelepek nehezebben kaphatnak állami támogatást. Bár több város hivatkozik erre, mégis fenntartással kell ezt fogadnunk. Az államnak is igen jelentős érdeke, hogy az újonnan letelepedő gyárak inkább vidéki városokat válasszanak telephelynek, tehát nem fogja ezt épen sajátmaga megakadályozni azzal, hogy előbb budapesti vagy Budapest-környéki gyárak támogatását vállalja magára.

A harmadik pénzügyi nehézség, amelyet a vidéki városok felemlítenek *a magasabb közterhek*. A városokban a közterhek nem magasabbak ugyan, mint Budapesten, mert az állami adók teljesen egyformán jutnak kifejezésre. Kifejezésre jut ez azonban másban. *Vidéki városaink többsége és épen a nem ipari jellegű városok, igen magas pótadó kulccsal dolgoznak.* Ez a *társulati adóköteles ipartelepekre* nézve katasztrófális lehet, mert akadnak olyan esetek, amikor egy gyártelep ugyanazon adóalap mellett Budapesten csak 75%-át fizeti annak az adóösszegnek, mint amit egy vidéki városban. Budapesten a pótadókulcs meglehetősen hosszú idők óta 50%, ha tehát egy ipartelep 50 pengő társulati adót fizet az államnak, akkor Budapestnek az 50%-os kulcs alapján 25 pengő társulati adót fizet pótadó fejében. Ezzel szemben egy olyan városban, ahol a pótadókulcs 100%, az összesen fizetendő társulati adó összege 100 pengő lesz.

Ez már valóban megfontolásra érdemes ok, amelyet az ipartelepek telephely kiválasztásuk során igen is figyelemre méltatnak. A helyzeten talán egyedül az segítene, ha módozatot találnánk arra, hogy a városok egészen más alapokon építsék fel pénzügyi rendszerüket. *A pótadórendszer nem mondható más okoknál fogva sem szerencsésnek*, sokkal célravezetőbb és helyesebb rendszer volna, ha a városok saját bevételi forrásokkal rendelkeznének, amelyeknek összeállításával azután egy sajátos városi politika volna folytatható. Igen természetes, hogy a mai helyzet mellett *az ipartelepek olyan városokba húzódnak, ahol a pótadó százaléka alacsonyabb.* Ne hagyjuk azonban figyelmen kívül azt, hogy a pótadó rendszerint azokban a városokban a legalacsonyabb, amelyek már erősen iparosodottak, mert ezeknek a városoknak a meglévő ipartelepekből számos olyan bevételük van, amelyek a pótadó értékét csökkenteni hivatottak. *A legmagasabb pótadókulccsal pedig a tisztára mezőgazdasági jellegű városok dolgoznak*, ezzel természetesen minden-

kor igen jelentős gátat vetve annak, hogy iparosodásuk csak a legcsekélyebb mértékben is meginduljon.

A 110%-os (1934-ben) pótadókulccsal dolgozó *Makó* és 136%-os pótadókulccsal dolgozó *Hódmezővásárhely hivatkoznak a közterhek magasságára* és csak véletlen és kifejezetten az állami közterhek magassága miatt tiltakozik *Nagykanizsa* és *Szolnok*, ahol a pótadókulcs az 50%-ot sem éri el. Meg kell azonnal jegyeznünk, hogy ennek az utóbbi két városnak egyébként nagyon kevés oka lehet panaszra.

A pénzügyi nehézségeken túl *igen súlyos nehézségeket látnak vidéki városaink közlekedési és szállítási vonatkozásokban.* Ez a kérdés ismét olyan komplikált, hogy nagyon sokszor a megadott okok valóban nem fejezik ki a ténylegeseket, nagyon sok esetben csak származékosak ezek. Arról panaszkodik több városunk, hogy a magas vasúti szállítási díjak miatt nem életképes ipara. Meg is jegyzik, hogy a nyersanyagoknak odaszállítása, majd a fogyasztó piacra juttatása igen költséges és hogy a MÁV a fővárost kivételes szállítási díjakban részesíti. Ezek az okok valóban megnehezítik a vidék iparának fejlődését. De *ezek mégis csak származékos okok.* Ez tulajdonképen azt fejezi ki, hogy *a vidéknek nincs az ipari termeléshez szükséges nyersanyaga, de nem rendelkezik megfelelő fogyasztópiaccal sem.* A nyersanyagot nagyon sok esetben Budapestről, illetőleg a fővároson keresztül kénytelen beszerezni, az elkészített árut pedig újra Budapestre kell hozni, mert itt az a piac, ahol azt a legkedvezőbb feltételek mellett értékesíteni lehet. Itt van a külföldre irányuló forgalom piaca is. Természetes, hogy az iparok itt maradnak Budapesten vagy ennek környékén, mert a kétszeres szállítási díj nagyon megdrágítja a termelést és versenyképtelenné teszi azt.

A vidéken való termelés azonban akkor sem volna gazdaságos, ha a vasutak a nyersanyagoknak és készáruknak a szállítását fél viteldíj mellett vállalnák, arról nem is szólva, hogy az ilyen módon keletkezett deficitet más oldalon kellene megfizetni. A gazdaságosság elve szerint az ipari termelésnek vagy a nyersanyaglelőhely vagy a fogyasztópiac közelében kell lefolynia. Ha a nyersanyag és az ipari termék természete olyan, hogy nagyon sok és kevésbbé értékes melléktermék keletkezik, akkor a nyersanyaglelőhely közelében folyik a termelés. Ilyen pl. a vaskohászat, amelynek megvan az a speciális jellege is, hogy a szénbányák és vasbányák más-más helyen fekvése esetén mindig a vas megy a szénhez és nem viszont.

Abban az esetben azonban, *ha a termelés nem sok hulladékkal jár, akkor célszerűbb a nagyobb fogyasztópiac közelében folytatni azt, mert a fogyasztópiacnak nagyon sok esetben közvetlen irányító hatása van a termelés miként jére is.* Hazánkban Budapest fogyasztása messze kimagaslik az ország egész fogyasztásában, tehát az ipartelepek nagyon is idehúzódnak és az egyebütt letelepülő gyáraknak kétszeres szállítási költséggel kell mindenkor számolniok.

Ha a vidék fogyasztását bármely eszközzel megnövelni van lehetőség, az iparvállalatok minden támogatás nélkül fognak sietni a vidéki gócpontokon települni. A vidéki ipartermelésnek vannak ugyanis bizonyos előnyei. A vidéki alacsonyabb munkabérek, az olcsóbb terület, a kötetlenebb formák stb. igen kedvező körülmények és ha már a legfontosabb indok megvan, — a nagy fogyasztás — akkor az új ipartelepeknek a vidéki városokba való letelepülése önmagától fog végbemenni.

A vasutak nem támadhatók azzal, hogy a vidéki ipartelepekre nézve sérelmes viteldíjpolitikát folytatnak, az említett nehézségek csak abból származnak, hogy a vidéki ipartelepeknek kétszeres szállítási díjjal kell számolniok. Természetesen nem kétszeres a szállítási díj abban az esetben, ha olyan ipartermékek előállítását végzik, amelyeknek nyersanyaga helyben van. Más kérdés azután az, hogy az alföldi földművelés és állattenyésztés nem tud elegendő nyersanyagot adni egy fejlődésképes ipar számára.

Helytállók a panaszok azonban akkor, amikor a vidéki városok arról számolnak be, hogy *a közszállítások centrálisan adatnak ki és a vidéki iparosság csak albérletben jut ezekhez a munkákhoz.* Valóban helytelen felfogás az, hogy a közszállítások többsége Budapesten kerül kiadásra és aligha volna annak akadálya, hogy a közszállításoknál a helyi ajánlattevő bizonyos előnyöket kapjon. Ha maga a közület nem siet a vidéki ipar támogatására, akkor nem várható ez a közönségtől sem. Nagyon sok esetben panaszkodnak városaink ugyanis a miatt, hogy az igényesebb közönség szükségleteit Budapesten szerzi be és vagy gyakori felutazásait használja erre, vagy pedig a budapesti cégek ügynökei ragadják el a vidéki iparosok elől szerény megrendeléseiket.

Ha a közszállításoknál a vidéki, helybeli iparosok előnyöket kaphatnának, akkor a közönség is figyelemre méltatná őket beszerzéseinél. Nagyon sok esetben azért fordulnak a vidéki megrendelők a fővárosi iparosokhoz, mert azt mondják, az állam sem végeztette a munkát a helyi iparossal, nem bízott meg benne. A vidék iparfejlesztésének egyik jelentős eszköze volna az, ha a közszállítások során előnyt kapnának a vidéki iparosok. Ezzel egyben nemes verseny is alakulna ki a budapesti és vidéki iparosok között.

Nagyon sok város hivatkozik arra, hogy ipartelepeinek száma és meglévőinek munkaköre azért nem szaporodik, mert *nyersanyagok hiányában nem szívesen települnek ide ezek.* Ezzel a kérdéssel fentiekben foglalkoztunk és amint az előzőkben is részletesen kifejtettük, a vidék iparfejlődésének legsúlyosabb akadályai valóban a nyersanyaghiányra vezethetők vissza. *Ez a megállapítás pedig egy azzal az — ugyancsak fentebb kifejtett — érveléssel, hogy mezőgazdaságunk helytelen irányban fejlődik és irányítatlan.* Egyetlen egy fejlődést gátló okra sem hivatkozik annyi város, mint erre. *Nem kevesebb, mint 18 város mondja egybehangzóan azt, nem lehet iparfejlődésre várni, mert nincs mit termelni.* Nincs miből iparcikkeket elő-

állítani és nincs kinek. A mezőgazdasági területek gócpontjai szerepelnek ezek között elsősorban, így Debrecen, Hódmezővásárhely, Cegléd, Hajdúböszörmény, Kisújszállás, Mezőtúr, Nagykőrös, Békéscsaba, Sátoraljaújhely és Túrkeve az alföldi városok közül, Pápa, Zalaegerszeg, Székesfehérvár, Esztergom, Kaposvár, Pécs és Szombathely a dunántúliak és végezetül Salgótarján a felvidékiek közül. Az utolsó három városnak és legfőképen Salgótarjánnak nem lehet sem ezen, sem más téren panaszra oka, úgyhogy ezeket leszámíthatjuk. De valóban mi indokolja a hajdúsági városok, valamint Mezőtúr, Túrkeve, Hódmezővásárhely iparának fejlődését?

Érdekes, hogy *épen a leginkább nyersanyaghiányban szenvedő városok mutatnak rá azonnal arra, hogy hol van meg a lehetőség segíteni a hiányokon.* Kiskunhalas kiemeli jelentésében azt, hogy a mezőgazdasági cikkek feldolgozása volna az egyetlen lehetőség az alföldi városok iparának fejlesztésére, nagyobb ipartelepek kialakításának megindítására. Ezek természetesen magukkal fognak vonni más ipartelepeket is, de magában véve az a tény, hogy a mezőgazdaság termékeinek nagy fogyasztója lesz az újonnan létesített ipartelep, alkalmas arra, hogy kézműiparosoknak és kisebb ipartelepeknek egész sorát vonzza magával.

A többi panasz, amely felsorolásra jut, lényegesen kisebb jelentőségű. Vannak városok, amelyek az iparfejlődés akadályát abban látják, hogy *a magasabb hivatalok Budapesten centralizáltatnak.* Igaz ugyan, hogy *a mai külkereskedelmi kötöttségek mellett* szükséges a budapesti telephely vagy legalább is kereskedelmi iroda azon ipartelepek számára is, amelyek exportra dolgoznak, de azok számára is, amelyek nyersanyagaikat külföldről szerzik be. Általában azonban a magasabb hivatalok centralizációja nem lehet súlyosabb oka annak, hogy a vidéki városok ipara nem fejlődik. Az a posta- és utazási költség, amelyet a magasabb hivatalok centralizációja vidéki ipartelepeknek okoz, többszörösen megtérül azzal, hogy kisebb munkabérekkel dolgoznak a vidék munkásai, hogy olcsóbb a telek stb. Ha egyéb okok nem gátolnák a vidék iparfejlődését, úgy hisszük, ez igazán nem játszanék szerepet.

Ugyancsak ilyen *a városok sűrűségének kérdése.* A kézműiparosok nagyon sok munkanapot veszítenek azzal, hogy a sok vidéki vásáron résztvesznek. Ha kevesebb vásár lenne, olcsóbb lenne a termelés: mondja több város. Ez valóban áll és a vásársűrűség csökkentése csak jó eredménnyel járna, minthogy azonban ez sujtja a vásározó budapesti iparosokat is, nem jelent önmagában véve a vidékiek javára különösebb előnyt. Ugyanez áll *a kontárkérdés szigorúbb kezelésére is.* Budapesten is szükség volna a kontárkérdés szigorúbb kezelésére és az a tény, hogy a vidéken több a kontár, az ismét csak arra vezethető vissza, hogy extenzív mezőgazdasági termelés mellett a földműves osztálynak nagyon sok szabad ideje marad és ezalatt kontárkodik. Belterjes földművelési viszonyok mellett a kontárkérdés azonnal megoldódnék önmagától is.

Az ipar fejlődését akadályozó okok között szokták említeni *a szakmunkások hiányát, ami összefügg azzal, hogy a vidéken az ipari munkások száma különben is alacsony.* Budapesten órák alatt lehet bármilyen szakmunkást találni, a vidéken nagyon gyakran csak egy-egy szakmunkás van, akit nem lehet bármikor leváltani vagy pótolni. Ugyancsak kapcsolatos ezzel *a tanoncoktatás hiányossága.* Ezen a téren a főváros a maga tanoncoktatási szervezetével olyat alkotott, amelyet csak az az iparos tud méltányolni, aki érezte annak hiányát. Szerencsére *az utóbbi évek szakoktatási fejlődése változtatott a helyzeten,* ma a vidéki tanonciskolák is mindinkább kezdenek azzá fejlődni, ami a hivatásuk. A multban a tanonciskola a vidéken csak egy szükséges rossz volt, ahol maguk a tanerők sem látták célját annak, hogy a tanoncokkal foglalkozzanak. Ma ezzel szemben szakoktatás folyik és érdekes, épen az alföldi erősen mezőgazdasági jellegű városok érzik ennek előnyeit és vonatkozó jelentéseikben nem mulasztanak el külön köszönetet mondani ezért a kormányzatnak.

Az iparfejlődést gátló okok ezen részletezése természetesen általános szempontokra volt csak tekintettel. *Sokkal érdekesebb egy olyan összeállítás, amely a városokat először ipari fontosságuk szerint mérlegeli és azután sorolja fel az iparfejlődést gátló okokat.* Igen természetes, hogy más okokat említ egy olyan város, ahol nagyipar egyáltalában nincsen, a népesség nagyrésze még mezőgazdasággal foglalkozik és más okokat az, ahol a város jelentősen iparosodott. Természetesen az okok, amelyek a fejlődésnek útját állják, lehetnek azonosak, de mégis speciálisak azok, amelyek csirájában akadályozzák meg a fejlődést és megint mások azok, amelyek csak a tovább fejlődésnek szabnak gátakat.

Szükségesnek látszik ebből a szempontból *a városokat megfelelően csoportosítani.* Erre a célra legalkalmasabb a legutóbbi népszámlálás által megállapított foglalkozási arányok mértéke. Nem elegendő természetesen egyedül az ipari népesség arányának mértékére a városokat sorba állítani, igen fontos, hogy az ipari népességhez hozzászámítsuk a kereskedelemmel és a közlekedéssel foglalkozó népességet is és így együttesen az *iparforgalmi népesség arányának mértékével soroljuk fel a magyar városokat.* Ez a felsorolás tehát egyben az alapja munkánk második részében minden adatszerű összeállításnak, ahol a városoknak egy bizonyos sorrendjét kellett megszabni.

Az 1930-as népszámlálás adatai szolgáltak az arányszámok megállapításának alapjául. A kereső népesség foglalkozási arányai alapján kialakult városrend igen érdekes és szükségét láttuk annak, hogy azt azonnal részleteiben is bemutassuk. *(1. táblázat.)*

Ez az összeállítás rendkívül érdekes. Megtudjuk belőle, hogy *a lakosságnak kétharmad részénél nagyobb aránya esik az iparforgalmi foglalkozási ágakba az öt pestkörnyéki városban.* Más város hazánkban nem tud kétharmad részben iparforgalmi népességet kimutatni, lakossága sokkal jobban megoszlik az

1. A magyar városok iparforgalmi keresőnépességének százalékos aránya 1930-ban.

Az iparforgalmi népesség százalékos aránya	Az iparral foglalkozó népesség százalékos aránya	A kereskedelemmel foglalkozó népesség százalékos aránya	A közlekedéssel foglalkozó népesség százalékos aránya
Újpest ..... 79·8	Újpest ..... 65·6	Budapest ..... 15·9	Komárom ..... 9·4
Pestszenterzsébet 78·2	Pestszenterzsébet 61·0	Miskolc ..... 12·8	Szolnok ..... 8·3
Budafok ..... 77·1	Budafok ..... 58·5	Szombathely ... 12·3	Kispest ..... 8·5
Kispest ..... 76·1	Kispest ..... 57·1	Sátoraljaújhely . 12·3	Rákospalota .... 7·8
Rákospalota .... 71·3	Rákospalota ... 54·3	Budafok ..... 11·5	Budafok ..... 7·1
Budapest ..... 61·6	Magyaróvár .... 46·5	Pestszenterzsébet 11·4	Szombathely .... 6·8
Győr ..... 61·6	Győr ..... 46·2	Kaposvár ..... 11·2	Nagykanizsa .... 6·8
Vác ..... 56·6	Salgótarján .... 46·2	Győr ..... 11·0	Pécs ..... 5·9
Salgótarján ..... 56·3	Pápa ..... 44·3	Kispest ..... 10·5	Pestszenterzsébet 5·8
Pápa ..... 55·7	Vác ..... 43·6	Balassagyarmat 10·4	Sátoraljaújhely .. 5·8
Szombathely .... 53·7	Budapest ..... 41·0	Nagykanizsa ... 10·4	Miskolc ..... 5·5
Miskolc ..... 53·7	Kőszeg ..... 37·6	Újpest ..... 10·2	Sopron ..... 5·3
Magyaróvár ..... 53·0	Miskolc ..... 35·4	Pécs ..... 10·0	Balassagyarmat . 5·2
Pécs ..... 50·5	Szombathely ... 34·6	Debrecen ..... 9·6	Székesfehérvár .. 5·2
Szolnok ..... 48·5	Pécs ..... 34·6	Zalaegerszeg ... 9·5	Debrecen ..... 5·1
Székesfehérvár .. 48·3	Székesfehérvár . 34·3	Rákospalota ... 9·2	Zalaegerszeg .... 5·0
Kaposvár ..... 48·2	Veszprém ..... 33·1	Gyöngyös ..... 9·0	Nyiregyháza .... 5·0
Sátoraljaújhely .. 48·0	Kaposvár ..... 32·6	Baja ..... 8·9	Szentendre ..... 5·0
Debrecen ..... 45·9	Sopron ..... 32·3	Székesfehérvár . 8·8	Veszprém ..... 4·8
Sopron ..... 45·7	Szolnok ..... 31·9	Pápa ..... 8·7	Cegléd ..... 4·8
Kőszeg ..... 45·2	Debrecen ..... 31·2	Nyiregyháza ... 8·5	Budapest ..... 4·7
Veszprém ..... 45·1	Baja ..... 30·5	Vác ..... 8·3	Vác ..... 4·7
Nagykanizsa .... 44·9	Komárom ..... 30·5	Szolnok ..... 8·3	Győr ..... 4·4
Komárom ..... 44·0	Sátoraljaújhely . 29·9	Sopron ..... 8·1	Kaposvár ..... 4·4
Baja ..... 43·2	Szentendre ..... 29·5	Békéscsaba .... 7·5	Esztergom ..... 4·3
Zalaegerszeg .... 43·2	Gyula ..... 28·7	Makó ..... 7·5	Újpest ..... 4·0
Balassagyarmat . 42·4	Zalaegerszeg ... 28·7	Veszprém ..... 7·2	Békéscsaba ..... 3·9
Békéscsaba ..... 39·6	Békéscsaba .... 28·2	Eger ..... 7·2	Mohács ..... 3·9
Szentendre ..... 39·0	Nagykanizsa ... 27·7	Salgótarján .... 7·2	Baja ..... 3·8
Esztergom ..... 37·2	Eger ..... 27·2	Szeged ..... 6·9	Szeged ..... 3·5
Eger ..... 36·9	Balassagyarmat 26·8	Mohács ..... 6·9	Kisújszállás ..... 3·2
Gyöngyös ..... 36·3	Esztergom ..... 26·6	Kalocsa ..... 6·9	Salgótarján ..... 2·9
Gyula ..... 35·9	Kalocsa ..... 26·1	Esztergom ..... 6·3	Kiskunhalas .... 2·8
Szeged ..... 35·7	Szeged ..... 25·3	Kecskemét ..... 5·8	Pápa ..... 2·7
Kalocsa ..... 35·6	Gyöngyös ..... 25·0	Szentes ..... 5·6	Kalocsa ..... 2·6
Nyíregyháza .... 35·4	Nyíregyháza ... 21·9	Szekszárd ..... 5·5	Eger ..... 2·5
Mohács ..... 32·7	Mohács ..... 21·9	Cegléd ..... 5·4	Mezőtúr ..... 2·4
Cegléd ..... 29·9	Szentes ..... 21·6	Kőszeg ..... 5·4	Gyöngyös ..... 2·3
Szentes ..... 29·1	Csongrád ..... 20·7	Gyula ..... 5·2	Kőszeg ..... 2·2
Makó ..... 27·3	Hódmezővásárh. 20·1	Hódmezővásárh. 5·0	Szekszárd ..... 2·2
Szekszárd ..... 27·1	Mezőtúr ..... 19·8	Nagykőrös ..... 4·8	Kiskunfélegyháza 2·2
Hódmezővásárh. . 26·6	Cegléd ..... 19·7	Kiskunfélegyháza 4·8	Gyula ..... 2·0
Mezőtúr ..... 26·3	Szekszárd ..... 19·4	Magyaróvár .... 4·6	Szentes ..... 1·9
Csongrád ..... 25·5	Makó ..... 18·0	Karcag ..... 4·6	Magyaróvár ..... 1·9
Kecskemét ..... 24·4	Kecskemét ..... 16·8	Jászberény ..... 4·5	Kecskemét ..... 1·8
Kiskunfélegyháza 23·1	Jászberény ..... 16·8	Szentendre ..... 4·5	Makó ..... 1·8
Jászberény ..... 22·4	Kiskunfélegyháza 16·1	Hajdunánás .... 4·3	Karcag ..... 1·5
Karcag ..... 21·6	Karcag ..... 15·5	Hajduszoboszló . 4·2	Hódmezővásárhely 1·5
Kisújszállás ..... 21·1	Kisújszállás .... 13·9	Komárom ..... 4·1	Hajduszoboszló .. 1·4
Nagykőrös ..... 19·8	Nagykőrös ..... 13·8	Mezőtúr ..... 4·1	Csongrád ..... 1·3
Kiskunhalas .... 18·3	Hajdúböszörmény 13·2	Kisújszállás .... 4·0	Nagykőrös ..... 1·2
Hajdúböszörmény 17·8	Túrkeve ..... 12·6	Kiskunhalas ... 3·9	Jászberény ..... 1·1
Hajdunánás ..... 17·4	Hajdunánás .... 12·2	Hajdúböszörmény 3·8	Túrkeve ..... 0·9
Hajduszoboszló .. 17·1	Kiskúnhalas ... 11·6	Csongrád ..... 3·5	Hajdunánás ..... 0·9
Túrkeve ..... 16·6	Hajduszoboszló . 11·5	Túrkeve ..... 3·1	Hajdúböszörmény 0·8

egyes foglalkozási ágak között. Mind az öt városban az iparforgalmi népesség erős szerepét épen az iparosok idézik elő, mert a kereskedelemmel foglalkozók aránya ezekben nem olyan feltűnő magas, de a közlekedéssel foglalkozók aránya sem, bár ezek szerepe kimagaslóbb. Érdekes egyben azt is megállapítani, hogy *az öt pestkörnyéki városban a lakosságnak több mint fele iparos*, amivel szemben Magyarországon egyetlen egy más város sincsen, ahol az iparral foglalkozó népesség ezt az erős arányt elérné.

A pestkörnyéki városok erős iparos túlsúlya szoros összefüggésben van természetesen a főváros hatalmas iparával. Egyes pestkörnyéki városokban nagyobb ipartelepek csak elenyésző számmal vannak és ezek sem foglalkoztatnak sok munkáskezet, ezzel szemben azonban Budapest szétszórt iparos társadalma telepedett le ezekben a környéki közületekben.

A második csoportba azokat a városokat sorolhatjuk, ahol az iparforgalmi népesség aránya magas, az összes lakosságnak túlnyomó része ebbe a csoportba sorolható, de *a kétharmad többletet már nem tudja elérni.* Ebben a csoportban a vezető helyet mindjárt Budapest foglalja el. Korántsem azért, mert iparosainak aránya jelentős, hanem azért, mert a fővárosban van leginkább képviselve a kereskedő elem. *Budapest után Győr, Pécs, Miskolc, Szombathely, Pápa, Vác, Magyaróvár és Salgótarján* következnek ebben a csoportban. *Miskolc és Szombathely magas kereskedő aránya, Pécsnek tekintélyesebb közlekedési népessége indokolja azt, hogy ebbe a csoportba jutottak.* A többi városnál, főként Magyaróvárnál és Győrnél, az ipari népesség magasabb aránya emelkedik ki.

Ebbe a két csoportba tartoznak hazánk leginkább iparosodott városai, azok a városok, amelyek egyben a legtöbb városias karakterrel is bírnak. Előbbi okfejtéseink alapján csodálhatjuk, hogy *közöttük egyetlen egy alföldi város sincsen* és a népesség számára való tekintettel városaink között második és harmadik helyet elfoglaló *Szeged és Debrecen is hiányzanak közülök.*

A harmadik csoport, amelybe a legtekintélyesebb számú város tartozik, azokat a városokat foglalja össze, amelyekben *az iparforgalmi népesség aránya az egyharmadot meghaladja ugyan, de az összes lakosság számának felét már nem éri el.* Mindegyikükben egyedül az iparoselem kiemelkedő arányszáma segítette elő azt, hogy ebbe a csoportba jutottak, a kereskedelemmel és a közlekedéssel foglalkozó népesség aránya sokszor messze alatta marad annak az értéknek, amit egyébként elvárhatnánk. Komáromban pl. a kereskedelemmel foglalkozó népesség aránya egészen elenyésző, Magyaróváron pedig a közlekedési elem foglal el csak alig számottevő arányt.

A *negyedik csoportba azokat a városokat soroltam, amelyek népességének egyharmada sem foglalkozik az iparforgalmi csoportba felvett foglalkozási körökkel.* Mind valamennyinél természetesen az iparos elemnek elenyésző aránya volt az oka annak, hogy ezekbe az alsóbb kategóriákba kerültek, nagyon sok esetben jobb helyüket pedig magas közlekedési népességük arányszáma (pl. Cegléd) vagy jelentősebb kereskedő elem (pl. Makó)

indokolja. *Az utolsó csoport 19 városa közül 17 kifejezetten alföldi* és Kecskemét és Hódmezővásárhely is közöttük szerepel, annak ellenére, hogy jelentős lakosságszámuk folytán ezeket jobb helyen reméltük volna. Ezzel szemben természetes, hogy a két dunántúli város a legkisebbek közül való.

Az iparfejlődést gátló okok vizsgálatában ezt a városcsoportosítást nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Az öt pestkörnyéki város annak ellenére, hogy bennük az iparforgalmi, sőt a kifejezetten csak iparral foglalkozó népesség aránya is magasabb, mint Budapesten, szintén részt kért a fejlődést gátló okok felsorolásában. Részben igazuk is volt, mert mint fentebb láttuk, magas iparforgalmi népességük arányát Budapesthez való közelségük és ez is csak azzal indokolja, hogy Budapest népének jórésze ezekbe az elővárosokba települt ki.

A decentralizáció ebben a vonatkozásban szinte elképzelhetetlen is volna. Arra aligha van nemzetgazdasági szempontoknál fogva szükség, hogy a budapesti gyárakat Pestkörnyékre szorítsuk szét. Budapest hatalmas kiterjedésénél fogva számtalan nagy ipartelep letelepülésére alkalmas még és azzal, hogy ezek a környékbeli városokba húzódnak, úgysem értünk célt. *Általában, ha iparfejlődésről és ennek területi vonatkozásairól beszélünk, aligha szabad Budapestet önmagában felfognunk és nem Nagy-Budapestről szólni.* A későbbiekben, amikor erre lehetőség nyílott, az anyagot iparkodtam is mindig úgy csoportosítani, hogy Nagy-Budapesttel állítottam szembe a vidéki városokat, majd pedig az egyéb vidéket.

A budapestkörnyéki városok azonban nem voltak erre figyelemmel és *részletes jelentésekben tárták fel maguk is az iparfejlődést gátló okokat.*

Csak főbb vonásokban lehet ismertetnünk ezeket a felsorolt okokat, mert a részletek leírása maga is oldalakat töltene meg.

A budapestkörnyéki városok panaszai a fővárosi védővámok ellen irányulnak. Elsősorban ebben látják a maguk iparvállalatainak lassúbb fejlődését megokolva. Rámutatnak azonban arra, hogy saját belső okok is megnehezítik az ipar fejlődését. Rákospalota szerint az a tény, hogy a városnak nincs vízvezetéke, nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a várost újonnan letelepülni szándékozó gyártelepek elkerüljék. Pestszentlőrinc is érdekes okot említ fel, kimutatja, hogy lakossága a fővárosból származván, magasabb igényű, mintsem hogy a helyi kisiparosok készítményeivel beérje és közel lévén a főváros legfinomabb munkákat is készítő kézműveseihez, inkább azokat keresi fel.

Általában mondhatjuk, hogy *a budapestkörnyéki városok által felsorolt okok nem olyan számottevőek.* Újpest pl. megállapítja, hogy »*a vidék nagyobb méretű iparosodását gátló tényezők Újpesten nem érvényesülnek oly mértékben, hogy azokból gyakorlati következtetéseket és megállapításokat lehetne levonni. A fővároshoz közeli fekvése stb. az iparosodást elősegítik.*« Tehát nem áll fent az az érv sem, hogy a főváros ipara érdekében védővámhoz folyamodik,

mert Újpest ezt egyáltalán nem említi, sőt Budapest közelségét egyenesen fejlesztőnek találja, mert a főváros jelentős fogyasztópiacot képvisel.

Minthogy azonban nem lehet célunk a Nagy-Budapesten belül való decentralizáció kérdésével foglalkoznunk, mert sokkal nagyobb feladatot vállaltunk magunkra, azonnal tovább kell mennünk.

A második csoportba tartozó városok meglehetősen iparosodtak. Lakosságuknak minimálisan egyharmada kifejezetten iparral foglalkozik, az iparforgalmi népesség aránya pedig többséget jelent. Ezek a városok más okokkal szerepelnek abban a felsorolásban, amely az ipar fejlődését gátló okokat részletezi.

Győr terjedelmes jelentése igen figyelemre méltó gátló tényezőket sorol fel. Természetesen ezek jórészt általánosak, ami azzal magyarázható, hogy Győrben az iparforgalmi népesség aránya azonos a fővárosban ennek elfoglalt szerepével. Meglepő azonban, hogy számos olyan okot is sorol fel a jelentés, amelyek speciálisak. A közlekedési és szállítási nehézségek felsorolása arra enged következtetni, hogy ezek hiányában Győr talán sokkal jelentősebb helyet is tölthetne be a magyar ipar fejlődésében és Budapest mellett egészen speciális iparváros alakulhatna itt ki. Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy a közlekedési és szállítási nehézségeknek felsorolása egyedül nem elégséges. Ezek a nehézségek Budapest iparának fejlődésére is ugyanolyan súlyosan nehezednek, mint Győr iparára és leküzdésük egyaránt igen nehéz.

Figyelemreméltóbbak már azok az indokok, amelyek az iparfejlődést hátráltató jelenségek között a szakmunkáshiányt látják. Győrben az iparforgalmi népesség aránya Budapestével azonos értéket foglal el. Az iparforgalmi népesség számbeli értéke azonban lényegesen kisebb és ez valóban indokolja azt is, hogy kevesebb, sőt kevés szakmunkás van. Ez a tényező természetesen az ipar fejlődésének jelentős gátat szab és csak azáltal remélhető csökkentése, ha a szakoktatásra nagyobb súlyt helyeznek. Érdekesen *foglalkozik Győr azzal, hogy az ipar fejlődésére jelentős kihatással van az a körülmény, hogy a mezőgazdasági termelés nagyon kevés feldolgozható anyagot ad az iparnak.* Annál érdekesebb, hogy Győr mondja ezt, amikor Győrnek jelentős ipartelepei vannak, olyanok is, amelyek mezőgazdasági termékek feldolgozását végzik és olyanok is, amelyek ettől függetlenek, de egyben az a Győr mondja ezt, amely a Dunántúl sokkal inkább ipari nyersanyagokat termelő vidékének egyik góca. Mennyivel komolyabban jelentkezik ez a hiány az Alföld városaiban, ahol nincs ipar és a mezőgazdaság egyáltalán nem termel egy fajta iparvállalat részére sem nyersanyagokat.

Az idesorolható többi városok jelentése is figyelemre méltó adatokat és tényeket sorol fel. *Vác* szerint az ipar továbbfejlődésének oka az a fuvardíjtöbblet, amelyet a nyersanyag- és készáruszállítás jelent. Ez az a tény,

hogy nincsenek helyi és környéki fogyasztópiacok. *Salgótarján* szerint az alacsony mezőgazdasági munkabérek nehezítik meg a város iparának továbbfejlődését. *Pápa csak a gazdasági válságban látja az ipar fejlődésének akadályát*, egyébként megelégszik a város iparának súlyával, amire minden oka meg is lehet. *Szombathely szerint a vidéki gyárakat a nagytőke összevásárolja* és a termelés racionalizálása érdekében felszívja. Ez a kérdés igen jelentős és megfontolásra érdemes. Valóban tapasztalhatunk olyan irányzatot, amely a meglévő vidéki gyártelepeknek Budapestre helyezését sürgeti és mozdítja elő. *Ennek oka a termelés racionalizálása*, amire azonban nem volna szükség akkor, ha a vidék fogyasztóképessége emelkednék. A vidék fogyasztóképességének emelkedése ugyanis szükségessé tenné egyes gyáraknak kifejezetten vidékre telepítését, hogy ezek a helyi szükségleteket kielégítsék. Addig, amíg a vidék fogyasztása elenyésző értékű, addig a budapesti termelés mellékhajtása is ki tudja azt elégíteni, nincs szükség kifejezetten vidéki gyártelepekre. Ehhez járul azután még az is, hogy csak az olyan gyárak telepíthetők a fővárosba, amelyeknek nyersanyagszállítási gondjai is vannak. Azokat a gyárakat, amelyek vidéki nyersanyagokat dolgoznak fel, sokkal nehezebb Budapestre feltelepíteni és erre nem is kerül sor.

Miskolcnak igen érdekes kívánsága van. Szerinte a város ipara jelentős mértékben lendülne fel akkor, *ha a Sajó hajózhatóvá tétetnék*. Ez ugyanis igen olcsó szenet biztosítana Miskolcnak, aminek következtében ez az erősen iparosodott város jelentős mértékben bővülne újabb ipartelepekkel. E mellett azonban más okot Miskolc sem lát a vidék iparfejlődését gátlónak, habár rámutat a közszállítások centralizációjának hatására. Érdekes, *Magyaróvár jelentése nem lát az iparfejlődés útjában akadályokat*. Ez természetes az előbbi várossorrend megállapítása után, mert a Budapest-környék városai után épen Magyaróváron van a legnagyobb arányú ipari lakosság és ha tekintetbe vesszük azt, hogy a környéki városok iparűzői tulajdonképen Budapest iparosai, akkor Magyaróvár ipara tekintetében közvetlenül Budapest után következik, ami elég jelentős. *Pécs* csak a hitelellátás hiányaira hivatkozik, egyébként általános okokat sorol fel, mert nagyjában meg van elégedve azzal a helyzettel, amit az ipar térbeli eloszlása terén elfoglal.

A harmadik csoport városainak több panaszra lehet okuk. Az általuk felsorolt akadályok már valóban azok lehetnek, amelyek egy-egy város iparának fejlődését visszavetik. Az első közülük *Szolnok* és ez nem is panaszkodik, *iparforgalmi népessége nagyon megközelíti a lakosság többségét. Székesfehérvár a fejlődés akadályát a vidéki iparos általános és szaktudásának kisebb voltában látja*. Kiemeli, hogy a város lakosságának tekintélyes része Budapestről szerzi be szükségleteit, a kisipar ennek következtében abszolút fejlődésképtelen. A főváros közelsége kétségtelen, hogy befolyással van az ipar fejlődésére, elvonja könnyen a munkásokat a magasabb budapesti bér stb. Ez azonban szintúgy nem komoly ok, mert megvan ennek az ellentétele is;

a Budapesthez közel fekvő vidéki ipartelep kevesebb szállítási díjjal kénytelen számolni és mégsem nélkülözi olyan jelentős mértékben a munkáspiac előnyeit sem.

Kaposvár megint csak általános szemszögből vizsgálja a kérdést, ami tekintettel arra, hogy a város eléggé iparosodott, elégséges is. *Sátoraljaújhely iparát a trianoni béke tette tönkre.* A határmentivé tett város elveszítette fogyasztóterületeit és ezzel megszűnt az iparfejlődéshez olyannyira szükséges elem. *Debrecen* is hivatkozik ugyanilyen okokra, egyébként súlyos panasza már az, hogy nincs nyersanyaga és a nyersanyagszállítás nagyon költséges. Ezek mellett igen terjedelmes jelentésében más okokat is sorol fel, amelyek azonban nemcsak Debrecen, hanem más városoknál is hasonlóképen jelentkeznek. *Sopron*, *Kőszeg*, *Veszprém*, *Nagykanizsa*, *Komárom* nem hivatkoznak nyersanyaghiányra, hanem csak az általános okokat variálják. Tőkehiány, fogyasztópiacok szűk volta, szakmunkáshiány, szervezetlen hitelkeretek nehezítik szerintük a város iparának fejlődését. *Zalaegerszeg számokkal fejezi ki a hitelviszonyok sorvasztó hatását:* amíg a gazda 4%-ot fizet kölcsöne után, addig a kisiparos csak 7%-kos kamat mellett kap ugyanazon hitelintézettől kölcsönt. Ilyen feltételek mellett nagyobb munkát nem tud vállalni és kénytelen azt a munkát, amin keresni tudna, ami gépek és nagyobb anyagkészlet beszerzését indokolná, budapesti vállalkozóknak átengedni vagy azoktól legfeljebb albérletbe átvenni.

Balassagyarmat határmentiségére hivatkozik és kiemeli, hogy jelentős áldozatokra is hajlandó, csakhogy ipartelepeket a városba való településre bírjon.

Békéscsaba az első tulajdonképeni alföldi város. Igen jelentős iparral rendelkezik az alföldi viszonyok szerint és közel kétötödös iparforgalmi népessége előkelő helyet biztosít számára. Iparvállalatainak száma meglehetősen magas és különös érdeklődéssel várjuk, mire fog hivatkozni a fejlődést gátló okok tudakozódása esetén. *Békéscsaba csak arra hivatkozik, hogy nincs fogyasztópiaca. Megállapítja, hogy a környező területek mezőgazdasági népessége olyan rossz kereseti viszonyok között van, hogy nem tud fogyasztani.* Az exportra dolgozó vállalatok kartellben vannak — mondja a jelentés — és ezek mind a a fővárosban vagy a főváros környékén dolgoznak. A belső fogyasztás ellátása volna a vidéki városok ipartelepeinek feladata, de a belső fogyasztás olyan kicsiny, hogy ez a budapesti gyárak mellékes termelésének elegendő csak. Ez egyet jelent azzal, amit az előző fejezetek során már oly sokszor és olyan részletesen kifejtettünk. Ez öli meg az alföldi városok iparfejlődését, ez teszi lehetetlenné, hogy normális ipari decentralizációra, illetőleg, hogy egyáltalán ipari decentralizációra számíthassunk. A többi alföldi városnak mind ez lehet a panasza, a legtöbbnél kifejezésre is jut ez, ha pedig nem fejezik ki, akkor az csak arra vezethető vissza, hogy más részleges okok pillanatnyilag talán mindezeknél súlyosabban jelentkeznek.

Szentendre érzi a főváros közelségét, de megemlíti, hogy ennek előnyei is kifejezésre jutnak. A nagyobb, fővárosi fogyasztásra dolgozó ipartelepek közül több szívesen választja a várost telephelyének, mert olcsóbb telekhez és olcsóbb munkaerőhöz jut, mint magában a fővárosban. *Esztergom* az ipar fejlődésének akadályát egyedül a határmentiségben látja, amely fogyasztópiacait igen megnyirbálta. *Eger* nem tud komolyabb okot felhozni, *Gyöngyös* sem, csak az általános akadályokat. Gyöngyös rámutat arra, hogy az ipar fejlődése annak ellenére is nehezen halad, hogy a Mátra barnaszénkincse alkalmassá tenné ezt a vidéket nagyobb ipartelepek kialakítására. Sajnos aligha hihető, hogy a barnaszéntelepek iparvonzóknak minősüljenek, mert ma már sokkal inkább az az irányzat, hogy a barnaszéntelepek vidékén nagy elektromos központok alakuljanak és ezeknek energiáját szállítsák a fogyasztó- és munkapiacok környékén kialakult ipartelepek számára. Az energia ma már nem vonz ipart, az elektromos áramot ingyen lehet szállítani, a szén pedig nagyon drága fuvardíjat igényel még akkor is, ha csak egészen rövid helyi szállításról van is szó.

Szeged a fogyasztóterületek hiányában jelöli meg a fejlődést akadályozó okot, ugyanezt mondja *Kalocsa* is, míg *Nyiregyháza* ezt úgy fejezi ki, hogy Budapest távolsága nagyon megnehezíti a termelést. Ebből az következik, hogy a szabolcsi központ ipari termelése Budapestre számíthat csak, mint fogyasztóterületre. Hozzájárul ehhez ugyan még az is, hogy a nyersanyagoknak ideszállítása is költséges. Nyiregyháza környékének elég jelentős fogyasztópiaca volna és mivel messze van a fővárostól az ipar komolyan fejlődhetnék.

A negyedik csoport városai sorolhatják fel a legtöbb okot az iparfejlődés akadálya gyanánt. Mohács a határmentiségben, *Szekszárd* a tőke hiányában látja egyedül városának ipari visszafejlődését. *Cegléd* a fogyasztóképesség emelkedésével számít már csak ipari fejlődésre, *Makó* a nyersanyag hiányában látja ennek okát. *Hódmezővásárhely* ismét a mezőgazdasági lakosság fogyasztóképességének növelésével reméli megoldani a vidéki városok iparának fejlődését, *Mezőtúr* a nyersanyaghiányt hozza fel a fejlődés akadályának.

Kecskemét, Kisújszállás és Kiskunhalas azt emelik ki, hogy az iparfejlődés akadálya: elsősorban a nyersanyaghiány. Kiskunhalas igen érdekesen emeli ki a gyümölcs- és zöldségtermelés ipari feldolgozásának lehetőségeit és ebben látja meg — nagyon helyesen — a fejlődés útját. Más városok ebből a csoportból a fogyasztóképesség hiányát látják ismét a fejlődés útjában és kiemelik, hogy a városok nagyon szívesen ajánlanak fel letelepülő gyárak számára minden kedvezményt, de sajnos ilyenekre senki sem reflektál. A város által nyujtott kedvezmények ugyanis alig jöhetnek számításba azok mellett a hátrányok mellett, amelyet minden dekagramm nyersanyagnak odaszállítása és minden darab készárunak a fogyasztópiacra szállítása jelent. *Túrkeve*

is a mezőgazdaság fejletlenségének következményét ismeri fel a legsúlyosabb oknak, amely az ipar fejlődését hátráltatja.

Láthatjuk ezen részletes jelentések kivonatos ismertetéséből is, hogy a vidék ipari fejlődését elsősorban és leginkább a nyersanyaghiány, másodsorban ezután a fogyasztóképesség minimális volta hátráltatja. A többi okok csak származékosak, illetőleg ezen első két oknak megszűnte után könnyen legyőzhetők. A vidéki ipar hitelkérdése is megoldást nyerne, ha ez az ipar fejlődésképes voltát igazolná. A közlekedési kérdések egyszeriben megszűnnének, mert a nyersanyagszállítás megszűnnék, vagy korlátozódnék, a készáruk szállítása pedig csak szétosztás munkája volna. Azok a költségek, amelyek mégis fentmaradnának, elenyészőek volnának és kiegyenlítést nyerhetnének abból a haszonból, amelyet a vidéki ipartelep az olcsóbb munkabér következtében nyer.

Ilyen előzmények után nem nehéz megjelölni azokat az eszközöket, amelyeket a vidék iparának fejlődése érdekében elsősorban is szükségeseknek látunk.

5. Javaslatok az iparfejlődést gátló okok leküzdésére.

A vidék, értvén ezalatt mindig elsősorban a vidéki városokat, iparosodásának legfontosabb előmozdítója a mezőgazdasági termelés megszervezett és irányított formája lehet. Az a mezőgazdaság, amely belterjes műveléssel elsősorban ipari nyersanyagokat állít elő, alkalmas arra, hogy a vidéki városok iparát fellendítse, újabb ipartelepeknek letelepedését elősegítse. Hogy ez azután kölcsönösen előmozdítja a népesség életszínvonalának emelkedését, az természetes. Ennek pedig ismét következménye az, hogy az ipari fogyasztás emelkedik, ami az ipertelepek újabb megerősödésére vezethet. A fejlődés közel egyforma marad a fővárosban és a vidéken, de természetesen a vidéken, ahol az ipar ma egészen jelentéktelen, ez a fejlődés sokkal szembeszökőbb lesz. A vidék iparának fejlődését ugyanis a helyi új iparágaknak fejlődése mozdítja elő, a budapesti ipartelepek azonban ezekkel párhuzamosan ugyancsak jelentős mértékben fejlődhetnek, mert az új ipartelepeknek maradnak olyan szükségletei, amelyek a budapesti termelés mértékét növelik.

Az a részletes jelentés, amelyet a Magyar Városok Országos Szövetsége az iparfejlődés érdekében az iparügyi miniszterhez intézett, felsorolja azokat az eszközöket, amelyeket alkalmasnak ítél a vidék iparának fejlesztése érdekében. Rámutat arra, hogy a kormánynak elsősorban *azoknak a vidéki ipartelepeknek kialakítását kell szorgalmaznia, amelyek a mezőgazdasággal kapcsolatosak.* Ennek során különös figyelemmel kell lenni arra, hogy a *mezőgazdasági termelés szükséges irányítása is érvényre jusson.* Ezek mellett azonban felsorolja *az egyéb eszközöket is,* amelyeket a vidéki iparosság hitelviszonyainak javítá-

sában, az állami támogatás rendszerében, a vidéki ipartelepek közterheinek mérséklésében, a közlekedési hálózat hiányosságaiban és a szállítási díjaknak politikájában lát. Rámutat arra, hogy a közszállítások decentralizációja csak úgy, mint a magasabb hivataloknak decentralizációja jelentős mértékben segítené elő a helyes fejlődés útját. Kiemeli azt is a jelentés, hogy a vásártartási jog revíziójánál is figyelembe kell venni a vidéki iparosok speciális helyzetét, szakmunkásképző intézeteket kell a vidéken létesíteni és a kontárkérdést megfelelően kell szabályozni.

A helyzet kétségenkívül nehéz. Az utóbb felsorolt eszközök minden nagyobb áldozat nélkül használhatók, bár sok kényes kérdéssel állunk mindenkor szemben. A munkásképzés, az ipari szakmunkásnevelés a nagybirtoknak súlyos sérelme. Szakmunkás, iparos nagyon sok esetben elsősorban a nagybirtok cselédségéből lesz, amelyik általában intelligensebb, mint a saját sovány földecskéjét túró földműves. Ha a szakmunkásképzést erősen fejlesszük, a nagybirtok cselédségének legnagyobb részét rövidesen pótolni lesz kénytelen.

Általában ez azonban nem ok még arra, hogy visszariadjunk a problémától. Sokkal súlyosabb helyzet előtt állunk akkor, amikor arról van szó, hogy évszázadok óta kijegecesedett mezőgazdaságunk rohamos átalakítását kell elősegíteni. Hiába magyarázzuk a helyzetet a Thünen-körök szabályos előrehaladásával, az extenzív mezőgazdálkodást nagyon nehéz felváltani az iparszerű földműveléssel, állattenyésztéssel.

Az extenzív mezőgazdálkodás mellett pedig aligha várhatjuk a fogyasztóképesség emelkedését. Vegyük csak azt számba, hogy a földműves-munkás az év háromszáz munkanapja közül csak — nagyon jó esetet tételezve fel — kétszáz munkanap dolgozik. Igaz ugyan, hogy ebből a kétszáz napból van néhány olyan hét, amikor a mondás szerint látástól-vakulásig tart a munka, de végeredményben van száz munkanap, amikor semmit sem csinál. Ez a száz munkanap azt jelenti, hogy amúgy is alacsony napszámbérének tulajdonképen csak kétharmadát keresi meg.

Az elveszett munkaidő olyan hatalmas nemzeti vagyont reprezentál, amelynek kiesése egész nemzetgazdaságunk rákfenéje marad mindaddig, amíg nem lesznek eszközeink ennek a helyzetnek megváltoztatásához. Sok probléma merül fel ezzel kapcsolatban. A földműves munkásság háziipari foglalkoztatottsága sem rossz megoldás, de ez nem fejlődhetik ki minden állami támogatás és ösztönzés nélkül. Szaktanfolyamok, olcsón bérbe vagy kölcsön adott motorok segítségével azonban ez a kérdés is megoldható.

II. Adatok a vidék iparosodásának fejlődéséhez.

Módszertani megjegyzések.

Ahhoz, hogy egy ilyen nagyjelentőségű problémában döntést kívánhassunk, a legszükségesebb minden rendelkezésre álló számszerű adatot egybehordani. Addig, amíg a beszélő számok nem szólalnak meg, semmiféle komolyabb lépés nem történhetik, annál is inkább nem, mert épen ezek a számok lehetnek később azok, amelyek egyes intézkedéseknek jogosulatlanságát vagy téves voltát is magyarázhatják, de természetesen még mindig idejekorán.

Érdekes jelenség, hogy *az ipari decentralizáció kérdésének a tudományos irodalomban alig van valami nyoma.* Az utóbbi években egyetlen egy olyan számbajöhető tanulmány sem jelent meg, amely speciálisan ezt a kérdést tűzte volna bármiféle szempontból vizsgálat tárgyává. Aligha hihető, hogy *a közgazdasági irodalomnak ez a hiánya azzal volna magyarázható, hogy ez iránt a kérdés iránt nincs kellő figyelem, hanem sokkal inkább azzal, hogy adatok hiányában senki sem mert ehhez a kérdéshez nyúlni.* A tudományos irodalmon kívüli vizsgálódások és megjegyzések is csak riportszerű képeket adnak, sehol sincsen egy olyan tanulmány vagy cikk, amely ezt a kérdést kellő tárgyilagossággal és elsősorban tárgyi adatokra felépítve boncolgatná.

Néhány nívósabb szaklap ír a decentralizációról.[1]) A legtöbbször interjukat közölnek a vidéki városok polgármestereinek szájából, akik aligha mondhatnak többet, mint amit az előzőkben részletesen taglaltunk. Ráadásul minden városvezetőt más és más szempont vezet és így a körkérdésekre adott feleletek nem is használhatók fel egy egybefogó célkitűzés megszövegezésére. *Halmy Gyula*[2]) *érdekes cikke* azért szorul külön említésre, mert ebben nyomát sem találjuk annak, hogy véleményt mondjon erről a kérdésről vagy megszabja nagyvonalúan a probléma megoldásának irányát, hanem *csak arra szorítkozik, hogy rámutasson arra, hogy ebben a kérdésben nem lehet adatok nélkül operálni.*

[1]) Ilyen irányú cikkek főként a Honi Iparban, a Magyar Közgazdaságban és a Közlekedési és Közgazdasági Tudósítóban jelentek meg. Ezekenkívül az Ország Útja több számában szerző foglalkozott a kérdéssel.

[2]) *Halmy Gyula:* Előzetes adatgyüjtést! Honi Ipar 1938. 1—2. szám.

Halmy cikke kiemeli azt, hogy *a vállalkozó tőke tájékoztatására nyilvánosságra kell hozni minden olyan adatot, amely a magyar ipartelepülések sajátos helyzetét megvilágítani alkalmas.* Megállapítja, hogy a világháborút megelőző évek óta a gazdasági élet számára semmi tájékoztatás nem áll rendelkezésre, *nem tudjuk, hogy »mely iparágak köréből milyen árucikkek gyártásának továbbfejlesztésére vagy kifejlesztésére van még szükség?«* Kiemeli, hogy a helytelen iparfejlesztésnek számtalan szószólója van, akik adatok hiányában teljesen zavart képet festhetnek csak a helyzetről.

Úgy hisszük ilyen adottságok között *nem lehet célszerűtlen egybefoglalni azt az anyagot, amely a magyar gyáripar és általában az ipar helyzetéről statisztikai felvételekben elszórtan bár, de mégis csak jelentkezik.*

Nem a gyáripari statisztika anyagából indulunk ki. Gyáripari statisztikánknak ugyanis több olyan nehézsége van, amely nem teszi alkalmassá arra, hogy ennek alapján vizsgáljuk a helyzet alakulását. *Nem találunk adatokat pl. a gyáripari termelésnek területi megoszlására és a gyár fogalmának meghatározása sem teljes.* Olyan adatokat, amelyek teljessége a leginkább valószínű, csak *a népszámlálások alkalmával végrehajtott vállalati statisztika nyujthat.* Ennek anyaga szolgált elsősorban a következőkben részletezett anyag megírásának alapjául.

A népszámlálási anyag két részre oszlik. Az első használható anyag *a népesség foglalkozására vonatkozó rész,* a második *a vállalati statisztika.* A vállalati statisztika megfelelő csoportosításai teljesen hű képet nyujthatnak az ipar fejlődéséről és az ezzel kapcsolatos kérdésekről. Mindkét rész teljesen alapos anyagot nyujt, miután minden vállalat pontosan felvétetett. Igaz, hogy termelési adatokat nem találunk, de kénytelenek vagyunk túl tenni magunkat ezen és legfeljebb csak kifejezését adhatjuk annak, hogy jelentős szükség volna arra, hogy a gyáripari termelési statisztika részletesen tétessék közzé és a gyáripari termelés területi megoszlását is ismertté tegyék. Abban az esetben, ha ez nemcsak az utóbbi esztendőkre, hanem régebbi évekre visszamenően is megtörténhetnék, akkor sokkal többet lehetne mondani, mint egyedül a népszámlálások anyagára támaszkodva.

A területi megoszlásra vonatkozó adatok felsorolásánál egy körülményt előre meg kell jegyeznünk. A vonatkozó adatokat mindenkor városok szerint vizsgáljuk. Azokat a városokat, amelyek 1930-ban városok voltak, tekintettük a megelőző évtizedekben is városoknak, *tekintet nélkül arra, hogy a várossá alakulása mikor ment végbe.* Ötven vidéki város vonatkozó anyagát tárjuk fel ebben, ehhez jön az öt pestkörnyéki város és végezetül Budapest.

Azon esetekben, *amikor az adatoknak összegszerű eredményeit adjuk meg, hármas csoportosítást vittünk mindenkor véghez.* Az első csoportba *Nagy-Budapest* tartozik, beleértve Budapest és a környéki öt város mellett azt a

16 községet is, amelyet *a Statisztikai Közleményekben Nagy-Budapestről írott tanulmányok*[1]) ide sorolnak.

A városrendezési törvény végrehajtásával kapcsolatban megjelent rendelkezések szerint ezeken kívül Nagy-Budapesthez számít még Vecsés, Pestszentimre és Soroksár is.[2]) Az a tény, hogy ezen utóbbi három közület nem szerepel a Nagy-Budapest néven meghatározott csoportban, nem változtat már sokat a tényeken, bár talán épen Soroksár jelentősebb ipartelepeket tud határai között, de tanulmányunk számszerű anyaga a fentemlített belügyminiszteri rendelet életbelépte előtt lezáratott.

Nagy-Budapest mellett *mint teljes csoport szerepelnek az összes magyar városok* (természetesen a Budapest környékiek nem), *míg az egyéb vidék meghatározás alá az összes többi községek, illetőleg ezeknek ipartelepei tartoznak.*

A vidék alatt úgy 1920 előtt, mint azután csak a csonka ország községei értendők. Az összehasonlítás csak így lehet teljes és a fejlődés képét csak olyan módon vázolhatjuk, ha a vizsgálódásokat mindenkor ugyanazon területre vonatkoztatjuk. Egészen más volt Nagy-Magyarország iparának eloszlási képe, de a megcsonkítás következtében jelentős változások mentek végbe ebben, még akkor is, ha csak a mai terület régi és új képére gondolunk. Mégsem szabad azonban abból kiindulni, hogy 1920 előtt Nagy-Magyarországhoz hasonlítjuk városaink iparának helyzetét, azután pedig a csonka hazához.

Ugyancsak meg kell jegyeznünk azt, hogy a városok szerinti felsorolásnál mindenkor ahhoz a sorrendhez ragaszkodtunk, amelyet az 1. számú táblázatban az iparforgalmi népesség arányának megfelelő sorrend jelent. Lehetett volna természetesen minden évtizedben a megfelelő sorrendhez ragaszkodó táblázattal dolgozni, de ez feleslegesen terhelte volna az egész munka terjedelmét, amelyet célszerűnek látszott kerülni.

[1]) A Statisztikai Közlemények sorozatában (szerk. *dr. Illyefalvy Lajos*) Nagy-Budapesttel kapcsolatosan eddig megjelentek: *Szigeti Gyula:* Nagy-Budapest terve pénzügyi vonatkozásokban (70. kötet, 4. szám.), *Mozolovszky Sándor:* Nagy Budapest népességének foglalkozások szerint való megoszlása 1930-ban (72. kötet, 4. szám.), *Ruisz Rezső:* A Budapesttel szomszédos községek út- és közlekedési viszonyai (77. kötet, 1. szám.), *Melly József:* Nagy-Budapest közegészségügyi vonatkozásokban (79. kötet, 2. szám.), *Asztalos József:* Nagy-Budapest közoktatásügye (81. kötet, 1. szám.).

[2]) A vonatkozó 33/1938. B. M. számú rendelet a következő: Az 1937: VI. t.-c. 2. §-ának (7) bekezdésében kapott felhatalmazás alapján Budapest székesfőváros környékének területét — a m. kir. iparügyi miniszterrel egyetértően — a következőképen állapítom meg:

A városrendezésről és az építésügyről szóló 1937: VI. t.-c. rendelkezéseinek szempontjából Budapest székesfőváros környékének területéhez tartoznak: Újpest, Rákospalota, Kispest, Pestszentlőrinc, Pestszenterzsébet és Budafok megyei városok, valamint Pestújhely, Rákosszentmihály, Sashalom, Mátyásföld, Cinkota, Rákoskeresztúr, Rákosliget, Rákoshegy, Rákoscsaba, Vecsés, Pestszentimre, Soroksár, Csepel, Albertfalva, Budatétény, Nagytétény, Pesthidegkút és Békásmegyer nagyközségek.

Egyébként is áttekinthetőség szempontjából is jobb állandóan azonos sorrenddel dolgozni.

Ez a sorrend azért felel meg leginkább, mert valóban a városoknak egy jelentős szempont szerint való rangsorolását jelenti. Láthatjuk, hogy nagyon sok vonatkozásban *ez a rangsor nemcsak egy tényt fejez ki, hanem ha a városok felhozatalának arányait vizsgáljuk Budapest szempontjából, ez a sorrend akkor is igen célszerű, de* megfelelt azoknál a vizsgálatoknál is, amikor az áralakulás kérdését tettük kutatásaink tárgyává. Igen természetes, hogy az összefüggések indokoltak, de ha a sorrendi meghatározást nem ilyetén szegeztük volna le, sokkal nehezebben lehetne erre rámutatni.

A) *A vidéki városok népességének foglalkozás szerinti megoszlása.*

1. A vidéki városok népesedése az utolsó évtizedekben.

Az első kérdés természetesen azt tudakolhatja, hogy miként fejlődött *foglalkozási viszonyokra való tekintet nélkül a magyar városok népessége.*

A századforduló népességéhez viszonyítva, az első évtizedben a fejlődés elég ütemesnek mondható. Valóban *az erősebben iparosodott városok népességszáma emelkedik gyorsabban,* bár az első csoport városainál nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a budapestkörnyéki városok fejlődésére más okok is hatottak. De ha a második csoport városainak lélekszámnövekedését vesszük vizsgálat alá, akkor is erőteljes emelkedést találunk. Ebben a csoportban a lélekszámemelkedés általában 10%-nál nagyobb, sőt két esetben a 40%-ot is meghaladja, ami a harmadik és negyedik csoportba tartozó csak részben ipari és inkább mezőgazdasági városoknál nem tapasztalható.

Nem célunk most mindjárt rámutatni, hogy a városok lélekszámának emelkedése és az iparosodás között milyen szoros kapcsolatok vannak, de már az eddigiekből is világosan látszik ez. A második évtized zavaros fejlődése nem adhat olyan egységes képet és mégis *meglepően fejeződik ki az egyes csoportokon belül a lélekszámemelkedés egyöntetű volta.* Ugyanez a helyzet a harmadik évtizedben is, amikor azonban néhány lélekszámát gyorsan növelő várossal találkozunk már. Ha ezeket külön-külön vizsgáljuk, akkor azonnal kifejezésre jut, hogy a legtöbb esetben valóban az iparosodás következtében fejlődött oly erős mértékben a város lakosságának száma. Itt van pl. mindjárt *Kiskunhalas* esete, ahol ebben az évtizedben *az iparforgalmi népesség aránya 15·9%-ról egyszerre 18·3%-ra emelkedett.* De hasonló a helyzet *Szolnok* esetében is, ahol az iparforgalmi népesség aránya ebben az évtizedben 41·5%-ról 49·5%-ra emelkedett. Vannak ezzel szemben olyan

esetek, ahol a fejlődést nem az iparoselem erősbödése okozta, így pl. *Bajánál*, amelyről azonban tudjuk, hogy a megcsonkítás következtében közigazgatási gócponttá való fejlődése volt oka a népesség nagyobb tömegekben való odavándorlásának.

A századforduló óta *a legnagyobb mértékben növelte meg lakosságának számát* Kispest, majd Pestszenterzsébet és Rákospalota, valamint Komáromtól eltekintve Budafok. Mind *a négy budapestkörnyéki közület*, ahol nagyon sok más szempont is közrejátszhatott a fejlődés ilyen gyorsméretű ütemének kialakulásában.

A vidéki városok közül a leggyorsabb lélekszámemelkedést Magyaróvár mutatja, ahol a lakosság száma a századforduló óta megkétszereződött. Ebben a városban *az iparforgalmi népesség aránya harminc esztendő alatt 39·6%-ról 53·0%-ra emelkedett*, amely — 13·4 pontnyi emelkedés — igen számottevő. Az iparforgalmi népesség arányának fejlődését ennél nagyobb mértékben a budapestkörnyéki közületeknek figyelmen kívül hagyása után csak Győrött és Békéscsabán tapasztalhatjuk. *Békéscsaba erős lélekszámfejlődése kifejezésre jut az iparforgalmi népesség fejlődésének arányszámában is*, amelyre később visszatérünk. *Az iparforgalmi népesség százalékos aránya egyébként igen erős mértékben emelkedett Pápán, Magyaróvárott, Vác és Sopron városokban.*

Érdekesek azok a városok, ahol *az iparforgalmi népesség százalékos aránya a három utolsó évtizedben csökkent.* Az első *Miskolc*, ahol az iparfejlődés úgylátszik nem tudott lépést tartani a város fejlődésével. Amíg 1900-ban a lakosság 54·1%-a tartozott ebbe a kategóriába, addig 1930-ban 53·7%, ami természetesen még nem jelenti azt, hogy az iparűző népesség abszolút számban is csökkent volna. *Sátoraljaújhelyen* is csökkent az iparforgalmi népesség százalékos aránya, abszolút értékben azonban itt sem tűnik ki csökkenés. Ezekkel szemben *Veszprém, Baja, Balassagyarmat és Kalocsa* iparforgalmi népességének százalékos csökkenése arra vezethető vissza, hogy ezekben a városokban az iparforgalmi népesség száma abszolút értékben csökkent. Különösen súlyos a csökkenés értéke Kalocsán, ahol egyedül a környék felvevő képességének hiányával magyarázható ez, nem úgy, mint Baján és Balassagyarmaton, ahol a fogyasztópiacoknak mesterséges csökkentése idézte elő a visszafejlődést.

Érdekesek azok a városok, ahol *az iparforgalmi népesség százalékos aránya csak minimális mértékben emelkedett. Salgótarján 0·9, Budapest 1·9%*-kal növelte az iparforgalmi népesség arányát, ami azonban arra vezethető vissza, hogy mindkét város erősen iparosodott volt a századforduló idején is. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Salgótarján 1900-ban az iparforgalmi népesség százalékos arányát tekintve közvetlenül Budapest után következett és csak 1910-ben előzte meg valamivel Győr. Az utolsó csoportba tartozó városok iparforgalmi népességének százalékos emelkedése sok esetben

azt mutatja, hogy az elmult harminc esztendőben a környező felvevő piac mozdulatlansága meggátolta az ipar kifejlődésének lehetőségét. Másrészről azonban olyan jelenség is megfigyelhető, hogy a nagy parasztvárosokban az utóbbi évek erős gyümölcs kultúrája az értékesebb iparos osztályból is visszavont tömegeket.

Nagykőrös iparforgalmi népességének százalékos aránya 30 év alatt 19·2-ről, 19·8-ra emelkedett csak. Szinte hihetetlen, hogy abban a hatalmas átalakulásban, amelyen az egész gazdasági élet átment, egy egyébként jelentős város mint aminő *Nagykőrös, nem kívánt meg fokozottabb iparosodást.* Ez a parasztváros, amely 1900-ban 6926 őstermelővel 1587 iparost tudott foglalkoztatni, 1930-ban 9339 őstermelővel még mindig csak 1947 iparosnak tudott kenyeret adni. Hogy nem mindenütt így alakult a helyzet, azt rögtön a szomszéd város, *Cegléd* igazolja. Itt 1900-ban 7594 őstermelővel állt szemben 2235 iparos, 1930-ban pedig 8799 őstermelővel szemben már 3441 iparos van. Az ezer főt alig meghaladó őstermelő szaporulattal szemben, ugyancsak ezer főt halad meg a kereső iparosok számának emelkedése. Egy-egy őstermelő viszonylag tehát több iparosnak ad kenyeret.

Ha az iparforgalmi népesség fejlődésének alakulását jelzőszámokban vizsgáljuk, akkor már nem a budapestkörnyéki városok, vagy az egyébként jelentős ipari gócok kerülnek első helyre. Ez természetes is, mert mindkét csoportban már 1900-ban jelentősebb ipartelepülések voltak, a továbbfejlődés tehát lassúbb ütemmel alakulhat. *Századunkban a leggyorsabb méretű iparosodás Békéscsabán alakult ki.* Már fentebb is említettük, hogy ez az alföldi város sajátosan emelkedik ki az iparosodás terén. *Iparforgalmi népességének számát harminc év alatt közel megkétszerezte, annak ellenére, hogy a lakosság számát alig egyharmaddal növelte ugyanezen idő alatt. Így tehát nemcsak* beszivárgás, hanem átalakulás is kellett, hogy végbemenjen a lakosság foglalkozásában és a foglalkozások összetételében. Ha alföldi városaink iparosításának lehetőségeit keressük, akkor Békéscsaba jó példát mutathat számunkra. Az iparforgalmi népesség hasonló gyors-arányú fejlődése másutt nem is igen található. Sorban a következő város *Hajdúböszörmény.* Ez nem meglepő, mert 1900-ban a város lakosságának csak 12%-a, tehát igen minimális része tartozott az iparforgalmi népességhez. A következő *Győr*, ahol már valóban a jelentős méretű iparosodás és egy ipari várossá való fejlődés jut kifejezésre. Ezután ismét egy kisebb alföldi város, Kiskunhalas következik, majd Budafok. A kimondottan ipari jellegű városokban viszonylag sokkal alacsonyabb értékek vannak. Ez mind azzal magyarázható, amit Békéscsabánál kifejtettünk. Az erősen iparosodott városok között Győr, Magyaróvár, Vác és Pécs fejlődése kiemelkedő, amivel szemben Salgótarján, Budapest és Szombathely fejlődése lassúbb. Salgótarján esetében a határmentiség, Budapesten a környékre kitelepülő iparvállalatok és iparforgalmi népesség, Szombathely esetében azonban más gazdasági okok szerepét kell látnunk.

Az átmeneti jellegű városok közt Békéscsaba kiemelkedő adatait már említettem. Igen valószínű, hogy *Békéscsaba Szolnokkal együtt, már talán napjainkban is az ipari jellegű városok közé tartozik.* Erősebb mértékben fejlődött az iparforgalmi népesség ebben a csoportban Sopron, Szentendre, Szeged és Nyiregyháza városokban, míg a visszafejlődött városokat az előzőekben részletesen tárgyaltam.

A mezőgazdasági jellegű városok közül Hajdúböszörmény, Kiskunhalas és Túrkeve jelentősebb fejlődésével szemben visszamaradás figyelhető meg Kecskemétnél, Nagykőrösnél és Mohácsnál. Úgylátszik ezek a városok a legkevesbbé alkalmasak arra, hogy ipari vállalatok bennük letelepedjenek és iparosvárosokká alakuljanak. Ez egyébként is kifejezésre jut a népesség számának fejlődésénél is, ezek a városok mutatják a legkisebb mozgási lehetőséget.

2. A vidéki városok iparosodása a foglalkozási statisztika tükrében.

A város jellegének nem egyedül az iparforgalom népessége adja meg sajátosságát. *Az iparforgalmi népesség maga is három részre tagolódik* és a részletek különösen érdekes képet nyujtanak. Már tanulmányunk első részében rámutattam arra, hogy az egyes városokban milyen szerepe van az ipari, kereskedő és forgalmi népességnek, most részletesen az összes foglalkozási ágakra kiemelhetjük a legfontosabb értékeket és a fejlődés útjait.

Mindenkor az 1930-as állapotból indulunk ki, amikor is megadjuk az első és utolsó öt várost, majd pedig a fejlődésnek érdekesebb momentumait. *1930-ban a kimondottan ipari népesség aránya Újpesten 65·6% volt, majd Pestszenterzsébet, Budafok, Kispest és Rákospalota következtek,* mint a legtöbb iparost magukban foglaló városok. *A legkevesebb iparos ezekkel szemben Hajdúszoboszló (11·5%), Kiskunhalas, Hajdúnánás, Túrkeve és Hajdúböszörmény városokban volt.* Újpest már második évtizede viszi a vezetőszerepet, mert 1900-ban még Pestszenterzsébet népe iparosabb volt, mint Újpesté. Különösen erősen emelkedett a kimondottan ipari elem aránya Budafok és Rákospalota városokban. Győr és Vác, Kőszeg, Magyaróvár és Békéscsaba mutatnak jelentősebb fejlődést. A kimondottan iparos elem értéke, az elmult 30 évben jelentősebb arányban megcsökkent Miskolc, Sátoraljaújhely, Baja és Kalocsa városokban.

A kereskedő elem legnagyobb részben Budapesten (15·9%), *Miskolc, Szombathely, Sátoraljaújhely és Budafok városokban tömörült. A legkisebb arányban él a magyar városok lakossága között a kereskedőosztály Túrkevén (3·1%), Csongrád, Hajdúböszörmény, Kiskunhalas és Kisújszállás* városokban. A kereskedelemmel és hitellel foglalkozó nép aránya Budapesten volt mindenkor a legmagasabb. Miskolc szerepe azonban nem mindenkor volt ily kiemelkedő,

mert Sátoraljaújhely és Balassagyarmat úgy 1900-ban, mint 1910-ben megelőzték, 1920-ban pedig több budapest-környéki város népességének összetételében jelentkezik erősebben ez a foglalkozási ág.

Budapesten a kereskedelemmel és hitellel foglalkozó népesség aránya 1920-ig egyenletesen fejlődik, itt azután egy kisebb törés jelentkezik, Miskolcon a fejlődés ugyancsak egyenletes, amelyet 1920-ban sem zavart meg törés és így érte el a második helyet. Általában azt tapasztalhatjuk, hogy az 1920-as évek után nagyon sok vidéki város népességében a kereskedelemmel és hitellel foglalkozók aránya gyorsmértékben emelkedett. Így például Győr, Vác, különösen Salgótarján, Szolnok, Kaposvár eseteiben ugrásszerű fejlődés tapasztalható. Más városoknál ezzel szemben kiesések mutatkoznak. Nem említem itt a pestkörnyéki városokat, ahol ez különösen kifejezésre jut és csak arra vezethető vissza, hogy a háborús éveket követő beteges gazdasági időkben egy magzavart kereskedelmi és hitelszervezettel álltunk szemben. Feltűnő mértékben csökkent a kereskedelemmel és hitellel foglalkozók aránya Pápán és Baján.

A közlekedéssel foglalkozó népesség aránya a legmagasabb Komáromban (9·4%), majd Szolnok, Kispest, Rákospalota, Budafok városok következnek. Érdekes, hogy Budapest aránya ebben a tekintetben igen alacsony (4·7%) és általában ipari jellegű városainkban a közlekedéssel foglalkozó lakosság aránya kisebb. Ez arra vezethető vissza, hogy a közlekedési népesség jórésze kifejezett közlekedési gócpontokban települt, amely gócok nem mindig azonosak az ipari városokkal. Az a tény, hogy Budapest, amely közlekedési gócpont is és mégis lakosságának kisebb része tartozik a közlekedési népességhez, arra vezethető vissza, hogy Budapest közlekedési népessége inkább a környéki városokban él.

Az a tény, hogy egy városban a közlekedési népesség aránya igen alacsony, azt mutatja, hogy az illető városban az ipari fejlődés legkisebb méreteit találhatjuk csak, de a mezőgazdaságnak is csak a leginkább talajhoz kötött ágai fejlődnek ki vagy egész termelése idegen piacok szolgálatában áll. *Hajdúböszörmény lakosságának 0·8%-a tartozik csak a közlekedési népességhez és igen alacsony (2% alatt marad) Hajdúnánás, Túrkeve, Jászberény, Nagykőrös, Csongrád, Hajdúszoboszló, Hódmezővásárhely, Karcag, Makó, Kecskemét, Magyaróvár és Szentes népességének arányában.* Szolnok népességének arányában a közlekedéssel foglalkozók száma valamikor még nagyobb is volt, Komáromban azonban csak egy későbbi megduzzadás következménye ez.

A közszolgálat és szabadfoglalkozású népesség aránya a legmagasabb Kalocsán (15·0%), majd *Szentendre, Balassagyarmat, Zalaegerszeg és Sopron* következnek. Ezekhez a foglalkozási ágakhoz tartozók aránya *a legkisebb Túrkeve, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Csongrád és Nagykőrös városokban.* Az első öt városnál láthatjuk, hogy a városjelleget (Sopron kivételével) jórészt csak az intelligencia magas aránya adja. Ismeretes az előzőkből,

hogy ezeknek a városoknak iparforgalmi népessége viszonylag kicsiny, ezek tehát csak abban különböznek a kimondott mezőgazdasági jellegű parasztvárosoktól, hogy lakosságukban magas arányú az intelligensebb elem. Kalocsa ezt a vezető szerepét nem mindig tartotta meg és az első három népszámlálás alkalmával Balassagyarmat volt az első, ahol most már visszafejlődéssel is állunk szemben. Ugyancsak jelentősebb arányokban csökkent a közszolgálati és szabadfoglalkozásúak aránya Magyaróvárott, míg Zalaegerszegnél ütemes fejlődéssel találkozunk már, ami például Egerhez hasonlóan jelentős mértékben jut kifejezésre. A közszolgálati szabadfoglalkozásúak arányának magasabb volta az iparra nézve is fejlesztőleg hat és ha ennek ellenére ezekben a városokban kisebb arányú iparforgalmi népességet találunk csak, az annál inkább kifejezője annak, hogy a környék ipari termék felvevőképessége teljesen minimális.

Városainkban a nyugdíjas elem is jelentős szerepet játszik. A nyugdíjasok elhelyezkedése a városokban sajátos szempontok figyelembevételével ment végbe. A nyugdíjba kerültek vagy megmaradnak ott, ahol utoljára szolgáltak vagy keresnek olyan városokat, ahol olcsóbb a megélhetés, kisebb számban pedig olyan városokban helyezkednek el, ahol gyermekeik továbbtaníttatása könnyebben történhetik. A legtöbb nyugdíjas a magyar városok közül *Sátoraljaújhelyen él.* Ebben a városban, ahol 1930-ban a lakosság 12·1%-a tartozott csak a közszolgálati és szabadfoglalkozású kategóriába, a nyugdíjasok aránya 14·2% volt. Hasonló a helyzet *Miskolcon,* ahol 9·5% közszolgálati és szabadfoglalkozású népességgel szemben 12·1% nyugdíjas élt vagy *Szolnokon,* ahol 9·3%-kal szemben 11·9%. Ez a három város kifejezetten vonzotta a nyugdíjasokat, amivel szemben *Balassagyarmaton* arányuk már kisebb a közszolgálati és szabadfoglalkozásúakénál. *Rákospalota, Kaposvár és Veszprém* erősen nyugdíjas tömegek által lakott város. 1920-ban ugyan Veszprém még erősebben tömörítette a nyugdíjasokat.

Bányászattal foglalkozó lakossága a magyar városoknak Salgótarján és Pécs kivételével mondhatni alig van. Salgótarjánban a lakosság 12·0%-a tartozik ehhez a foglalkozási ághoz, Sopronban csak 2·8%, Esztergomban 2·2%, Gyöngyösön 1·2% és Pécsett 5·3%-a a lakosságnak foglalkozik bányászattal, vagy kohászattal. Általában a bányászattal foglalkozók aránya a városokban csökkenő irányzatot mutat.

Végezetül foglalkoznunk kell *a magyar városok őstermeléssel foglalkozó lakosságával.* Ez az összeállítás még kifejezőbben mutat rá arra, hogy melyek azok a városok, amelyeknek iparosítása elsősorban jöhet számításba, mert lakosságuknak legnagyobb tömege még földműveléssel foglalkozik és az átállítást még a leginkább bírná. *Hat olyan magyar város van, amelyekben a lakosságnak $^2/_3$-nál nagyobb része mezőgazdasággal foglalkozik. Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Túrkeve, Kiskunhalas, Hajdúszoboszló és Nagykőrös tisztára mezőgazdasági jellegű városok,* ahol az iparosításnak talán a legnagyobb

jelentőségei kínálkoznának — legalább is az emberanyag szempontjából. Ezeknél a városoknál van meg leginkább az okunk keresni a lehetőségeket, miként lehetne ipart telepíteni s a városnak a városjelleget, lakosságának pedig az ipari foglalkozást megadni. A hat város közül *öt az őstermelési népesség arányának lassú lemorzsolódását mutatja, annál inkább meglepő azonban az, hogy Nagykőrösön az őstermeléssel foglalkozó népesség aránya 1930-ban magasabb volt, mint 1900-ban.* Ez a város látszólag sehogysem akar iparosodni, úgylátszik az iparfejlődés akadályai itt jutnak a leginkább kifejezésre, mert még a környező falvak lakossága is inkább iparosodott az utolsó három évtizedben. 1900-ban Hajdúböszörmény volt a leginkább őstermeléssel foglalkozó város, ezt a helyet egész mostanáig megtartotta, bár jelentős mértékben csökkentette arányát a mezőgazdálkodással foglalkozó lakosság. Nagykőröshöz hasonló várossal nem is igen találkozunk. Jászberény, Kecskemét, Kalocsa, Gyöngyös, Eger, Baja, Komárom, Veszprém mutat csak hasonló képet, ezekben a városokban az őstermeléssel foglalkozó lakosság aránya azonban csekélyebb lévén, nagyon sokszor ez nem is jelent abszolút számban kifejezésre jutó emelkedést.

A földműves elem értéke a legkisebb Újpesten. Érdekes, hogy ebben sem Budapesté a vezető szerep, mert Budapesten viszonylag kétszer annyi földműves él, mint Újpesten és aránylag több él, mint akár Kispesten vagy Pestszenterzsébeten is. A pestkörnyéki városokban és Budapesten a földműveléssel foglalkozó népesség arányszáma általában 1·0% alatt van. Kivétel csak Rákospalota (4·0%) és Budafok (2·2%). Viszonylag még nagyon ritka a földműves elem aránya Salgótarján, Szombathely, Győr, Miskolc és Pécs városokban, ahol seholsem éri el az 5%-ot.

Az őstermeléssel foglalkozó lakosság arányának rohamos visszaesését figyelhetjük meg azokban a városokban, amelyek az utolsó 30 évben gyorsabban iparosodtak. Rákospalota lakosságának 1900-ban még 18·1%-a, Budafok lakosságának 18·8%-a volt őstermelő. Salgótarjánban 6·5-ről 2·9%-ra csökkent arányuk. Az előbb fel nem sorolt városok közül kiemelhetjük Szolnokot, ahol 18·8-ról 14·5%-ra, Székesfehérvárt, ahol 21·0-ról 16·9%-ra, Debrecent, ahol 23·4-ről 20·0%-ra és Sopront, ahol 14·3-ról 11·7%-ra csökkent az őstermeléssel foglalkozó népesség aránya.

3. Erősen iparosodott városaink.

Erősen iparosodott városaink közé kell soroznunk természetesen az öt budapest-környéki várost is. Bármilyen mértékben is tisztában vagyunk azzal, hogy ezek iparforgalmi népességének magasabb aránya Budapest szomszédságának kihatása, akkor sem sorolhatjuk őket más csoportba, mert épen Budapesthez való tartozásuk is ezt okolja meg.

Újpest népességének és népessége foglalkozási összetételének utolsó 30 évi fejlődéséről a következőket foglalhatjuk össze: a város lélekszáma általában gyors mértékben fejlődött. Az iparforgalmi népesség aránya erősen emelkedik, elsősorban a napszámosok arányának jelentősebb visszaesése következtében. Az iparforgalmi népesség csoportjában mind erőteljesebben az iparos elem jut előtérbe, amivel szemben a közlekedéssel foglalkozók aránya csökkent.

Pestszenterzsébet fejlődése — ugyancsak Budapest közelsége folytán — még gyorsabb tempót mutat. Az iparforgalmi népesség aránya nem emelkedett olyan gyorsan, mint az előző városnál és ezzel szemben a napszámos elem aránya nem csökkent oly gyorsan. *A közszolgálati és szabadfoglalkozásúak csoportja egyre erősebb lett* és kifejező réteget alkot már.

Budafok fejlődése ugyancsak rohamos. Az iparforgalmi lakosság aránya mélyebbről indulván ki rohamosabb fejlődést mutat. A fejlődés itt nagyrészt az őstermelés, de másodsorban a napszámosok kárára alakul, míg az egyéb foglalkozási ágakhoz tartozók aránya nem mutat különösebb alakulást.

Kispest lélekszámának fejlődése nem éri el azt az ütemet, mint ezt Pestszenterzsébetnél tapasztalhattuk, de a lakosság összetételében az iparforgalmi elem fejlődése gyorsabb. Ebben a kategóriában *igen jelentős része van a közlekedéssel foglalkozóknak*, ami az eddigi városoknál még sehol sem jutott olyannyira kifejezésre. A napszámos és földműves kategóriák arányának kisebbedése indokolja az előbbinek rohamos megduzzadását.

Rákospalota népességszámának fejlődése gyorsabb, mint Budafoké és nem messzebb marad el Kispest és Pestszenterzsébet lélekszámfejlődése mögött. Ugyancsak igen erőteljes az iparforgalmi népesség arányának emelkedése, amelyben legjelentősebb szerepe az iparosságnak van. Bár a népesség összetételében a közlekedéssel foglalkozók aránya magas, itt visszafejlődést tapasztalunk. Az iparosok számának gyors emelkedését ugyancsak a földművesekből és napszámosokból való kiemelkedés indokolja.

Budapest lakosságának fejlődése az utolsó három évtizedben állandóan erős volt. Az iparforgalmi népesség aránya csak csekély mértékben emelkedett. Jelentősebb ennél a közszolgálati és szabadfoglalkozásúak, vagy a cselédséghez tartozók számának emelkedése. A napszámos és földműves csoportok aránya állandóan csökken. Az iparforgalmi kategórián belül különösen *a kereskedelemmel foglalkozók számának nagyobbméretű emelkedése figyelhető meg.*

Győr fejlődése jelentősebb Budapesténél is és különösen kiemelkedik az iparforgalmi, ezen belül elsősorban *az iparos foglalkozásúak arányának súlya.* A felszívódás jórészt a napszámos és házi cselédség kategóriájából ment végbe, de sokat jelentett az is, hogy jelentős mértékben megcsökkent a véderőhöz számított népesség aránya.

Vácott a lakosság számbeli fejlődése nem mutat különösebb méreteket. Az iparforgalmi népesség aránya erősen emelkedik és ebből mindhárom idetartozó csoport kivette a részét. A házi cselédség és a földműves elem összezsugorodásával szemben a napszámosok aránya megtartotta a maga helyét.

Salgótarján lélekszámfejlődése ugyancsak nem feltűnően kiemelkedő és itt az iparforgalmi népesség aránya sem mutat különösebb fejlődést. Az iparral foglalkozók aránya csökken. A kereskedelemhez és hitelhez számító népesség aránya magasabb lett. Jelentősebb mértékben emelkedett a közszolgálati és szabadfoglalkozású kategória súlya. *Az iparos népesség természetes fejlődési lehetőségét a bányászatból kapta.* A bányászattal és kohászattal foglalkozó városi lakosság nagy része került át az iparba, mert a napszámosok száma itt igen kicsiny volt és a meglévő csekély földműveselem további zsugorodása sem adhatott volna elegendő tömeget.

Pápán a lakosságszám fejlődése állandó volt és az iparforgalommal foglalkozó népesség számának erőteljes gyarapodását a napszámosok és cselédség számának csökkenése tette lehetővé. Különösen az iparos osztály aránya erősödik, amellyel szemben a kereskedelemmel és hitellel foglalkozó népesség, továbbá a közlekedéssel foglalkozók aránya csökkent.

Szombathelyen a népesség száma gyors mértékben emelkedik. Az iparforgalmi népesség száma nem mutat különösebb arányú változást. Az iparos osztály aránya csökken. Ugyancsak apadt a közlekedéssel foglalkozók tábora, de a kereskedelemmel és hitellel foglalkozó népesség súlya mind erősebb lesz. Erősen emelkedik a közszolgálati és szabadfoglalkozású népesség aránya. Ezekkel az emelkedésekkel szemben rohamosan csökken a napszámosok aránya s jelentős mértékben kisebbedett meg a véderő is.

Miskolc város lélekszámfejlődése gyors. Az iparforgalmi népesség aránya csökkent. Visszavezethető ez elsősorban *az ipari népesség számának csökkenésére*, másodsorban 1920-óta a közlekedési népesség arányának kisebbedésére. Kitartottan emelkedik azonban a kereskedelemmel és hitellel foglalkozók tömege. Érdekes, hogy a *földműveléssel foglalkozók százalékos aránya csak igen vontatottan fejlődik vissza.* A közszolgálati és szabadfoglalkozású ágakhoz tartozók száma jelentősen emelkedett.

Magyaróvár lakosságszámának fejlődése rohamos. Jelentős *szerepe van ebben az iparforgalmi népesség gyors szaporodásának.* Különösen az iparos kategória aránya emelkedett gyorsan. Lassan megy vissza a mezőgazdasági népesség arányszáma, ami valószínűen belterjes mezőgazdasági művelésre vezethető vissza. A napszámosok aránya rohamosan fogy, ugyancsak jelentős mértékben csökkent meg a házi cselédség száma is. Érdekes, hogy a közszolgálathoz és szabadfoglalkozásúakhoz tartozók aránya is csökkent.

Pécsett a lakosság számának fejlődése állandó. Az iparforgalmi népesség aránya erősen emelkedett és ebben az idetartozó mindhárom csoport egy-

formán kivette részét. A bányászattal foglalkozók aránya lassú csökkenést mutat. Rohamosan apad a napszámosok száma. A közszolgálat és szabadfoglalkozású népesség aránya különösen az egyetem ideköltözése óta rohamosan emelkedik. A mezőgazdasággal foglalkozó népesség számának csökkenése igen lassan megy végbe.

4. Iparosodott városok.

Szolnok fejlődése ütemes. Az iparforgalmi népesség aránya csak lassú emelkedést mutat. Elsősorban a kereskedelemmel és hitellel foglalkozók aránya emelkedett, a közlekedéssel foglalkozók aránya csökkent. Igen jelentős mértékben csökkent a napszámosok aránya, míg a közszolgálatiak és szabadfoglalkozásúak száma lassan emelkedik.

Székesfehérvár lélekszámának emelkedése lassúbb. Foglalkozások szerint az iparforgalmi népesség aránya lassú emelkedést mutat, ami elsősorban a kereskedelemre és hitelre és csak másodsorban az iparra vezethető vissza. *Itt is a napszámosok arányának csökkenésével szemben a közszolgálat és szabadfoglalkozásúak száma emelkedett nagymértékben.*

Kaposvár lakosságszámának fejlődése rohamos. A földműveléssel foglalkozó népesség aránya állandó. Mégis erősen emelkedik az iparforgalmi népesség aránya, ami arra vezethető vissza, hogy jelentős mértékben csökkent a napszámosok és a cselédségnek a népességben elfoglalt súlya.

Sátoraljaújhely fejlődését nagyon megzavarta az ország megcsonkítása. Határmentisége igen károsan jut kifejezésre a foglalkozási statisztika tükrében is. Az iparforgalmi népesség aránya csökken. Közülük egyedül a kereskedelemmel és hitellel foglalkozó lakosság növelte meg arányát. Emelkedett a közszolgálati és szabadfoglalkozású népesség aránya és a véderőhöz tartozók aránya is. Az ipari és közlekedési népesség arányának csökkenését a városba tódult nyugdíjasok tömege egyenlítette csak ki, amint erről fentebb már említést tettünk.

Debrecen népességszámának fejlődése elég jelentős. Az iparforgalmi népesség aránya nem emelkedett túlságos mértékben, ami arra vezethető vissza, hogy csak a kereskedelemmel és hitellel foglalkozók aránya emelkedett. Az iparnál alig jut emelkedés aránylag kifejezésre, a közlekedéssel foglalkozók száma pedig egyenesen visszafejlődött. A közszolgálati és szabadfoglalkozású népesség aránya csak lassú emelkedést mutat, ami különösen meglepő, mert hisz Debrecen is időközben egyetemi város lett.

Sopronnál a lélekszámfejlődés általában igen lassú. Az iparforgalmi népesség aránya gyorsan emelkedik és ebben mindhárom foglalkozási ág egyaránt kifejezésre jut, talán a kereskedelem és hitel a legkevésbbé. *A közszolgálatiak és szabadfoglalkozásúak arányának gyors emelkedése nem meglepő.*

Különösen erősen csökkent a házi cselédség arányszáma, míg a napszámosok aránya már a századforduló idején is alacsony volt.

Kőszeg népességének száma lassú mértékben emelkedett csak. Az iparforgalmi népesség arányának emelkedése egyenletes és 1920-tól kezdve a közszolgálati szabadfoglalkozású népességhez tartozók aránya emelkedik gyorsan. *Nem csökkent a napszámosok tömege*, de a házi cselédség aránya jelentősen apadt.

Veszprém lélekszámszaporulata elég jelentős. Az iparforgalmi népesség aránya csökkent s ez egyformán kifejezésre jut mindhárom kategóriánál. A szabadfoglalkozásúak csoportja erősebb emelkedést mutat.

Nagykanizsa lélekszámfejlődése egyenletes. Az iparforgalomi népesség aránya csekély mértékben emelkedett. A földműveléssel foglalkozók aránya csökkenést mutat, alig jut kifejezésre azonban a városainkban általában tapasztalható napszámosok arányának csökkenése. A közszolgálathoz és a szabadfoglalkozásúakhoz tartozók aránya viszonylag csekély.

A kettészelt *Komáromnál* különös helyzettel állunk szemben. Az iparforgalmi népesség aránya emelkedett. Leginkább a közlekedéssel foglalkozók aránya növekedett meg, amivel szemben a kereskedelemhez és hitelhez tartozók tömege csökkent. A város életében mindenkor jelentős szerepe volt a véderőnek. Emelkedett a földműveléssel foglalkozók aránya, de ugyancsak hasonló mértékben a napszámosok aránya is.

Baja lélekszámszaporulata elég gyors. Az iparforgalmi népesség aránya változatlan, ezen belül azonban jelentősebb eltolódások mentek végbe. Az iparosság száma csökkent, a kereskedők száma emelkedett. *A közszolgálati és szabadfoglalkozású népesség számaránya, különösen 1920 után rohamosan emelkedik.* A város lakosságának igen nagy része napszámos. A földműveléssel foglalkozók száma állandó fejlődést mutat.

Zalaegerszegen, *Balassagyarmaton* Bajához teljesen hasonló képet figyelhetünk meg, talán egyedül az a különbség, hogy a napszámosok aránya nem olyan magas.

Különösen érdekes képet mutat lakosságának foglalkozási összetételét illetően *Békéscsaba*. A város lakosságszáma általában egyenletes módon fejlődött és fejlődésével nem szárnyalta túl a többi magyar városokat. *A foglalkozási összetételben végbemenő változások mégis egészen megmásították a város képét. A földműveléssel foglalkozó népesség aránya 56·2%-ról 41·4%-ra csökkent, ezzel szemben az iparforgalmi népesség aránya 21·5%-ról 39·6%-ra emelkedett.* Az emelkedésben legnagyobbrészt az iparnak volt szerepe, bár a másik két foglalkozási ág aránya is egyformán gyarapodott. *Rohamosan esik vissza a napszámosok tömegének aránya* és kisebb mértékben, de csökkent a házi cselédek száma is.

Szentendre Budapest közelsége folytán lélekszámát gyorsabb mértékben növelte meg. Lakosságának foglalkozási összetétele érdekesen alakult.

A betelepülő fővárosi intelligencia hatása alatt *a város eredeti földműves népessége visszahúzódott.* Az iparforgalmi népesség aránya is emelkedett, de lényegesen jobban emelkedett ennél a közszolgálati és szabadfoglalkozású népesség aránya. A napszámosok majdnem eltűntek a városból, de a házicselédség arányában különösebb változás nem figyelhető meg.

Esztergom határmentisége különösen kifejezésre jut a város lélekszámának alakulásában. A foglalkozási összetétel szerint igen jelentős szerepe van még a mezőgazdasági lakosságnak, azonban az iparforgalmi népesség is tekintélyes tömeget alkot. Az iparral foglalkozók aránya csak nehezen tudta elérni azt a helyzetét, amelyet a megcsonkítás előtt elfoglalt. A kereskedelem és a közlekedési népesség aránya azonban már túlhaladja azt. A város lakosságának egyre nagyobb tömegét alkotja a közszolgálati és szabadfoglalkozási népesség, míg a napszámosok majdnem eltűntek a városból.

Eger és *Gyöngyös* sok tekintetben azonos fejlődést mutat. Mindkét városban az iparforgalmi népesség aránya csekély mértékben emelkedett csak, mindkét városban főként a kereskedelemmel foglalkozók súlyának emelkedése következtében. Egerben az ipar szerepe valamit erősbödött, Gyöngyösön ezzel szemben csökkent. Mindkét városban, de különösképen Egerben a közszolgálati népesség aránya erősen emelkedik. Ezekben a városokban rohamosan csökkent a napszámosok aránya s a házicselédség is egyre kisebb arányokat foglal el. Egerben és Gyöngyösön is csekély mértékben ugyan, de emelkedik a mezőgazdasággal foglalkozók aránya.

Gyula népességének szaporulata igen lassú. Az iparforgalmú népesség lassan előtérbe jut, de csak kisebb arányban az ipari népesség szaporulata következtében. A város lakosságában az őstermeléssel foglalkozók száma erősen csökken. Ugyancsak rohamos csökkenés tapasztalható a napszámosoknál is.

Szeged népességének szaporulata nem olyan jelentős. *Az iparforgalmi népesség aránya csak lassan emelkedik,* ebben jelentős szerepe van elsősorban az ipari népességnek, mert a közlekedéssel foglalkozók száma csökkent. A város lakosságának egyharmadánál nagyobb még mindig az őstermeléssel foglalkozók aránya. Magas, bár egyharmadára csökkent már a napszámosok százalékos aránya. A közszolgálati és szabadfoglalkozású népesség aránya lassan emelkedik annak ellenére is, hogy itt is egyetemi várossal állunk szemben.

Kalocsa lélekszáma alig emelkedik. Az iparforgalmi népesség aránya az elmult 30 évben csökkent, de elsősorban annak következtében, hogy *az iparos népesség száma visszaesett.* A lakosság százalékos összetételében ezek helyét a közszolgálatú népesség foglalja el, amely igen magas értéket képvisel. A mezőgazdasággal foglalkozók aránya emelkedő. Ugyancsak emelkedik — ami egyenesen meglepő — a napszámosok aránya is.

Nyiregyháza népessége gyorsan szaporodott. *Az iparforgalmi népesség egyre nagyobb arányokat foglal el a város lakosságában.* Mindhárom foglalkozási ág egyaránt részesedik ebben és ugyancsak erősen emelkedik a közszolgálati és szabadfoglalkozású népesség száma is. Fokozatosan, de *állandóan csökken az őstermelői népesség aránya*, csak a napszámosoknál találjuk azt a feltűnő jelenséget, hogy egy bizonyos emelkedést figyelhetünk meg. Ezzel szemben a házicselédség száma lassan apad.

5. Mezőgazdasági jellegű városaink.

A mezőgazdasági jellegű városokban az iparforgalmi népesség aránya egyes esetekben erősen fejlődött és jelentős arányban hozta be a századvég elmaradottságát. *Makó, Hódmezővásárhely, Mezőtúr, Csongrád és talán még Kiskunhalas és Hajdúböszörmény azok a városok, ahol az iparforgalmi népesség aránya jelentősebben emelkedett*, de nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a másik két hajdúváros és Túrkeve népessége is erősen iparosodott.

Érdekes jelenség az, hogy *az iparosodás a fent felsorolt városokban nem mindenkor a mezőgazdasággal és kertészettel foglalkozó arányának rovására történt, hanem főként a házicselédség és a napszámosok tömegeiben figyelhetünk meg jelentősebb visszafejlődést.* Jó példa erre Hódmezővásárhely is, amivel szemben már Mezőtúron az őstermelési népesség csökkenése megfelel az iparforgalmi népesség növekedésének és az iparosodás nem apasztotta a napszámos-réteget, de a házicselédség arányát is csak igen elenyésző mértékben. Két város tűnik ki az idetartozó városok közül, az egyik *Kecskemét*, a másik *Nagykőrös*. Mindkettőben az iparforgalmi népesség elfoglalt aránya egyenesen csökkent, főként a kimondott iparoselem zsugorodott össze és ad mind több és több munkáskezet az őstermelőknek.

Kecskeméten jelenleg 6%-kal magasabb a mezőgazdasági népesség aránya s az iparforgalmi népesség mindössze 0·1%-os emelkedést tud csak felmutatni. Valahogy érthetetlen a helyzet első látásra, mert azt hihetnők, hogy a belterjesebb mezőgazdasági termelés, a gyümölcskultúra stb. épen azt hozza magával, hogy ezekben a városokban párhuzamosan és összefonódva ipari termelés lehetősége is adódott. Szinte csodálatos, hogy ma, amikor a gyümölcs csomagolása bizonyos ipari felkészültséget kíván, Kecskeméten és Nagykőrösön kevesebb iparos van, mint 30 évvel ezelőtt, amikor a gyümölcstermelés és szállítás egyáltalán nem kívánt meg semmiféle ipari munkát.

A belterjes mezőgazdasági termelés kétségtelen, hogy munkáskezeket von el az ipartól, mert a helyi iparos olcsóbb munkabérszintje gyorsan közel kerül az emelkedő mezőgazdasági munkabérekhez. Az ipari munkásság egy része visszamegy mezőgazdaságinak, de ilyenkor kell megindulni egy bizonyos felszívódásnak a távolabbi környékről és ezen keresztül erősbödik

állandóan a város ipari népessége. Ezekben az alföldi városokban a felszívódás seholsem következett be. Az előzőekben rámutatunk arra, hogy az alföldi városok lélekszámszaporulata meglehetősen lassan fejlődik. Nagyobb tömegű bevándorlások seholsem figyelhetők meg, bár nem lehetetlen, hogy ezek csak az utolsó évtizedben kerülnek csak inkább kifejezésre.

6. Városaink ipari lakosságának összetétele.

A városok iparossága nem egységes. Különálló fejlődési fokokon másként oszlik meg az iparoskeresők foglalkozási viszonya, más és más arányban fejeződnek ki az önállóak és a segédszemélyzet egymással szemben elfoglalt helyzete. Ezzel a kérdéssel különösen részletesen kell foglalkozni, mert adataiban sokkal inkább mutatkozik ki az, hogy az egyes városok ipara milyen fejlettségi fokon áll, mintha egyedül azt tekintjük zsinórmértéknek, hogy a városok népességének milyen arányát alkotja az iparoselem. Egyébként is az eddigiekben általában az iparforgalmi népesség jelentőségét emeltem ki és csak mellékesen mutattam meg azt, hogy milyen tömegekben szerepel ezen belül a kimondott iparos.

Magyarországon 1930-ban 705.227 férfi- és 168.778 nőkereső volt kimutatva, mint akiket az ipar foglalkoztat. Előbbiek tömegének *54·0%-a, utóbbiaknak már 75·4%-a jut a városokban élő és foglalkoztatott ipari* keresőkre. Láthatjuk, hogy *az ipari népesség nagyobb tömegében bár, de mégsem kifejezően a városokban húzódik meg.* A fejlődés iránya egyébként azt mutatja, hogy *a községek az utolsó tíz esztendőben inkább iparosodtak, mint a városok,* mert 1920-ban a városokban dolgozott az iparban foglalkoztatott férfiaknak 55·6%-a és a nőknek 76·5%-a. Az eltolódás nem nagy, de mégis jelentős, különösen a férfikeresők számát tekintve. Tudni kell ehhez ugyan azt is, hogy 1930-ban a jelenlevő népesség összes férfikeresőinek 33·3%-a élt a városokban, a nőknek pedig 44·5%-a. Tehát az ipari keresőknek a városokba való tömörülése igen jelentősen jut kifejezésre.

A foglalkozási viszonyok szerint másként alakul a helyzet. *Az önálló iparosoknak csak kisebb része él városokban,* az iparban foglalkoztatott segédszemélyzetnek főként tisztviselő rétegei azonban legnagyobb részükben a városokban vannak. Természetesen az előmunkás, segédmunkás stb. csoport is inkább a városokban jut kifejezésre, ahol az önállók számának kisebb volta folytán ezekének magasabbnak is kell lenni. Érdekes, *hogy a tanoncok megoszlása város és községek között közelítően azonos.*

Minden vonatkozásban az utolsó évtized folytán *városaink iparosodása csekély mértékben ugyan, de tért vesztett.* Amíg *1920-ban az önálló iparosok 46·8%-a városokban dolgozott, addig 1930-ban már csak 43·8%-uk talált itt helyet.* Kétségtelen, hogy ehhez az aránytalan csökkenéshez hozzájárult az a tény is, hogy 1920-ban az önálló iparosok száma különösen erősen

megduzzadt. Ebben az esztendőben százezernél több önálló iparost írtak össze a magyar városokban, míg 1910-ben a 87.000-et alig haladta meg ezek száma és 1930-ban is 89.540-et számoltunk. A világháborút követő első évek mozgalmas gazdasági élete az egyszerűbb termelési rendszereknek kedvezett és ennek következtében erősen emelkedett ki az önálló iparosok száma.

Az iparban foglalkoztatott tisztviselők már annak a képét nyujtják, hogy jelentősebb iparteleppel állunk szemben. Tisztviselőt tartani csak olyan iparvállalat tud és csak olyannak van ilyenre szüksége, amely nagyobb arányokban termel, sok munkáskezet foglalkoztat, szóval valamilyen vonatkozásban már gyáriparnak mondható. Nem csodálható tehát, hogy az iparban foglalkoztatott tisztviselők legnagyobb tömege épen a városokban található. *Az iparban foglalkoztatott tisztviselőknek 1920-ban 87·3%-a, 1930-ban 85·1%-a, a magyar városokban volt.* Arányszámuk csökkenése arra enged következtetni, hogy a városok nagyobb ipartelepeinek fejlődésével az utolsó évtizedben a falvak ipartelepeinek fejlődése is lépést tart.

Ha a segédszemélyzet nagy tömegét, illetve ennek város és községek közötti megoszlását vizsgáljuk, akkor is azt tapasztaljuk, hogy a városok jelentős mértékben szívják fel a segédszemélyzethez tartozókat, bár az utolsó évtizedekben csekélyebb hanyatlás figyelhető meg. *1920-ban az iparban foglalkoztatott művezető, előmunkás, segédmunkás, segítő családtag címen nyilvántartott segédszemélyzetnek 63·2%-a volt a magyar városokban, 1930-ban már csak 61·0%.*

A tanoncok nagyobb tömegei is a városokban találhatók. Arányuk azonban nem oly jelentős, mint az eddigi segédszemélyzet-kategóriáknál megfigyelhetők. *Tanoncot, inast gyakrabban tartanak a falusi kisiparosok,* amivel szemben a nagy gyárak tanoncállománya viszonylagosan mindenkor kisebb. *1930-ban a tanoncok 55·8%-a volt a magyar városokban.* Érdekes megfigyelni, hogy a tanoncok abszolút száma mutat csak csökkenést 1920-szal szemben is, de az 1920-as tanoncszám apadást fejez ki 1910-zel szemben is. A tanoncok számának erős csökkenése általában nem mondható kedvező jelenségnek az iparfejlesztési törekvések során.

Végezetül pár sorban foglalkoznunk kell az egyéb segédszemélyzet (soffőr, szolga) arányával is. Ezekre is a nagyobb üzemekben van elsősorban szükség, ami kifejezésre jut abban, hogy a magyar iparban foglalkoztatott egyéb segédszemélyzetnek 71·8%-a a városokban tömörül és csak kisebb részük jut a vidékre.

Az önálló iparosok száma különösen erős mértékben emelkedett az utolsó harminc esztendő során Kaposvárott, Csongrádon és a budapest-környéki városokban. Kisebb arányú emelkedés figyelhető meg Pécsett, Győrött, Szombathelyen, Nagykanizsán, Baján, Békéscsabán, Szegeden, Hajdúböszörményben, valamint Hajdúnánáson, Debrecenben, Szolnokon, Kiskunhalason és Nyiregyházán. *Az önálló iparosok száma ezzel szemben csökkent* Mohácson,

Esztergomban, Komáromban, Pápán, különösen erősen Veszprémben, Szentendrén, Nagykőrösön, Kalocsán, Cegléden és Sátoraljaújhelyen.

Az összes iparosok között az önálló iparosok aránya általában mindenhol erősen csökkent. Addig, *amíg 1900-ban az összes iparral foglalkoztatottak 24·6%-a volt a magyar városokban önálló iparos, addig arányuk 1930-ban már csak 17·6%*. Ez a csökkenés majd minden városban kifejezésre jut, természetesen leginkább ott, ahol az önálló iparosok száma abszolút mértékben is csökkent. Kisebb mértékben jut kifejezésre Szombathelyen és Miskolcon, erős mértékben, ahol az önálló iparosok száma abszolút mértékben is jól növekedett, így pl. Békéscsabán, azután Vácott vagy Nagykanizsán.

Az iparban foglalkoztatott tisztviselők számának fejlődése, mint már az előzőekben rámutattunk, egyet jelent a komolyabb méretű iparosodással. *Amíg 1900-ban a városokban foglalkoztatott ipari tisztviselők aránya az iparban foglalkoztatottak összes számának 3·4%-át alkotta, addig 1930-ban már 7·3%-os arányt foglalnak el.* Nemcsak arányukban, hanem abszolút számban is gyors mértékben emelkedik az iparban foglalkoztatott tisztviselők száma. 1900-ban még csak alig több, mint 10.000 ilyen tisztviselőt mutat ki a népszámlálás, 1930-ban számuk megközelíti a 32.000-et. Az emelkedés minden városban tapasztalható. Nagyon csekély mértékben emelkedett az iparban foglalkoztatott tisztviselők abszolút száma Szekszárdon, Hajdúnánáson és Kisújszálláson. Nagyon *sok város az, ahol az iparban foglalkoztatott tisztviselők száma nemcsak az utolsó harminc évben, hanem az utolsó tizedben is megtöbbszöröződött.*

Az iparban foglalkoztatott összes keresők között legjelentősebb tömegben a tisztviselők Budapesten jelentkeznek. *Budapesten az ipari keresők 11·3%-a tisztviselő*, ami kétségen kívül azzal magyarázható, hogy Budapesten vannak a legfejlettebb ipartelepek. Budapesten az ipari tisztviselők magas aránya nemcsak 1930-ban jut kifejezésre, hanem már 1900-ban is az iparban foglalkoztatottak 5·0%-a volt tisztviselő. Az iparban foglalkoztatott tisztviselők magasabb aránya fejlettebb ipartelepekre vall *Budapest után viszonylagosan legtöbb ipari tisztviselője Újpestnek, majd Győr, Magyaróvár, Kispest és Sopron városoknak van. Helyzetéhez mérten kevés ipari tisztviselőt mutat ki Pestszenterzsébet, Salgótarján és Pápa, de Kecskemét ipari tisztviselőinek aránya az összes iparossághoz viszonyítva meglehetősen magas.* Az iparostisztviselők aránya általában gyorsabban emelkedik azokban a városokban, ahol az iparosodás az utolsó évtizedekben ment végbe és csak lassabban, ahol már kezdetben nagyobb tömeg iparban foglalkoztatott tisztviselőt találtunk.

Az iparban foglalkoztatott művezetők, segédmunkások stb. száma képezi a legkiemelkedőbb tömeget. 1930-ban a magyar városokban foglalkoztatott iparosoknak 62·4%-a tartozott ide és ez az arány, egy 76·5%-os (Pestszenterzsébet) kiemelkedő csúcstól egy 40·4%-os (Nagykőrös) mély-

pontig terjed. Ennek a csoportnak aránya szoros összefüggésben áll azzal, hogy a városban inkább az önálló iparosok száma emelkedik-e ki, vagy a nagyobb ipartelepeknek aránya magasabb? A magyar iparban foglalkoztatott összes művezetők, előmunkások, segédmunkások stb. 61·0%-a élt a városokban. Azok a városok tehát, amelyekben az önálló iparosok aránya 43·8% volt, nem a kézműves elem gyüjtői, hanem azoknak az iparoknak, amelyek kifejezetten nagyipari jellegűek.

A két szélső véglet azonban, — mint fent arra rámutattam — távol áll egymástól, olyan távol, mint amilyen távolság valóban ezek között a városok között van. A városok iparosodásának nagyon jó rangsorául szolgálhatna az a felállítás is, amely ennek a munkáskategóriának arányát az iparban foglalkoztatott összes keresők számával veti egybe.

Az öt pestkörnyéki városban ez a munkáskategória felülmúlja a 70%-ot. Ezeken kívül már csak Salgótarján mutat kiemelkedő értéket, ahol az iparban foglalkoztatott munkásságnak 73·8%-a tartozott ide, egyébként az erősebben iparosodott városokban a művezető-, segédmunkáskategória aránya a 60%-ot múlja csak mindenkor felül, kivéve *Miskolc és Szombathely* városokat.

Velük szemben a mezőgazdaságiból iparossá fejlődő és átmeneti stádiumban levő városok közül kiemelkedik *Szolnok, Komárom, Békéscsaba, Szentendre, Szeged és Gyula*, ahol ez a munkásréteg nagyobb tömeget alkot, de még a mezőgazdasági jellegű városok között is kiemelhetjük Csongrádot és Mezőtúrt, ahol a segédmunkáskategória aránya a 60%-ot túlhaladja. Az átmeneti jellegű városok közül segédmunkásainak aránya következtében rosszabb helyre kerül vissza Balassagyarmat, Zalaegerszeg és Esztergom.

Az utolsó harminc évben *a művezető-, segédmunkáskategória aránya mindenhol kiemelkedő mértékben erősbödött.* A magyar városokban foglalkoztatott ipari munkásságnak 1900-ban 55·2%-a volt csak ebbe a kategóriába sorozható, míg harminc év mulva már e munkásság 62·4%-a volt mint segédmunkás kimutatva. Visszafejlődés, vagyis *a segédmunkáskategória arányának csökkenése csak három esetben figyelhető meg, ú. m. Pestszenterzsébet, Salgótarján és Szombathely városoknál.* Előbbi kettőnél az indok az eredeti magas arányszám, utóbbinál azonban csak azzal tudjuk magyarázni ezt a fejlődést, hogy az önálló iparosok aránya alig csökkent valamivel és erősen emelkedett az iparban foglalkoztatott tisztviselők aránya. Több városban a segédmunkások aránya rohamos méretekben emelkedett, ami valószínűleg azzal magyarázható, hogy gyors lépésekkel halad előre a város a nagyobb ipartelepek fejlődése felé. Nagykanizsa, Békéscsaba, Szentendre és Mezőtúr mutatnak különösebb fejlődést. Tény az, hogy *Nagykanizsán az iparban foglalkoztatott segédmunkásság száma harminc év alatt megkétszereződött, Békéscsabán több, mint kétszeresére emelkedett, Mezőtúron és Szentendrén pedig megháromszorozódott.* A segédmunkásság abszolút számának gyorsabb méretű emelkedése figyel-

hető még meg Pécsett, Sopronban, Szekszárdon, Pápán, Gyulán, Makón, Csongrádon, Szentesen, Hajdúnánáson, Hajdúszoboszlón, Debrecenben, Jászberényben, Kisújszálláson, Szolnokon, Túrkevén, Cegléden, Újpesten, Vácott, Kecskeméten, Egerben, Gyöngyösön és Balassagyarmaton, ahol mindenhol legalább is megduplázódott az iparban foglalkoztatott segédmunkásság abszolút száma.

Vannak persze városok, ahol az ipari segédmunkásság száma kétszeresénél is nagyobb számra ugrott. Ezek mindjárt *Győr, Kaposvár, Hódmezővásárhely, Szeged, Hajdúböszörmény, Kiskunfélegyháza és Nyiregyháza, ahol háromszoros ipari segédmunkástömeggel állunk szemben 1930-ban. Magyaróvárott és Karcagon az iparban foglalkoztatott segédmunkások abszolút száma négyszeresre emelkedett, Kispesten és Pestszenterzsébeten meghatszorozódott, Budafokon nyolcszorosra emelkedett és Rákospalotán tízszeres lett.*

A tanoncok aránya nem emelkedett oly erős mértékben, sőt az utolsó évtizedben igen sok városnál csökkenést is figyelhetünk meg. A városokban dolgozó ipari tanoncok száma 1910-ben még közel 50.000 volt, tíz év mulva 5000-rel kevesebb, 1930-ban pedig csak 42.572 tanonccal állunk szemben. Tekintettel arra, hogy a magyar iparban foglalkoztatott összes tanoncoknak 56·6%-a dolgozott 1920-ban a városokban és 1930-ban 55·8%-a — arra következtethetünk, hogy az egyéb segédszemélyzet városi arányának nagyobb mérvű csökkenésével szemben a tanoncoktatás fokozottabban folyik a városokban jelenleg, mint régebben. Ez helyes is, mert egy-egy a városban letelepült iparos több mindenre oktathatja tanoncait, mint a kisebb látókörű és kevésbbé igényes munkákat végző falusi iparosmester.

A tanoncok számának csökkenése azonban magával vonta azt is, hogy az 1900-ban és 1920-ban 11·1%-kal kifejezett arányuk 8·4%-ra csökkent vissza. A nagy tanonctartás csak ritka esetben jelent fejlettebb ipart. Ha városainkat 1930-ban figyeljük, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy *a tanoncok legmagasabb aránya Balassagyarmaton 15·2%-ban jut kifejezésre.* Sok tanoncot tart viszonylagosan Balassagyarmaton kívül Zalaegerszeg, Jászberény, Székesfehérvár, Nyiregyháza és Hajdúszoboszló. *A legkevesebb tanonc a fővárosra jut, ahol összes számuk csak 6·8%-át teszi az iparban foglalkoztatottaknak, vagy Újpest, ahol még ennél is kevesebb, 6·7% csak a tanoncok aránya.* Kevés tanonc van a pestkörnyéki városokon kívül Pápán, Komáromban, Békéscsabán, Győrött és Pécsett, valamint rendkívül érdekes módon Mezőtúron és Csongrádon. Ez a két utóbbi város az iparban foglalkoztatott munkásság összetételénél fogva egészen érdekes helyzetet foglal el.

Az egyéb segédszemélyzet tömegénél fogva sem alkot jelentősebbet. A magyar városokban foglalkoztatott ipari kereső soffőrök és szolgák aránya mindössze 4·3%-ot tesz ki. Ez az arány egy állandó lassú lemorzsolódás eredménye. Legmagasabb aránnyal (5·5%) Budapesten vannak képviselve, amelyen kívül sok szerepel még Szombathelyen, Mohácson, de egy százalék

alatt arányuk sehol sincsen. A legkevesebb soffőrrel és szolgával dolgozik az ipar Túrkevén és Hajdúnánáson (1·2%).

A népesség foglalkozási megoszlásáról elmondottakat azzal összegezhetjük, hogy hazánkban, Budapest és az azt környező városokon kívül jelentősebb ipartelepülések csak elenyésző kis számban vannak és a századforduló idején már iparosodott városok közül is csak kevés az, amely jelentősebb fejlődésről számolhat be. *Győr és Békéscsaba az a két város, amelyek messze előre ugrottak a századforduló óta és ipartelepeik fejlődése következtében különös mértékben szaporították városuk iparos népességét.*

Az a tény, hogy az említett két város közül az egyik alföldi, a másik dunántúli, már önmagában is mutatja azt, hogy nem abszolút lehetetlen elgondolás az alföldi városok iparosítása. Világos, hogy *Győrött más szempontok vitték előre a város iparosodását és megint mások azok, amelyek Békéscsaba ipartelepeinek fejlődését biztosították*, de az okok távolabbi kutatása nélkül is láthatjuk, hogy a lehetőség mindenhol egyaránt adva van. Győr kétségen kívül közlekedési gócpont voltánál fogva növelte meg ipari helyzetét, Békéscsabán azonban a közlekedési adottságokat nem ismerhetjük el olyan kiválóan előnyöseknek, hogy az iparfejlődést ennek tudhassuk be. Békéscsaba helyzete és iparának gyors fejlődése inkább azzal magyarázható, hogy ez a település szerencsésen magához tudta ragadni azokat a vállalatokat, amelyekre szükség van és amelyek fejlődését csak több és mélyebben ható okok szüntethetik meg. Békéscsaba fejlettebb ipartelepe már 1910-ben téglagyár, selyemfonóda, gőzmalmok, számottevő azonban ezek mellett áramfejlesztő telepe és számtalan kisebb iparvállalat alkalmazottainak száma indokolja a város népességének gyorsabb iparosodását.

Ennek a két városnak a nevével találkozunk az előzőek folyamán a leggyakrabban akkor, amikor a városok iparos lakosságának nagyobb arányairól beszéltünk. Közvetlenül ezek után Pápa, Magyaróvár, Sopron, Kőszeg, Kaposvár, Szolnok és Vác következnek. Ezekben a városokban ugyan az előzőkhöz viszonyítva lassúbb méretű iparfejlődést állapíthatunk meg, azonban a fejlődés ereje mégis jelentős és külön is említésreméltó. Feltűnő, hogy ezek között már inkább a dunántúli városok dominálnak, a némileg Budapest környékéhez sorolható Vácon kívül egyedül Szolnok az alföldi. A Dunántúli városok iparosodásának gyorsabb fejlődése az exportlehetőségekben, de nem utolsó sorban a Dunántúl mezőgazdasági népességének nagyobb fogyasztóképességében rejlik. Szolnok velük szemben nagyobb fogyasztópiacot tudott szerencsés közlekedési helyzeténél fogva magához kapcsolni és iparát ezen keresztül nagyobb termelésre megszervezni.

Feltűnő lassú ipari fejlődése van Szombathelynek, amely a dunántúli városok között egyébként előkelő helyet foglal el, de iparosodásának menetét egyelőre ki nem deríthető okok lassítják.

Azok közül a városok közül, amelyekben *az iparososztály aránya csökkenést mutat és* az iparral foglalkozó lakosság számán belül a segédszemélyzet aránya is visszaesést fejez ki, különös mértékben *Miskolcot* emelhetjük ki. Ez az egyébként elég jelentős ipari gócnak mondható város sokat veszített jelentőségéből, pedig lehetőségei adva vannak és különösen a hozzá kapcsolható bányavidéknek közelebb hozatala révén nagy ipartelepek kialakulására is számíthatna. *Sátoraljaújhely, Baja és Kalocsa* tűnnek még ki a lassan iparosodó városok közül. Előbbi kettőnek fogyasztópiacai zsugorodtak össze a trianoni csonkítás következtében, utóbbinál egyedül a fogyasztóképesség csökkenésével magyarázhatjuk csak az iparososztálynak egyre kisebb arányokban való kifejezését.

A meglévő adottságok jobb kihasználása feltétlenül javíthatná több város iparosodásának lehetőségeit és azokban az adatokban, amelyeket eddig egybegyüjtöttünk, adva van ezeknek a lehetőségeknek minden kifejezhető határa. Természetes, hogy *az iparosodás mikéntjét és főleg azt, hogy milyen jellegű és fajtájú iparok meghonosítására van lehetőség, csak akkor tudhatjuk meg, ha a következőkben az iparvállalatoknak megoszlását és fejlődési lehetőségeit vetjük vizsgálat alá és az egyes iparágaknak területi eloszlását is vizsgáljuk.* Különösen azok az adatok, amelyek a gyárvállalatoknak megoszlására vetnek fényt, alkalmasak arra, hogy a fejlődés útjait megjelöljék.

B) A vidéki városok iparvállalatainak fejlődése.

1. Az iparvállalatok számbeli megoszlása és fejlődésük a magyar városokban.

Magyarországon 1920-ban 245.738 iparvállalat volt. Közülük 113.621, *az összesnek tehát 46·3%-a a magyar városokban települt.* Az iparvállalatok száma tíz év alatt csekély mértékben csökkent és 1930-ban a népszámlálás 224.771 vállalatot írt össze, amelyek közül 100.422, az összesnek 46·4%-a volt a magyar városokban.

A vállalatok számának csökkenése arra vezethető vissza, hogy 1920-ban egy megduzzadt iparvállalati számmal állunk szemben, amikor is a világháborút követő zavaros gazdasági viszonyok között, főként a segéderő nélkül dolgozó iparvállalatok száma különösen erős mértékben duzzadt meg. Ez a megduzzadás úgy az ország egészében, mint a városokban egyaránt kifejezésre jutott. *Árnyalatilag gyorsabban erősbödtek meg a városok vállalatai,* mert egytized százalékkal több a városok vállalatainak aránya 1930-ban, mint tíz évvel előbb volt.

A városainkban helyet foglaló iparvállalatok száma egyébként jelentős arányban emelkedik. 1900-ban a magyar városokban csak 81.900 iparvállalat volt, 1910-ben 95.743 iparvállalatot számolunk, amelyhez képest 1930-ra is emelkedés figyelhető még meg.

A következő kérdés az lehet, hogy az iparvállalatoknak nagyság szerinti csoportjai hogyan oszlanak meg vidék és város között. *Magyarország összes segéd nélkül dolgozó iparvállalatának 40·8%-a dolgozott 1930-ban a városokban. Ez az arány 1920-hoz viszonyítva csökkenést mutat,* mert ekkor a magyar városokban dolgozott a segédnélküli iparvállalatok 44·2%-a. A városokban tehát a kisebb iparvállalatok bizonyos mértékig tért veszítettek az utolsó tíz esztendő alatt. Általában azt tapasztalhatjuk, hogy a nagyobb vállalatok inkább a nagyobb városokban helyezkednek mindenkor el. *1930-ban az 1—2 segéddel dolgozó iparvállalatoknak 43·9%-a, a 3—5 segéddel dolgozó iparvállalatoknak 61·9%-a, a 6—10 segéddel dolgozó iparvállalatoknak 76·3%-a, a 11—20 segéddel dolgozó iparvállalatoknak pedig már 84·8%-a dolgozott a városokban és az egyre kisebbedő rész jut csak a vidékre. A húsznál több segéddel dolgozó vállalatoknak 83·8%-a dolgozott a városokban* és a fennmaradó rész a vidékre jut. Ebből az következik, hogy a városokra a legjellemzőbb a 11—20 segéddel dolgozó iparvállalat, bár csak elenyésző kisebb arányban szerepelnek a húsznál több segéddel dolgozó iparvállalatok. Oka ennek arra vezethető vissza, hogy a nagyobb vállalatok között szerepelnek a bányák, amelyek legnagyobb része a vidéken települt.

1920-hoz viszonyítva a húsznál több segéddel dolgozó iparvállalatok aránya a városokban visszaesést mutat, mert ekkor még ezeknek a vállalatoknak 84·7%-a volt városi telephelyű. Ezt is azonban a bányavállalatoknak az utolsó évtizedben tapasztalt erősebb számarányú emelkedése indokolja.

Budapesten az ipartelepek számának jelentős emelkedése a nélkül következett be, hogy a segéd nélkül dolgozó vállalatok és általában a kisiparosok száma nagyobb mértékben emelkedett volna. Általában a legtöbb városban ezzel szemben az iparvállalatok számának nagyobb mérvű emelkedése mindenkor csak a kisebb vállalatok szaporodásának tudható be. Ez alól van egyes esetektől eltekintve kivétel. Magyaróvárott pl. inkább a középipartelepek nagyobbmérvű emelkedése idézte elő az ipartelepek számbeli emelkedését, hasonló a helyzet Sopronban, ahol ugyancsak a középipartelepek, de itt már sokszor nagy vállalatok számának emelkedése is indokolja az összes iparvállalatok számának szaporodását.

Ellentétes ezekkel szemben Szekszárd esete, ahol a nagyobb ipartelepek száma némi emelkedést mutat ugyan, de az 1—2 segéddel dolgozó iparvállalatok nagyobb arányú kiesése folytán az összes iparvállalatok számában is csökkenés figyelhető meg. Teljesen hasonló a helyzet Gyulán, ahol az 1—2 segéddel dolgozó iparvállalatok számában figyelhető meg jelentősebb kiesés. Nagykanizsán az 1—2, 3—5 segéddel dolgozó ipartelepek számbeli megerősödése vezet az összes iparvállalatok számának emelkedésében, mert a segéd nélkül dolgozó iparvállalatok számában itt is jelentősebb csökkenés tapasztalható. Kisújszálláson a középiparvállalatok száma erősödött jobban. Kecskeméten inkább az 1—2 segéddel dolgozó iparvállalatok

száma csökkent, ezt azonban teljes mértékben kiegyensúlyozta a segéd nélkül dolgozó és a nagyobb iparvállalatok számának növekedése. A határmentivé lett Sátoraljaújhelyen nagy mértékben szűntek meg segéddel dolgozó iparvállalatok és számukat csak elenyésző kis mértékben tudták pótolni a segéd nélkül dolgozó iparvállalatok.

Általában csökkenés tapasztalható az iparvállalatok számbeli fejlődésében Mohácson, Esztergomban, Kőszegen, Pápán, Veszprémben, Zalaegerszegen, Szentesen, Jászberényben, Cegléden, Kalocsán, Nagykőrösön, Szentendrén és Gyöngyösön. Ezekben a városokban mindenhol az összes nagyságkategóriákba tartozó vállalatok száma — egyes kivételes esetektől eltekintve — egyaránt csökkent.

A pestkörnyéki városokban szaporodtak leginkább az iparvállalatok és az emelkedés az összes kategóriákban egyaránt kifejezésre jut. Azokban a városokban, amelyeknek népessége gyorsabban szaporodott (Kispest és Pestszenterzsébet), a segédnélküli ipartelepek száma is rohamos méretekben emelkedett. Ezzel szemben a már régebben jelentős mértékben lakott pestkörnyéki városokban (Újpest) inkább a nagyobb ipartelepek számában láthatunk gyorsabb emelkedést. Kispesten és Pestszenterzsébeten a segéd nélkül dolgozó ipartelepek száma megnégyszereződött, Budafokon és Rákospalotán megháromszorozódott, Újpesten ezzel szemben csak egyharmadával emelkedett ezeknek a vállalatoknak száma. Ezzel szemben Kispesten és Budafokon csak kétszer annyi gyárvállalat van, mint 1900-ban volt, Rákospalotán és Pestszenterzsébeten háromszor annyi, Újpesten ellenben ötszörösénél több a húsznál több segéddel dolgozó vállalatok száma. A közbenső kategóriákban ugyanez a hullámzás figyelhető meg. A már jelentősebb mértékben megerősödött pestkörnyéki városokban a nagyobb ipartelepek száma emelkedik, az inkább csak lakóterületeknek számító és csak később fejlődésnek induló városokban a kisebb iparvállalatok száma emelkedik erősebben.

Az egyes városok iparvállalatainak számbeli fejlődését legjobban mutatják a jelzőszámok. Megállapítható ezekből, hogy *ipartelepeinek számát a legjobban Kispest és Rákospalota, majd csak jóval hátrább Budafok növelték.* Mindhármukat messze felülmúlja azonban az a fejlődés, ami Pestszenterzsébet összes ipartelepeinek számában bekövetkezett.

Nagyobb méretű iparfejlődés ezeken a közületeken kívül csak Kaposvárott, Magyaróvárott, Győrben, Újpesten, Szegeden, Székesfehérváron, Debrecenben figyelhető meg. Természetes ezek között a városok között van olyan, amely kisebb ipartelepei számának fejlődésével került a rangsorban előbbre és van olyan, ahol a húsznál több segéddel dolgozó vállalatok számának fejlődése indokolta a rangsor jobb helyét. Viszont vannak városok, ahol a gyári jellegű iparvállalatok számának fejlődésével szemben a segéd

nélkül dolgozó vállalatok száma esett vissza és így az összes iparvállalatok számának fejlődését jelző számokban kisebb értékek adódtak.

Csak egy-két példát ragadjunk ki ennek illusztrálására. *Békéscsabán 1900-ban a húsznál több segéddel dolgozó vállalatok aránya 0·4%-kal fejezhető ki, 1930-ban már 1·3% ez. Békéscsaba a rangsorban hátrább került mégis, mert a segédszemélyzet nélkül dolgozó iparvállalatok számában nagyobb arányú csökkenés van.* Ezzel szemben Magyaróvárott a kisipar fejlődésének következménye az, hogy az iparvállalatok száma gyorsabb mértékben növekedett, mert a húsznál több segéddel dolgozó iparvállalatok aránya 2·1%-ról csak 2·2%-ra emelkedett.

Az egyes városok iparfejlődésének helyzetéről csak akkor nyerhetünk tiszta képet, ha vizsgálat tárgyává tesszük azt is, hogy a vállalatok miként oszlanak meg a foglalkoztatott segédszemélyzet számát illetően és milyen fejlődés mutatkozik ebben.

A segédszemélyzet nélkül dolgozó iparvállalatok a leginkább Túrkevére jellemzők. Ebben a városban az összes iparvállalatoknak 70·4%-a dolgozott segédszemélyzet nélkül. Tekintettel arra, hogy az ország összes városaira vonatkoztatott átlag 55·0%, igen kiemelkedő értéket jelent ez. A segédszemélyzet nélkül dolgozó vállalatok általában inkább Makón, Hajdúszoboszlón, Csongrádon, Hajdúnánáson találhatók, *a segédszemélyzet nélkül dolgozó vállalatoknak legkisebb aránya viszont Sopronban van, ahol az összes vállalatoknak csak 43·5%-a dolgozott segédszemélyzet nélkül.* Ezek a legkisebb vállalatok egyébként ritkábbak Újpesten, Budapesten, Szombathelyen, Komáromban és Békéscsabán.

Arányuk az elmult 30 év alatt általában csökkent. 1900-ban a magyar városok összes ipartelepeinek 58·8%-a volt segédszemélyzet nélküli, már 1910-ben csak 54·7%, majd 1920-ban 64·0% — amit a fentebb említett zavaros gazdasági viszonyok indokoltak — és amelyet 1930-ra is csak alig sikerült kiegyenlíteni. 1930-ban ugyanis, mint már fentebb mondottuk, *a városok összes iparvállalatainak 55·0%-a volt segédszemélyzet nélküli.* Az 1—2 segédszemélyzettel dolgozó vállalatok tekintélyes részét alkotják még vállalatainknak. A legtöbb ilyen iparvállalat Mohácson van, ahol az 1—2 segéddel dolgozó iparvállalatok az összes iparvállalatoknak 33·5%-át teszik. Gyakoriak még az ehhez a nagyságcsoporthoz tartozó iparvállalatok Békéscsabán, Komáromban, Zalaegerszegen, Sopronban és Cegléden. A legkevesebb 1—2 segéddel dolgozó iparvállalatot viszont Gyulán találjuk, de kevés ilyen van Szekszárdon, Túrkevén, Pécsett és Makón is.

Az 1—2 segéddel dolgozó iparvállalatok aránya lassú emelkedést mutat. Ez a vállalati nagyság úgy látszik kézművesiparunkban igen megfelelő formát jelent. Amíg 1900-ban, nemkülönben 1910-ben is az *1—2 segéddel dolgozó iparvállalatok aránya 25·6% volt, addig 1930-ban ez a nagyságkategória a magyar városokban 27·9%-kal fejezhető ki.*

A 3—5 segéddel dolgozó iparvállalatok aránya már csak fejlettebb ipari városainkra jellemző. A kisebb és mezőgazdasági jellegű városokban a 3—5 segéddel dolgozó vállalatok aránya igen alacsony. Ez a nagyságkategória fejlettebb ipari városainkban is nem minden esetben múlja felül a 10%-ot, bár az összes városokra vonatkozó átlag 10·2%. Szombathelyen vannak a leginkább képviselve 3—5 segéddel dolgozó iparvállalatok. Itt ugyanis 13·8% ezeknek aránya, amit megközelít még Salgótarján és Sopron hasonló száma is. Jelentősebb arányokban találjuk ezt a vállalati kategóriát Újpesten, Budapesten, Magyaróvárott, Pápán, Miskolcon, Szolnokon, Nagykanizsán és Komáromban.

A mezőgazdasági jellegű városokban ezek a viszonylag már nagyobbnak minősülő vállalatok ritkábban szerepelnek. Így Túrkevén az összes vállalatoknak csak 3·8%-a volt idesorolható, de Csongrádon és Hajdúszoboszlón sem figyelhető meg 4·8%-nál magasabb érték.

A 3—5 segéddel dolgozó iparvállalatoknak a magyar városokban elfoglalt aránya emelkedést mutat ugyan, de a világháború és az azt követő évek zavaró körülményei folytán ez sem jut teljes mértékben kifejezésre. *Az összes magyar városokban dolgozó iparvállalatoknak 9·8%-a dolgozott 1900-ban 3—5 segéddel*, 10 év mulva már 11·1 százalék sorolható ide. A hiányzó huszas adat után *1930-ban 10·2%-kal jelölhető a 3—5 segéddel dolgozó iparvállalatok aránya.*

A 6—10 segéddel dolgozó iparvállalatok már csak igen fejlett iparvárosokra jellemzők. Ezeknek a vállalatoknak aránya az 5%-ot csak Újpesten és Sopronban múlja felül. Magán Budapesten is az összes vállalatoknak csak 4·4%-a, Győrött 4·5%-a sorolható ide. Jelentősebb arányban vannak még képviselve ezek az iparvállalatok Salgótarján, Szombathely és Pápa városokban. A mezőgazdasági jellegű városokban az ilyen nagy iparvállalatok aránya már igen ritka. Hajdúszoboszlón 0·3, Túrkevén 0·8%-a az iparvállalatoknak sorozható csak ebbe a kategóriába. Ez a kategória is erősbödést mutat, bár 1910-zel szemben visszaesés figyelhető itt is meg.

A 11—20 segéddel dolgozó még nem gyári jellegű, de nagyobb iparvállalatok aránya rendkívül érdekes módon Sopronban a legmagasabb (2·8%). Jelentősebb arányban fordulnak elő ezek az iparvállalatok még Budapesten, Salgótarjánban, Újpesten, Szentendrén és Győrött. Velük szemben sok város az, ahol ennek a kategóriának vállalatai az összesnek 1·0%-át sem érik el, sőt Túrkevén ilyen nagy iparvállalat egyáltalán nem létezik. Minimális arányban van képviselve ez a nagyságkategória Hajdúböszörményben és Csongrádon is. Ez a kategória egyre jelentősebb.

A húsz segédnél több munkaerőt foglalkoztató iparvállalatok aránya már kifejezi azt, hogy egyes városainkban a gyáripar milyen mértékben van képviselve. *A legnagyobb vállalati kategóriából Újpest mutatja ki a legnagyobb arányt. Újpesten a húsznál több segéddel dolgozó vállalatok aránya 3·1%.* Magas

arányával kiemelkedik még Budapest után Győr és Sopron, ezekután Magyaróvár, Budafok, de más városokban már a 2%-os arányt sem érik el a húsznál több segéddel dolgozó iparvállalatok. Feltűnő, hogyha a budapestkörnyéki városoktól el is tekintünk, hogy még az 1·0%-ot sem éri el ez a legnagyobb csoport Vácott és Pápán, amelyek pedig erősen iparosodott városoknak minősíttetnek. Ebben a két városban kevés gyárvállalattal szemben inkább a kisipar fejez ki jelentősebb súlyt.

Vannak *olyan városok is, amelyekben gyáripari jellegű ipartelepülés egyáltalán nincs. Ezek: Jászberény, ahol csak 1900-ban* volt egy ilyen, majd *Kiskunhalas*, ahol gyáripari jellegű vállalat sohasem volt, *Hajdúnánás*, ahol csak 1910-ben találhattunk ilyent és *Hajdúszoboszló*, ahol gyáripari jellegű vállalatot egyik népszámlálás során sem találtak.

A régebbi években nem volt például gyárvállalatjellegű ipartelepülés Veszprémben sem, ahol csak 1910, Balassagyarmaton, ahol csak 1920 és Kalocsán, ahol ugyancsak 1920 óta figyelhetünk meg húsznál több segédet foglalkoztató iparvállalatot. Kisújszálláson sem 1900-ban, sem 1920-ban nincs gyárvállalat, hasonlóképen Túrkevén sem, míg 1910-ben és 30-ban ilyen kimutatható. Egyébként Hajdúböszörményben is csak 1920 óta van gyáripari jellegű vállalat.

A húsz segédnél többel dolgozó vállalatok aránya a magyar városokban 1930-ban 1·6% volt. A multhoz viszonyítva emelkedés figyelhető meg ugyan, bár az 1920-as év itt is nagy visszaesést jelentett. *1900-ban a húsznál több segéddel dolgozó vállalatok aránya 1·1% volt*, 1910-ben már 2·0%-kal fejezhető ki az arány, amely azonban 1920-ra ismét 1·1%-ra esett vissza. Az utolsó tíz év fejlődése, tekintettel az előző évek zavaros viszonyaira, igen kedvezőnek mondható és reményt nyujt ahhoz, hogy a magyar városokban a most folyó évtized alatt a nagyobb iparvállalatoknak jelentősebb arányú fejlődésére számíthassunk.

Általában megállapíthatjuk azt, hogy *a magyar városokban az iparvállalatok száma kitartóan, de állandóan emelkedik*, főként a nagyobb vállalatok száma erősbödik és bár az egy-két segéddel dolgozó vállalatok száma is mind nagyobb lesz, a kézművesipar kereteit meghaladó iparvállalatok fejlődése a legjellemzőbb. Ezt egyébként kifejezte az az összeállítás is, amiből jelen fejezetünk elején indultunk ki s amely szerint a magyar városokban a középipari és gyáripari jellegű vállalatok aránya az országos egészhez viszonyítva állandóan emelkedik.

2. Gyárvállalataink szerepe az iparban.

Tekintve azt, hogy a következőkben vizsgálataink körét jórészt a húsznál több segéddel dolgozó iparvállalatok fejlődésére és területi megoszlására akarjuk fordítani, szükségesnek mutatkozik eleve tisztázni azt, hogy

a húsznál több segédszemélyzettel dolgozó iparvállalatok az egyes iparágakon belül milyen jelentőséggel bírnak. Tudatában vagyunk annak, hogy más a helyzet akkor, amikor egy olyan iparágnak területi eloszlását figyeljük, ahol főként kisiparosokból alakul az ipart űzők összege, mint pl. a ruházati iparnál és más a helyzet akkor, amikor azokról az iparágakról van szó, ahol a nagyipari jelleg az uralkodó. Ha pl. a vegyészeti gyáraknak megoszlását figyeljük Nagy-Budapest, a vidéki városok és egyéb vidék között, akkor majdnem tökéletes képet adtunk arról, hogy a vegyészeti ipar miként oszlik meg ebben a hármas csoportosításban. Hasonló a helyzet a fonó- és szövőiparnál is, míg a ruházati iparnál, vagy az építőipar megoszlásánál még a tájékoztatáshoz is keveset tudtunk csak mondani, mert az iparvállalatok nagyobbrésze húsznál kevesebb alkalmazottal dolgozik.

Sajnos, azonban meglévő statisztikai adatgyüjtések csak a húsznál több segédszemélyzettel dolgozó vállalatok részletes adatait mutatják ki, *a húsznál kevesebb segédszemélyzettel dolgozó vállalatokról statisztikai adatok területi eloszlásban nincsenek.* Az ilyen irányú adatcsoportosítás olyan horribilis munkával járna, amelyet nem indokol ennek eredménye. Az önálló iparosok, az egy-kettő vagy 3—5 segéddel dolgozó ipartelepek további decentralizálása nem mutatkozik fontosnak és abból a célból — ami ennek a tanulmánynak is célja — hogy az ipartelepek térbeli eloszlásának képét adjuk, nincs is szükség arra, hogy ezeknek az egész kis telepeknek helyzetét ismerjük. *A legfontosabb a kifejezetten nagy vállalatok térbeli eloszlásának ismerete,* mert ezeknek irányításáról és elhelyezésüknek helyzetéről lehet elsősorban és főként szólni. *(2. táblázat.)*

A hazai iparvállalatok közül 1930-ban a leginkább gyáripari jellegű a fonó- és szövőipar volt. Kétségtelen, hogy a fonó- és szövőipari vállalatoknak 4·0%-a tartozott a gyáripari jellegű vállalatok közé, de *az ebben az iparágban foglalkoztatott segédszemélyzetnek 88·4%-a dolgozott a nagyobb vállalatokban.*

A vegyészeti iparról még inkább elmondható az, hogy a húsznál több segéddel dolgozó vállalatok aránya a legmagasabb. Ebben az iparágban ugyanis az összes vállalatok 11·2%-a tartozott ehhez a nagyságkategóriához és az ezekben *foglalkoztatott segédszemélyzetnek 85·6%-a dolgozott a nagyobb vállalatokban.*

A gépgyártásnál az összes vállalatoknak 2·0%-a volt a nagyobb ipartelepekhez sorolható s az ezekben foglalkoztatott munkásság a gépiparban *dolgozó segédszemélyzetnek 82·0%-át teszi. Erősen nagyipari jellegű még a bőr-, sörte- és tollipar, ezután a kő-, föld- és agyaggyártás, a papirosipar, a sokszorosító és műipar, valamint a vas- és fémipar is.* A foglalkoztatott munkások számát tekintve a nagyiparhoz sorolható az élelmezési ipar is, ahol a munkásság 51%-a volt ezekben az ipartelepekben foglalkoztatva. *A szállodaipar a foglalkoztatott összes munkásoknak 29·0%-át, a fa- és csontipar 28·8%-át,*

2. Iparvállalatok nagyságszerinti megoszlása. — 1920—1930.

Főcsoportok	20-nál kevesebb segédszemélyzettel dolgozó vállalatok		20-nál több segédszemélyzettel dolgozó vállalatok		százalékokban	
	vállalat	segéd	vállalat	segéd	vállalat	segéd
			1920-ban			
Bányászat és kohászat	**154**	**39.806**	**92**	**39.493**	**59·7**	**99·0**
I. Vas- és fémipar	27.135	51.006	144	25.402	0·5	49·8
II. Gépgyártás	13.769	67.291	238	54.347	1·7	80·8
III. Kő-, föld- és agyagipar	2.650	13.890	118	9.484	4·5	68·3
IV. Fa- és csontipar	15.570	24.134	143	8.759	0·9	36·3
V. Bőr-, szőr-, toll- stb. gyártás	3.027	7.718	38	4.734	1·3	61·2
VI. Fonó- és szövőipar	5.520	11.697	74	8.300	1·3	71·0
VII. Ruházati ipar	113.179	62.436	122	5.472	0·1	8·8
VIII. Papirosipar	539	2.368	27	1.318	5·0	55·7
IX. Élelmezési ipar	18.318	52.346	257	26.891	1·4	51·4
X. Vegyészeti ipar	1.065	10.343	76	7.906	7·1	76·5
XI. Építőipar	25.134	21.903	89	5.577	0·4	25·4
XII. Sokszorosító- és műipar	2.242	11.162	90	7.498	4·0	67·2
XIII. Vendéglátó iparok	17.569	25.069	135	7.309	0·8	29·2
XIV. Egyéb ipari foglalkozás	21	2	—	—	—	—
Ipar összesen	**245.738**	**361.365**	**1.551**	**172.997**	**0·6**	**47·9**
			1930-ban			
Bányászat és kohászat	**99**	**33.497**	**81**	**33.363**	**82·0**	**99·6**
I. Vas- és fémipar	24.924	47.970	139	27.380	0·6	57·1
II. Gépgyártás	14.728	71.269	292	58.419	2·0	82·0
III. Kő-, föld- és agyagipar	2.969	22.493	170	17.140	5·7	76·3
IV. Fa- és csontipar	16.537	24.364	127	7.012	0·7	28·8
V. Bőr-, szőr-, toll- stb. gyártás	2.687	9.272	61	7.164	2·3	77·3
VI. Fonó- és szövőipar	5.215	41.686	208	36.823	4·0	88·7
VII. Ruházati ipar	88.344	67.544	175	7.897	0·2	11·7
VIII. Papirosipar	677	4.780	53	3.328	7·8	69·6
IX. Élelmezési ipar	21.575	65.958	297	33.655	1·4	51·0
X. Vegyészeti ipar	874	13.508	98	11.547	11·2	85·6
XI. Építőipar	24.901	31.094	103	7.315	0·4	23·5
XII. Sokszorosító- és műipar	2.562	13.004	87	8.305	3·4	63·9
XIII. Vendéglátó ipar	18.453	27.149	149	7.879	0·8	29·0
XIV. Egyéb iparok	325	6	—	—	—	—
Ipar összesen	**224.771**	**440.097**	**1.959**	**233.864**	**0·8**	**53·1**

az építőipar 23·5%-át és a ruházati ipar 11·7%-át sorolja a nagyipari vállalatok közé. Nem tartozik szorosan ide, de meg kell említenünk ezzel kapcsolatban azt is, hogy bánya- és kohóvállalatainknak 82·0%-a dolgozott húsznál több alkalmazottal és ezeknek együttes száma a bányászatban és kohászatban foglalkoztatott munkásságnak 99·6%-át alkotja.

A vonatkozó adatokat nemcsak az 1930-as felvétel alapján állítottuk össze és az arányokat nemcsak ennek megfelelően számítottuk ki, hanem 1920-ra is elvégeztük ezt a munkát. Sajnos a két előbbi évtizedre az összehasonlításokat nem mutatkozott célszerűnek véghezvinni, mert más országterületre vonatkoztak azok és így az összehasonlításnak alapjai nem lettek volna mindenben azonosak.

1920-szal szemben megfigyelhető, hogy *az összes iparágakban, kivéve az élelmezési, sokszorosító és mű-, fa- és csontipart, valamint a szálloda- és vendéglősipart, a nagyobb vállalatok felé való torlódás látszik.* Nemcsak a húsznál több segédszemélyzettel dolgozó vállalatok aránya magasabb, hanem az ezekben foglalkoztatott munkásság aránya is jelentős emelkedést mutat. A fonó- és szövőiparban a nagyobb vállalatok aránya 1·3%-ról 4·0%-ra, a vegyészeti iparban 7·1%-ról 11·2%-ra emelkedett. A nagyobb vállalatokban foglalkoztatott munkásság aránya még jelentősebb mérvű emelkedést mutat. *A fonó- és szövőiparban foglalkoztatott munkásságnak 1920-ban 71·0%-a, 1930-ban 88·4%-a dolgozott a nagyobb iparvállalatokban. A vegyészeti iparban ezek az arányok 76·5%-ról 85·6%-ra emelkedtek.*

Az építőipari vállalatok aránya nem csökken, ha a nagyobb vállalatok számát tekintjük, de csökkent az ezekben foglalkoztatott munkások aránya. *A nagyüzemből a kisüzem felé való fejlődési irányt különösen a fa- és csontipari ágazatban figyelhetjük meg. Ebben* az ágazatban nemcsak a nagyvállalatok aránya csökken 0·9%ról 0·7%-ra, hanem az ezekben foglalkoztatott munkások aránya is 36·3%-ról 28·8%-ra.

Az adatok részletessége folytán nemcsak az egyes iparágak főágazatairól nyerhetünk pontos képet, hanem a részletekről is informálódhatunk.

Tisztára *nagyipari jellegű a vasbányászat,* az egyéb nem nemes ércek bányászata, a vaskohászat és az egyéb fémkohászat. Már nem tisztán nagyipari jellegű a kőszén- és barnaszénbányászat, a földgázkutatásnál pedig kisipari jellegű vállalattal is találkozunk.

A vas- és fémipar keretein belül *tisztára nagyipari jellegű a pénzverés munkája, jelentős mértékben csak nagyipar keretében űzik a vas- és acélöntést, a töltényhüvelyek gyártását, az irótoll- és tollszárhüvely gyártását, a vasedénygyártást, a vas- és acéleszközök gyártását és végezetül a csavargyártást. A leginkább kisipari jellegű a késgyártás,* amelyben azonban már jelentős nagyipari koncentrálódást látunk. Ugyancsak nem nagyipari jellegű az épület- és műlakatosság, ahol 1920-szal szemben is inkább a kisipar fejlődése jut kifejezésre. Kevésbbé nagyipari jellegű a bádogosipar, valamint az arany- és

ezüsttárgyak gyártása, ezen utóbbinál azonban kifejezetten erősbödik a nagyipari jelleg felé való törekvés.

A gépgyártás munkájában *tisztára nagyipari jellegű a vagóngyártás, közel ilyen a varrógépgyártás és a vasúti műhelyek, nagyipari jellegű még a gép- és kazángyártás és a hajógyártás is. A legkevésbbé mutat nagyipari jelleget a kocsigyártás,* bár itt is a kisebb üzemeknek tömörülése figyelhető meg. Kis üzemek vannak az autógarázsokban is.

Tisztára nagyipari jellegű a szigetelő anyagok gyártása. Erősen nagyipari vonatkozású a cementgyártás, a kőedénygyártás és az üveggyártás. *A fazekasipar majdnem kizárólag kisiparnak ismeretes.*

A fa- és csontipar ágazatában leginkább nagyipari jelleget mutat a fatelítő ipar és a hajlított bútorgyártás. A furnirgyártás és a parkettgyártásnak van nagyipari jellege, de a képkeretlécgyártás és a cirokárugyártás is főként nagy üzemekben megy végbe. *Tisztára kisipari a botgyártás, a gyermekjáték-készítés, a szitakötőipar, a gyékény- és szalmafonás, valamint a fésűipar.* Nagy vállalatok elenyésző kis számban vannak csak a hordógyártásnál, valamint az esztergályos üzemekben, de ritkák az asztalosiparban és a kaptafavágóiparban is.

A bőr-, szőr-, tolliparban a legerősebb nagyipari forma a viaszos vászongyártás, ezt követi a bőrgyártás és festés, valamint ruggyantagyártás. *Nem nagyipari jellegű a szíjgyártó- és nyergesipar.*

A fonó- és szövőipar ágazatban kifejezetten nagyipari jellegű a selyemipar, hasonló ehhez a pamut- és vattagyártás, valamint a gyapjúipar is. A kisiparosok aránya már emelkedik a len-, kötél-, kendergyártásban és a kötöttáruk gyártásában. *Kimondottan kisipari jellegű a kárpitosipar.* Nem olyan jelentős arányokban, de kisipari jellegű a csipkegyártás is.

A ruházati iparokról fentebb megállapítottuk, hogy legnagyobb részükben kisipari jellegűek. *Nagyipari formában egyáltalában nem foglalkoznak a varrással, a sapka-, szalmakalap-, bocskor-, papucskészítéssel és nincsen hadfelszerelő ruházati iparunk.* Tisztára kisipari jellegű az arc- és kézápolás is. A ruházati ipar keretein belül *csak a fehérneműgyártás az, amely részben nagyipari formákban megy végbe.* A fehérneműkészítőknek 56·0%-a dolgozik nagyobb vállalatok keretén belül. Kisebb arányban ugyan, de még részben nagyipari jellegű a kalap-, kesztyű- és ernyőkészítés, valamint a ruhatisztítás és mosás, vasalás, mint ipari foglalkozás.

A papirosgyártás legnagyobb mértékben nagyipari üzemekben megy végbe, ugyancsak nagyipari vállalatokban folyik javarészt a papírosárugyártás is, míg a celluloidipar már nem kifejezetten nagyipari forma és *a könyvkötőiparban egyenesen ritka azoknak a vállalatoknak száma, amelyek húsznál több segéddel dolgoznak.*

Az élelmezési iparoknál tisztára nagyipari a dohánygyártás. Jórészt nagyipari üzemekben folyik a cukorgyártás, a sörmalátagyártás, a kakaó- és csokoládé-

készítés és ide sorolhatók a vízművek is. Egyáltalában nincs nagyipari üzem a mézesbáb és kókuszzsír előállításában, hús-, zsíriparban és az ecetgyártásban. *A legkevesebb nagyipari üzemet találjuk az élelmezési iparágazatban a mészárosiparban, a szikvízgyártásban, a sütőiparban és a hentesiparban.*

A vegyészeti ipar legtöbb ágazata jórészt nagyipari jellegű. *Egyedül a gyepmestereknél nincs kimutatva nagyiparos.* A legkevésbbé nagyipari jellegű az egyéb vegyészeti cikkek gyártása, itt is azonban a foglalkoztatott munkásságnak 75·5%-a dolgozott nagy üzemekben. *A leginkább nagyipari jellegű a kőolajfinomítás,* a brikettgyártás, a gyufagyártás és a világítógázgyártás.

Az építőipar keretén belül találkozunk a legtöbb olyan iparral, amely egyáltalán nem fordul elő nagyipari formában. Nincs nagyiparos ács, cserepező, üveges, falragasztó, fényező-mázoló, cipőfestő, márványozó, majolika fal burkoló, kéményseprő és lakástisztító. Tisztára nagyipari formában megy végbe ezekkel szemben a kikötőépítés és jelentős mértékben vannak a nagyvállalatokban foglalkoztatva a köztisztasággal kapcsolatos munkálatok. Egyébként nagyobb üzemekre való törekvés tapasztalható a vízszabályozásnál, a közútépítésnél, az építészetnél, a kövezésnél és a csatornaépítésnél.

A sokszorosító- és műiparban a nagyipari jelleg teljesen hiányzik a fényképészetnél, a vésnököknél, a festő- és képfaragóknál, valamint a műiparban. A nyomdaiparban a foglalkoztatott munkásság 71·8%-a dolgozott nagyüzemekben és a filmgyártás is részben nagyipari jellegű.

Végezetül *a szálloda- és vendéglősipar vállalati formáival* kell megismerkednünk. *A nagyipari jelleg ebben az ágazatban leginkább a fürdősiparban van meg,* a kávéház és tejcsarnokiparban már nem olyan kifejező, a vendéglős-, szállodás- és kifőzőiparban pedig egészen elenyésző. Egybefoglalva az eddig elmondottakat világosan látszik tehát, hogy melyek azok az iparágak, amelyeknek nagyipari jellege kidomborodik és a következőkben, amikor arról beszélünk, hogy az egyes nagyvállalatok hogyan oszlanak meg Nagy-Budapest, a vidéki városok és a vidék között, akkor láthatjuk minden esetben azt, hogy ez a megoszlás mennyiben fejezi ki az összes vállalatoknak, tehát az egész iparnak területi megoszlását.

3. A nagyvállalatok megoszlása Nagy-Budapest, a vidéki városok és a községek között.

Magyarországon 1900-ban 1103 nagy vállalat volt, 1910-ben 2248, 1920-ban 1643 és 1930-ban 2050 nagyvállalat dolgozott. Az ezekben a vállalatokban alkalmazott munkások száma : 1900-ban 135.661, 1910-ben 255.481, 1920-ban 212.450 és 1930-ban 266.055. Úgy a vállalatok számának fejlődése, mint az ezekben foglalkoztatott munkások számának alakulása fejlődésről tesz tanuságot, amelyet 1920-ban a világháború és az azt követő korszak szakit csak meg. Kihatása ugyan még 1930-ban is kifejezésre jut, amikor a nagyvállalatok száma még nem éri el az 1910-ben elért maximumot. *(3. táblázat.)*

3. Iparvállalatok (gyáripari jelleggel) elhelyezkedése a trianoni Magyarország területén. — 1900—1930.

Főcsoportok	Nagy-Budapesten		A trianoni Magyarország			
			városaiban		községeiben	
	letelepedett bánya és ipar-					
	vállalatok	segéd-személyzetük	vállalatok	segéd-személyzetük	vállalatok	segéd-személyzetük
	1900-ban					
I. Bányászat és kohászat	2	1.210	6	6.861	30	15.070
II. Vas- és fémipar	83	5.591	16	2.762	3	7.063
III. Gép- és műszeripar	86	24.742	29	5.896	4	440
IV. Kő-, föld- és agyagipar	39	2.933	31	1.990	67	3.683
V. Fa- és csontipar	54	2.542	38	1.210	8	282
VI. Bőr-, sörte-, tollipar	12	1.428	4	617	2	53
VII. Fonó- és szövőipar	13	2.548	10	1.535	7	386
VIII. Ruházati ipar	64	2.403	3	159	1	42
IX. Papíripar	23	1.592	—	—	1	31
X. Élelmiszeripar	87	13.002	45	5.324	12	4.822
XI. Vegyészeti ipar	33	4.018	13	660	4	176
XII. Építészeti ipar	40	2.113	30	1.071	34	1.157
XIII. Sokszorosító- és műipar	59	6.135	16	503	—	—
XIV. Vendéglátó ipar	65	2.906	27	852	2	52
Összesen	**660**	**73.163**	**268**	**29.440**	**175**	**33.257**
	1910-ben					
I. Bányászat és kohászat	—	—	3	5.345	49	25.048
II. Vas- és fémipar	181	14.588	34	4.785	3	9.240
III. Gép- és műszeripar	162	42.167	70	10.087	11	2.305
IV. Kő-, föld- és agyagipar	71	8.590	40	3.326	130	10.100
V. Fa- és csontipar	111	6.982	46	1.994	17	773
VI. Bőr-, sörte-, tollipar	24	2.627	10	1.810	4	190
VII. Fonó- és szövőipar	36	5.527	26	5.734	15	3.021
VIII. Ruházati ipar	193	8.562	36	1.756	18	704
IX. Papíripar	40	2.506	6	337	1	54
X. Élelmiszeripar	135	17.179	72	8.638	32	7.174
XI. Vegyészeti ipar	58	6.884	21	1.493	8	612
XII. Építészeti ipar	192	14.186	84	3.299	38	1.674
XIII. Sokszorosító- és műipar	86	9.237	24	933	2	83
XIV. Vendéglátó ipar	90	4.665	36	1.295	3	71
Összesen	**1.379**	**143.700**	**508**	**50.833**	**331**	**61.049**
	1920-ban					
I. Bányászat és kohászat	—	—	5	5.577	87	33.916
II. Vas- és fémipar	102	15.129	38	3.130	4	7.143
III. Gép- és műszeripar	150	41.166	74	11.289	14	1.872
IV. Kő-, föld- és agyagipar	28	3.258	33	2.185	57	4.031
V. Fa- és csontipar	68	4.439	41	2.135	34	2.185
VI. Bőr-, sörte-, tollipar	26	3.534	10	1.105	2	95
VII. Fonó- és szövőipar	34	3.588	26	3.692	14	1.020
VIII. Ruházati ipar	109	5.006	13	466	—	—
IX. Papíripar	22	1.077	3	148	2	93
X. Élelmiszeripar	106	14.619	91	7.686	60	4.586
XI. Vegyészeti ipar	58	5.723	14	1.962	4	221
XII. Építészeti ipar	46	3.912	26	1.141	17	524
XIII. Sokszorosító- és műipar	63	6.552	26	899	1	37
XIV. Vendéglátó ipar	97	6.020	35	1.209	3	80
Összesen	**909**	**114.023**	**435**	**42.624**	**299**	**55.803**
	1930-ban					
I. Bányászat és kohászat	1	33	6	5.308	74	27.992
II. Vas- és fémipar	105	17.948	24	3.503	10	5.926
III. Gép- és műszeripar	178	45.591	84	10.183	30	2.645
IV. Kő-, föld- és agyagipar	36	5.102	37	2.592	97	9.446
V. Fa- és csontipar	81	4.424	28	1.650	18	938
VI. Bőr-, sörte-, tollipar	40	4.970	15	1.518	6	676
VII. Fonó- és szövőipar	115	22.518	63	9.749	30	3.454
VIII. Ruházati ipar	143	6.457	25	998	7	442
IX. Papíripar	46	2.771	2	71	5	446
X. Élelmiszeripar	160	20.422	91	8.541	46	4.592
XI. Vegyészeti ipar	69	8.929	18	1.320	11	1.398
XII. Építészeti ipar	65	5.687	25	1.190	13	438
XIII. Sokszorosító- és műipar	62	7.352	24	875	1	78
XIV. Vendéglátó ipar	112	6.525	33	1.157	14	197
Összesen	**1.213**	**158.729**	**475**	**48.655**	**362**	**58.671**

Ezeknek a vállalatoknak legnagyobb része mindenkor Nagy-Budapesten települt. *Nagy-Budapesten volt az összes húsznál több segéddel dolgozó vállalatoknak 1900-ban 60%-a, 1910-ben 61·4%-a, 1920-ban 55·3%-a és 1930-ban 59·2%-a.* Az iparnak Nagy-Budapest felé való vonzódását jobban kifejezi azonban az ugyanezen vállalatokban foglalkoztatott munkások számának aránya. *Nagy-Budapesten dolgozott az összes nagyvállalatok munkásainak 1900-ban 53·8%-a, 1910-ben 56·3%-a 1920-ban 53·7%-a és 1930-ban 59·6%-a.* Ez a két számoszlop egymás mellett azt mutatja, hogy a *nagyipar jelentős mértékben Nagy-Budapesten tömörült* és az utolsó harminc évben ez a tömörülés egyre jelentősebb mértékben jut kifejezésre. Ha csak az iparvállalatok számát tekintjük, akkor ez nem tűnik ki. Nem elegendő azonban ezek számával beérnünk, hanem egyben értékelnünk is kell őket. Az értékelés elsősorban a foglalkoztatott munkások számával történik. A foglalkoztatott munkások számának az aránya pedig erősen Nagy-Budapest szerepének emelkedését domborítja ki.

Nézzük mármost a vidéki városok szerepét a nagyvállalatok térbeli elhelyezkedése terén. *A vidéki városokban 1900-ban az összes nagyvállalatok 24·3%-a, 1910-ben 24·0%-a, 1920-ban 26·5%-a és 1930-ban 23·2%-a telepedett. Az ezekben foglalkoztatott munkások aránya 1900-ban 21·7%, 1910-ben 19·8%, 1920-ban 20·1% és 1930-ban 18·3%-ban fejezhető ki.* A vidéki városoknak a nagyiparban elfoglalt helyzete egyrészről tehát nem is jelentékeny, másrészről állandó és erős visszafejlődés figyelhető meg. Ha az 1920-ás zavaró értéktől eltekintünk, akkor azt figyelhetjük meg, hogy a vidéki városokban úgy a nagyobb ipartelepek száma, mint az ezekben foglalkoztatott munkásság aránya rohamosan csökken. Az ipari decentralizáció sokszor felvetett szükségessége ebben nyeri elsősorban és leginkább magyarázatát. Vidéki városaink iparuk fejlődésében nemcsak hogy lépést tartani nem tudnak Nagy-Budapest iparfejlődésével, hanem ehhez viszonyítva egyenesen sorvadnak.

Ugyanez vonatkozik az egyéb vidékre is, tehát a nagy- és kisközségek ipartelepeinek, de inkább az ezekben foglalkoztatott ipari munkásság számbeli arányának alakulására nézve is. *A vidéki községekben volt az összes nagyvállalatoknak 1900-ban 15·7%-a, 1910-ben 14·6%-a, 1920-ban 18·2%-a és 1930-ban 17·7%-a. Az ezekben foglalkoztatott munkásság aránya pedig 1900-ban 24·5%, 1910-ben 23·1%, 1920-ban 26·3% és 1930-ban 22·1%.* Csodálatosképen az ipartelepek számának emelkedését figyelhetjük itt meg és a foglalkoztatott munkásság aránycsökkenése sem oly erős, mint a vidéki városokban ezt tapasztaltuk. Pedig amikor adatainkat nem kifejezetten Budapestre, hanem Nagy-Budapestre csoportosítottuk, már kizártuk annak a hibának lehetőségét, hogy egyes pestkörnyéki községek adatait ideszámítsuk. Ezek szerint az a helyzet, *hogy vidéki városainkban kevesebb életképesség volt felvenni az újonnan alakult ipartelepeket, mint a községekben. (4. táblázat.)*

4. A húsznál több segéddel dolgozó vállalatok és segédeik területi százalékos megoszlása. — 1900—1930.

	Nagy-Budapest	Vidéki városok	Vidéki községek
Vállalatok:			
1900	60·0%	24·3%	15·7%
1910	61·4%	24·0%	14·6%
1920	55·3%	26·5%	18·2%
1930	59·2%	23·2%	17·6%
Segédeik:			
1900	53·8%	21·7%	24·5%
1910	56·2%	19·9%	23·9%
1920	53·7%	20·0%	26·3%
1930	59·6%	18·3%	22·1%

A budapesti nagyobb iparvállalatok jelentősége annak következtében is emelkedik, hogy egyre nagyobb az egyes iparvállalatokban dolgozó segédszemélyzet átlagos száma. *Amíg 1900-ban a budapesti nagyobb iparvállalatok átlagos segédszemélyzete 110 fő volt, addig 1910-ben ugyan csak 104, de 1920-ban már 125 és 1930-ban 131 fő az átlag.* Az országos átlag ugyanezen években szintén emelkedést mutat, bár ez nem olyan egyenletes. Az ország húsznál több segédszemélyzettel dolgozó összes vállalatainak átlagos munkás létszáma 1900-ban 123, 1910-ben 114, 1920-ban 139 és 1930-ban 130. Ezt az ingadozást a vidéki ipartelepek számának ingadozása vonta magával. A községekben települt nagyobb iparvállalatok átlagos segédszáma 1900-ban 190, 1910-ben 184, 1920-ban 187 és 1930-ban 162. Meg kell jegyeznünk, hogy ezeket a magas átlagokat elsősorban is a bányavállalatok nagyobb segédszemélyzetet foglalkoztató munkástömegei vonták magukkal. *5.) táblázat.)*

5. Átlagos munkalétszám a húsznál több segéddel dolgozó vállalatokban.

Időszak	Összesen	Nagy-Budapesten települt vállalatok	a vidéki városokban átlagos	a vidéki községekben munkáslétszáma
1900	123	110	110	190
1910	114	104	94	184
1920	139	125	98	187
1930	130	131	102	162

A nagyobb iparvállalatok viszonylag a legkevesebb munkást épen a vidéki városokban foglalkoztatják. Addig, amíg 1900-ban a vidéki városok nagyobb iparvállalataiban 110 volt a segédszemélyzet átlagos száma, vagyis ugyanannyi, mint Budapesten, addig 1910-ben már csak 94, tehát 10-zel kevesebb, mint Budapesten, 1920-ban 98, vagyis már 27-tel kevesebb, mint a fővárosi átlag és 1930-ban a vidéki városok iparvállalatainak átlagos segédszáma 102 csak, 29-cel kevesebb, mint Nagy-Budapesten.

Látható ebből az összehasonlításból, hogy *a főváros és környékén települt iparvállalatoknak nemcsak számbeli aránya emelkedett rohamosan, hanem ezeknek a jelentősége is fokozottan nagyobb és nagyobb*, míg velük szemben a vidék ipartelepei, ha ugyan megmaradtak is, bizonyos mértékben mégis összezsugorodtak. *(6. táblázat.)*

6. A hússnál több segéddel dolgozó vállalatok iparcsoportok szerinti és területi megoszlása 1900-ban.

Iparcsoportok	Vállalatok			Az ezekben foglalkoztatott segédek		
	százalékos megoszlása					
	Nagy-Budapest	vidéki városok	vidéki községek	Nagy-Budapest	vidéki városok	vidéki községek
Bányavállalatok	5	16	79	5	30	65
Vas- és fémipar	80	16	4	36	18	46
Gépgyártás	73	24	3	78	20	2
Kő-, föld-, agyagipar	28	23	49	34	23	43
Fa- és csontipar	54	38	8	63	30	7
Bőr-, sörte-, szőr- és tollipar	67	22	11	68	29	3
Fonó- és szövőipar	43	33	24	57	34	9
Ruházati ipar	94	4	2	92	6	2
Papirosipar	96	—	4	98	—	2
Élelmezési ipar	60	31	9	56	23	21
Vegyészeti ipar	66	26	8	82	14	4
Építőipar	38	30	32	49	24	27
Sokszorosító- és műipar	79	21	—	92	8	—
Szállodai és vendéglősipar	69	29	2	77	22	1
Összesen	**60·0**	**24·3**	**15·7**	**53·8**	**21·7**	**24·5**

A következőkben azt kívánjuk vizsgálat tárgyává tenni, hogy miként alakult az egyes iparágazatokban Nagy-Budapest, a vidéki városok és a vidék térfoglalása. Fentiekben már rámutattam arra, hogy az összes jelentősebb iparvállalatok aránya miként oszlott meg ezen hármas csoportosítás szerint. A foglalkoztatott segédszemélyzet arányának alakulása szerint *1900-ban kimondottan budapesti iparnak tüntethető fel a papírgyártás, a ruházati és sokszorosító ipar. Kisebb mértékben ugyan*, de mégis egy Budapestre való tömörülés látszik a vendéglátó iparban, a gépiparban, a bőriparban és a fa- és csontfeldolgozó iparokban.

A vidéki városokra nézve már sehol sem találunk ilyen kimagasló értékeket. Talán leginkább a fonó- és szövőipar és a bányászat az, amely a vidéki városokra jellemző. 1900-ban ugyanis a fonó- és szövőiparban, illetőleg ennek nagyobb vállalataiban foglalkoztatott munkásságnak 34%-a esik a vidéki városokra, a bányavállalatok munkásainak pedig 31%-a.

Kimondottan falusias jellegű ipartelepek a bányászatra jellemzők. A nagyobb iparvállalatokban foglalkoztatott munkásságnak 69%-a volt vidéki a bányászatban, 46%-a a vasiparban, — amint a részletekből tudjuk

ez elsősorban a vas- és acélöntésre vonatkozik, — a kőiparban, ahol a kőfejtés elsősorban vidéki és végezetül a vegyészeti iparban, ahol a keményítőgyártás, valamint részben a műtrágyagyártás folyt jelentősebb arányokban vidéki községekben.

Tíz év mulva a helyzet általában Budapest javára fejlődött. Mint már fentebb említettem, 1900-ban a húsznál több segéddel dolgozó vállalatok munkásainak 53·8%-a jut Nagy-Budapestre, 1910-ben 56·3%-a. Valamennyi iparág Budapest felé való tömörülése jut ebben kifejezésre, az egyes iparágakon belül azonban nem mutatkozik a tömörülés jelentősebbnek. Amíg például 1900-ban a papírgyártásban foglalkoztatott munkásságnak 98%-a dolgozott Nagy-Budapesten, addig 1910-ben csak 86% jut ide. Vezetőszerepet most már a sokszorosító ipar kap, amelynek 90%-a dolgozik Budapesten. Itt is csökkenés van, mert 1900-ban még a foglalkoztatott munkásságnak 92%-a volt nagybudapesti. Jelentős elvándorlás figyelhető meg elsősorban a vidéki városok javára a ruházati iparban, a fonó- és szövőiparban, ahol a vidéki községek szerepe javult. Emelkedett a vidéki városok részesedése a bőriparban, illetőleg ebben az iparágban foglalkoztatott munkássága arányában.

7. A húsznál több segéddel dolgozó vállalatok iparcsoportok szerinti és területi megoszlása 1910-ben.

Iparcsoportok	Vállalatok			Az ezekben foglalkoztatott segédek		
	százalékos megoszlása					
	Nagy-Budapest	vidéki városok	vidéki községek	Nagy-Budapest	vidéki városok	vidéki községek
Bányavállalatok	—	6	94	—	18	82
Vas- és fémipar	82	15	3	51	17	32
Gépgyártás	67	29	4	78	18	4
Kő-, föld-, agyagipar	29	17	54	39	15	46
Fa- és csontipar	64	26	10	72	20	8
Bőr-, sörte-, szőr- és tollipar	64	26	10	57	39	4
Fonó- és szövőipar	47	34	19	39	40	21
Ruházati ipar	78	15	7	78	16	6
Papirosipar	85	13	2	86	12	2
Élelmezési ipar	56	30	14	52	26	22
Vegyészeti ipar	67	24	9	77	17	6
Építőipar	61	27	12	74	17	9
Sokszorosító- és műipar	77	21	2	90	9	1
Szálloda- és vendéglősipar	70	28	2	77	22	1
Összesen	62·2	22·9	14·9	56·3	19·8	23·9

Ezekkel szemben erős tömörülés figyelhető meg *a vasiparban, ahol a foglalkoztatott munkásság 36%-ával szemben már 51·0% nagybudapesti.* A Budapestre való tömörülés a vidéki községek hátrányára ment végbe.

A vidéki városokból a fa- és csontfeldolgozó ipar Budapestre való áramlása figyelhető meg épenúgy, mint a bőr- és bőrfeldolgozó iparoknál. A vegyészeti iparnak Budapest felé való áramlása igen kiemelkedő mértékben jelentkezik. Amíg 1900-ban *a nagyobb vegyészeti vállalatok foglalkoztatott munkástömegének 36%-a dolgozott csak Budapesten és 33%-a vidéki községekben, addig 1910-ben a budapesti munkástömeg 77%-ra emelkedett, a vidéki községek munkástömege pedig 6%-ra csökkent.* Ugyancsak a vidéki községek, de a vidéki városok építőiparosai is Budapest felé áramlottak a század első tizedében.

A második évtized világháború által megzavart ipari fejlődése nem oly kifejező. Tudjuk a fentiekből, hogy az összes iparvállalatok megoszlása inkább a vidék javára következett be. Azok a gazdasági viszonyok, amelyek főként a világháború végeztével hazánkra jellemzők voltak, nem kedveztek az ipar centralizálásának sem térbeli, sem időbeli alapokon. Így tudható az, hogy a nagyobb iparvállalatok száma 1910-zel szemben 1920-ban kevesebb, de jelentős mértékben megnövekedett a segédszemélyzet nélkül vagy az 1—2 segéddel dolgozó vállalatok száma.

A vidékre való vándorlás azonban nem minden iparágazatban jut kifejezésre. Annál érdekesebb, hogy 1920-ra több iparvállalat koncentrálódott Budapest felé. *A koncentrálódás kifejezésre jut elsősorban is a ruházati iparokban.* Amíg 1900-ban a ruházati iparoknak 78%-a volt csak budapestinek mondható, addig a foglalkoztatott munkásság számának aránya 1920-ban már 92%-ban fejezhető ki és a vidéki falvakban a ruházati ipar — legalább is mint nagyipar — teljesen megszűnt, a vidéki városokban pedig ezt az állapotot majdnem megközelíti.

Budapestre való koncentrálódás figyelhető meg a vasiparban is. Nem az ipartelepek számában, hanem a foglalkoztatott munkásság arányában tűnik ez ki. A Nagy-Budapesten már kialakult vasipari vállalatok megerősödésének kifejezése ez. Koncentrálódás látható az élelmezési iparokban és a vendéglátó iparban is egy Budapest felé való tömörülés figyelhető meg, amely elsősorban a vidéki városok kárára jelentkezik. *(8. táblázat.)*

A legtöbb budapesti ipartelep a világháború évtizedében a fa- és csontiparban szűnt meg, illetve ebben látható jelentősebb elvándorlás. Kifejezésre jut ez különösen az ebben az iparágban foglalkoztatott munkásság számában. Jelentősebb elvándorlás volt a sokszorosító iparokban is. A papíriparban, a vegyészeti iparban kisebbmérvű vidékre való áramlás tapasztalható. Különösen javult ebben az évtizedben is a vidéki városoknak a fonó- és szövőiparban elfoglalt helyzete, az ezen iparágazat nagyobb telepeiben foglalkoztatott munkásság aránya 1900-ban csak 34% volt, 1910-ben 40%, 1920-ban 45%. Sajnos a következő évtizedben rohamos visszaesés figyelhető meg ebben az iparágazatban. Évtizedről-évtizedre csökken azonban a vidéki városok bányavállalatainak, valamint vasiparának aránya is.

8. táblázat. A húsznál több segéddel dolgozó vállalatok iparcsoportok szerinti és területi megoszlása 1920-ban.

Iparcsoportok	Vállalatok			Az ezekben alkalmazott segédek		
	százalékos megoszlása					
	Nagy-Budapest	vidéki városok	vidéki községek	Nagy-Budapest	vidéki városok	vidéki községek
Bányavállalatok	—	6	94	—	13	87
Vas- és fémipar	71	26	3	60	12	28
Gépgyártás	63	31	6	76	21	3
Kő-, föld- és agyagipar	24	28	48	34	23	43
Fa- és csontipar	48	29	23	51	24	25
Bőr-, sörte-, szőr- és tollipar	68	26	6	75	23	2
Fonó- és szövőipar	46	35	19	43	45	12
Ruházati ipar	89	11	—	92	8	—
Papirosipar	82	11	7	82	11	7
Élelmezési ipar	41	35	24	54	29	17
Vegyészeti ipar	76	18	6	72	25	3
Építőipar	52	28	19	70	11	9
Sokszorosító- és műipar	70	29	1	87	12	1
Szálloda- és vendéglősipar	72	26	2	83	16	1
Összesen	55·3	26·5	18·2	53·7	20·1	26·2

Századunk harmadik tizedének építőmunkája ismét egy erőteljes Budapestre való koncentrálódásban nyilvánul meg. Jelen fejezet elején mutattam épen rá, hogy a Nagy-Budapesten települt iparvállalatok 1930-ban az ország összes iparvállalatainak 59·2%-át, az ezekben foglalkoztatott munkásság aránya pedig az egésznek 59·6%-át teszi. A megelőző évtizedhez viszonyítva *Budapest nagyobb iparvállalatainak aránya 3·9 ponttal emelkedett, az ezekben foglalkoztatott munkásság aránya 5·9 ponttal javult.* Az emelkedés majdnem minden ágazatban kifejezésre jut. A vasiparban foglalkoztatott munkásság aránya 60%-ról 66%-ra emelkedett. A faiparban foglalkoztatott munkásság aránya 51%-ról 63%-ra, *a fonó- és szövőiparban 43%-ról 63%-ra,* a papíriparban 82%-ról 84%-ra, az élelmezési iparban 54%-ról 61%-ra, a vegyészeti iparban 72%-ról 77%-ra, az építőiparban 70%-ról 78%-ra és a sokszorosító iparban 87%-ról 88%-ra emelkedett ez az arány. *A fa- és cementiparban a koncentrálódás kimondottan a vidéki községeknek okozott kárt, a fonó- és szövőiparban azonban vidéki városaink szenvedtek különösen,* a papíriparban a vidéki városok vesztesége a legjelentősebb, a vegyészeti iparban a vidéki városok nyereségével szemben a községeket érte nagy veszteség. *(9. táblázat.)*

Ha az 1930-as év eredményeit az 1900-assal állítjuk szembe, akkor megfigyelhetjük, hogy Nagy-Budapest túlnyomó ereje az összes iparágazatokban általánosságban jut ma már inkább kifejezésre, mint egyesekben. Nagy-Budapest veszített szerepéből a papíriparban, a ruházati iparban, a sokszorosító iparban, amelyekben a századforduló idején még igen kimagasló arányokat ért el. Ezzel szemben jelentős mértékben emelkedett Budapest

9. táblázat. A húsznál több segéddel dolgozó vállalatok iparcsoportok szerinti és területi megoszlása 1930-ban.

Iparcsoportok	Vállalatok			Az ezekben alkalmazott segédek		
	százalékos megoszlása					
	Nagy-Budapest	vidéki városok	vidéki községek	Nagy-Budapest	vidéki városok	vidéki községek
Bányavállalatok	1	7	92	1	15	84
Vas- és fémipar	76	17	7	66	13	21
Gépgyártás	61	29	10	78	18	4
Kő-, föld- és agyagipar	21	22	57	30	15	55
Fa- és csontipar	64	22	14	63	24	13
Bőr-, sörte-, szőr- és tollipar	66	24	10	69	22	9
Fonó- és szövőipar	55	31	14	63	27	10
Ruházati ipar	82	14	4	83	11	6
Papirosipar	87	4	9	84	2	14
Élelmezési ipar	54	30	16	61	25	14
Vegyészeti ipar	70	19	11	77	11	12
Építőipar	63	24	13	78	16	6
Sokszorosító- és műipar	71	28	1	88	11	1
Szálloda- és vendéglősipar	75	22	3	83	15	2
Összesen	59·2	23·2	17·6	59·6	18·3	22·1

szerepe a vasiparban, a vegyészeti iparokban, a fonó- és szövőiparban, a vendéglátó iparban, valamint az élelmezési iparágazatokban. Hogy ez a koncentrálódás az egyes iparágazatokon belül miként ment végbe, arra a részletes feldolgozás eredményeinek bemutatásával felelhetünk. *(10. táblázat.)*

A vas- és fémgyártás nagyvállalataiban foglalkoztatott segédszemélyzet nagybudapesti aránya 36%-ról 66%-ra erősödött meg. Ez elsősorban annak tudható be, hogy *a vizsgált harminc esztendő folyamán a vas- és acélöntés jelentős mértékben koncentrálódott Budapesten*, elsősorban a vidéki községek, másodsorban a vidéki városok hátrányára. Koncentrálódás figyelhető meg a rézárugyártásban, míg a szerszámárugyártás, a reszelőgyártás, a csavargyártás, az írótoll- és tollszárhüvelygyártás, az arany- és ezüstárugyártás, a csillárgyártás és az ón- és ónárugyártás mindenkor kifejezetten nagybudapesti volt, legalább is nagyipari vonatkozásaiban.

Nagy-Budapest szerepe ezzel szemben csökken a vasárugyártás terén, amely a vidéki községek felé húzódott, a sodronyszövetgyártásban, ahol vidéki ipartelepek alakultak, a lakatosárugyártásban, amely szintén a vidéki városokba vándorol. Nagy-Budapesttel szemben a vidéki városok szerepe erősbödött a századforduló óta a vas- és rézbútorárugyártásban, a tölténygyártásban és a bádogiparban.

A gépgyártás foglalkoztatott munkásainak aránya közelítően mindenkor egyformán oszlott meg az általuk használt hármas csoportosításban. Természetes az iparágazatokon belül más és más fejlődés figyelhető meg

10. Iparvállalatok (gyáripari jelleggel) százalékosan a trianoni Magyarországon. 1900—1930.

Főcsoportok	Vállalatok az összeg %-ában az				Ezek segédei az összeg %-ában az			
	1900	1910	1920	1930	1900	1910	1920	1930
	években							
	Nagy-Budapesten							
Bányászat és kohászat	5	—	—	1	5	—	—	1
I. Vas- és fémipar	80	82	71	76	36	51	60	66
II. Gépgyártás	73	67	63	61	78	78	76	78
III. Kő-, föld- és agyagipar	28	29	24	21	34	39	34	30
IV. Fa- és csontipar	54	64	48	64	63	72	51	63
V. Bőr-, szőr-, toll- és stb. ipar	67	64	68	66	68	57	75	69
VI. Fonó- és szövőipar	43	47	46	55	57	39	43	63
VII. Ruházati ipar	94	78	89	82	92	78	92	83
VIII. Papirosipar	96	85	82	87	98	86	82	84
IX. Élelmezési ipar	60	56	41	54	56	52	54	61
X. Vegyészeti ipar	66	67	76	70	82	77	72	77
XI. Építőipar	38	61	52	63	49	74	70	78
XII. Sokszorosító- és műipar	79	77	70	71	92	90	87	88
XIII. Vendéglátóipar	69	70	72	75	77	77	83	83
	A trianoni Magyarország városaiban							
Bányászat és kohászat	16	6	6	7	30	18	13	15
I. Vas- és fémipar	16	15	26	17	18	17	12	13
II. Gépgyártás	24	29	31	29	20	18	21	18
III. Kő-, föld- és agyagipar	23	17	28	22	23	15	23	15
IV. Fa- és csontipar	38	26	29	22	30	20	24	24
V. Bőr-, sörte- és tollipar	22	26	26	24	29	39	23	22
VI. Fonó- és szövőipar	33	34	35	31	34	40	45	27
VII. Ruházati ipar	4	15	11	14	6	16	8	11
VIII. Papirosipar	—	13	11	4	—	12	11	2
IX. Élelmezési ipar	31	30	35	30	23	26	29	25
X. Vegyészeti ipar	26	24	18	19	14	17	25	11
XI. Építőipar	30	27	29	24	24	17	11	16
XII. Sokszorosító- és műipar	21	21	29	28	8	9	12	11
XIII. Vendéglátóipar	29	28	26	22	22	22	16	15
	A trianoni Magyarország községeiben							
Bányászat és kohászat	79	94	94	92	65	82	87	84
I. Vas- és fémipar	4	3	3	7	46	32	28	21
II. Gépgyártás	3	4	6	10	2	4	3	4
III. Kő-, föld- és agyagipar	49	54	48	57	43	46	43	55
IV. Fa- és csontipar	8	10	23	14	7	8	25	13
V. Bőr-, sörte- és tollipar	11	10	6	10	3	4	2	9
VI. Fonó- és szövőipar	24	19	19	14	9	21	12	10
VII. Ruházati ipar	2	7	—	4	2	6	—	6
VIII. Papirosipar	4	2	7	9	2	2	7	14
IX. Élelmezési ipar	9	14	24	16	21	22	17	14
X. Vegyészeti ipar	8	9	6	11	4	6	3	12
XI. Építőipar	32	12	19	13	27	9	9	6
XII. Sokszorosító- és műipar	—	2	1	1	—	1	1	1
XIII. Vendéglátóiparok	2	2	2	3	1	1	1	2

és ez a változatlan megoszlás csak a végeredményben jut kifejezésre. Nagyipari vonatkozásokban mindenkor kizárólag nagybudapesti volt a varrógép- és kerékpárgyártás, valamint az egyéb hangszeripar. A fegyvergyártás terén szintén Budapest vezet, de 1920-ban egy vidéki város is bírt fegyvergyárral. Az elektrotechnikai cikkek gyártása, illetőleg az ebben az iparágazatban foglalkoztatott munkásság 99%-ban nagybudapesti. A mérleggyártás is, valamint a műszergyártás is főként nagybudapesti volt, csak 1930-ban jelentkezik bizonyos decentralizáció a vidéki városok javára.

A gépgyártás terén nagybudapesti centralizációs törekvést figyelhetünk meg a kocsigyártás terén, valamint az orgona- és zongoragyártásban, mindkét esetben a vidéki városok hátrányára. Ezekkel szemben csökkent a nagyvállalatokban foglalkoztatott munkásság nagybudapesti aránya a gépgyártásban, a vagóngyártásban és az elektromos telepekben. Utóbbi kivételétől eltekintve a vidéki városok felé folyt a decentralizáció, míg az elektromos telepekből több jut a vidéki községeknek is.

A kő-, föld-, agyag- és üvegipar bányászati jellegénél fogva, mint már fentebb is rámutattam — inkább a vidéken és javarészt községekben jelentkezik. Ezen iparágazat nagyobb vállalataiban foglalkoztatott munkásság aránya Budapesten 1900-ban 34%, 1930-ban 30% volt. A vidéki városokban 23%-ról 15%-ra csökkent az arány. Kimondottan budapesti jellegű a parafakőgyártás. Vidéki városainkra jellemző iparág és ennek jelentős fejlődése figyelhető meg: a cementárugyártás. Igen fejlődött vidéki városaink kőfaragó ipara is, de rohamos visszafejlődést tapasztalhatunk a vidéki városok kályha- és agyagipari vállalatai számában. Ezekben főként Budapest erősödése okozta a vidék hanyatlását. Csökkent vidéki városaink részesedése a tégla- és cserépgyártás terén is. A vidéki községek hasonló vállalatainak erősödése játszott közre.

Nagy-Budapesten teljesen megszűnt a kőbánya- és mészégetés, a cementgyártás s jelentősen tért vesztett az üveg- és üvegárugyártás. Utóbbi alkalmas volt arra, hogy a vidéki városok iparának helyzetét erősítse. Nagy-Budapesten az utolsó 30 év alatt főként a kályha- és agyagárugyártás helyzete javult, megfigyelhető azonban hasonló fejlődés a tégla és cserépárugyártás terén is.

A fa- és csontiparban vidéki városaink helyzete az utolsó harminc év alatt visszafejlődést mutat. Ezek az iparvállalatok a vidéki községek felé húzódnak inkább. A hajlított butorokat majdnem teljes egészében vidéki városainkban gyártják. A vidéki városok szerepe egyébként igen erős a seprőárugyártás terén is, bár az utolsó évtizedben ezen a téren Budapest jelentősége nagy mértékben jut kifejezésre. Valamikor a képkeretlécgyártás teljes egészében a vidéki városokra esett, 1930-ban azonban az ebben az iparban foglalkoztatott munkásság ¼-ed része már budapesti. Veszítettek a vidéki városok a gőzfűrész- és fűrészárugyártás terén, valamint

az ezekben foglalkoztatott munkásság számában is. Az elvándorlás javarészt a vidéki községek javára ment végbe.

Nagy-Budapestre irányuló koncentráció figyelhető meg az asztalosipar nagyipari vonatkozásaiban, valamint a kosárárugyártás terén is. Érdekes, hogy vidéki városainkban nagyiparszerűen nem foglalkoznak sem parkettgyártással, sem hordógyártással, sem bútorgyártással, nincsenek botgyárak, kókuszfonók, szalmafonadék készítők és fésűsök. Talpfatelítéssel kizárólag községeinkben foglalkoznak. A kosárárugyártás is a vidéki községek lakosságának ad jelentős mértékben kenyeret, épen úgy, mint a parkettgyártás vagy a hordógyártás is.

A bőr-, sörteiparban Nagy-Budapest szerepe meglehetősen azonos a vizsgált négy időpontban. Vidéki városaink azonban mégis tért veszítettek a vidéki községek hódítása következtében. Kizárólag nagybudapesti a bőrszíjárugyártás és a ruggyantaipar. A bőröndárugyártás terén Budapest egyeduralkodását már megtörték a vidéki városok. A viaszos vászonárugyártás kizárólag vidéken, illetőleg vidéki városokban folyik.

A vidéki városok szerepe erősbödött a bőrgyártás terén is. Az a decentralizáció, ami ebben az iparban végbement, jelentős mértékben jut kifejezésre a vidéki községekben is. Veszítettek azonban vidéki városaink a kefe- és lószőripar terén is, amely egyre inkább Nagy-Budapesten koncentrálódik.

Előzőkben már kifejtettem, hogy *a jonó- és szövőipar* terén Budapest szerepe egyre inkább kiemelkedik, talán ez az iparág az, amely a leginkább centralizálódik Nagy-Budapesten. A foglalkoztatott munkásság arányát tekintve vidéki városaink részesedése 34%-ról felemelkedett ugyan 1920-ig 45%-ra, az utolsó évtizedben bekövetkezett kocentráció azonban 27%-ra süllyesztette ismét ezt az arányt. Jelentős térveszteség érte a vidéki városokat a kötött és kötszövött áruk gyártása terén. Amíg 1900-ban ennek az iparnak nagyobb vállalatai kizárólag a vidéki városokban települtek, addig 1910-ben a foglalkoztatott munkásságnak 85, 1920-ban 81%-a, 1930-ban pedig már csak 56%-a volt a vidéki városokban és Nagy-Budapest szerepe jut velük szemben kifejezésre. Csökkent a vidéki városok szerepe a kender kikészítés terén, de nem Budapest, hanem inkább a vidéki községek elvonása következtében. Csökkent a vidéki városok szerepe a jutafonó- és pamutgyártás terén a Budapestre történő koncentráció következtében. Csökkent szerepük a gyapjúfonó- és szövőiparban, ahol ugyancsak Nagy-Budapest szerepének javulása volt az ok. Veszítettek vidéki városaink a selyem és műselyemgyártás terén is, valamint a kelmefestő- és kartonnyomóiparban.

A ruházati ipar terén Nagy-Budapestnek valamikor döntő szerepe volt. A nagyipari jellegű ágynemű- és fehérneműkészítés, női divatáruk gyártása, kalap-, szalmakalapgyártás, művirágkészítés, hadfelszerelési cikkek gyártása,

vegy- és fehérneműtisztítás teljes egészében itt történt. Vidéki városaink ezen iparágazatokban megerősödtek és ennek következtében Nagy-Budapest szerepe csökkent. A vidéki községek Nagy-Budapestről csak a cipőgyárakban foglalkoztatott munkásság egy részét vonták el, jobban mondva ennek arányát csökkentették.

A vidéki városokban a legutolsó harminc év alatt megerősödött a nagyipari jellegű szabóipar és cipőgyártás. Teljesen új iparágként vonult be a vidéki városokba a női divatárukészítés és a kalapgyártás. Teret egyedül a kesztyű- és kötszerárugyártásban veszítettek vidéki városaink.

Nagy-Budapest domináló szerepe jelentős mértékben kisebbedett meg *a papíriparban.* Ez elsősorban arra vezethető vissza, hogy a papír feldolgozó iparok csekélyebb részben a vidéki városokba vándoroltak, maga a papírgyártás pedig jelentős részében a vidéki községekben fejlődött naggyá.

Az élelmezési iparokban kereshetjük leginkább a vidéki városok iparosodásának lehetőségeit. Az élelmezési iparokat két csoportra kell osztani, a szerint, amint azonnali fogyasztásra vagy raktározásra, szállításra alkalmas iparcikkeket gyártanak. Kétségtelen, hogy vannak olyan élelmezési iparok, amelyek közvetlenül, a nagy fogyasztó piac közelében kell, hogy településnek, de az iparfejlesztési törekvések során megoldást kell keresni arra, hogy a frissen fogyasztandó élelmiszerek szállításának könnyítésével, másrészről a raktározható és exportra szánt élelmiszerek készítésével miként volna a vidéki városok iparos népessége foglalkoztatható és ezen keresztül miként lehetne a városokat környező mezőgazdaságot belterjesebbé tenni.

Nagy-Budapest szerepe az élelmezési iparokban is koncentrálódást idézett elő. Érdekes megfigyelni, hogy ez a koncentrálódás inkább a vidéki községeknek hátrányára történt és a vidéki városokban ezek az iparvállalatok 1900-hoz viszonyítva összességükben is fejlődést mutatnak.

Nagy-Budapest domináló szerepe az utolsó harminc év alatt megszűnt a gőz- és hengermalom vállalatokban, a sütő- és kenyérgyárakban, a csokoládégyárakban, a pezsgőgyártás, a szikvízgyártás, vízművek és közvágóhidak terén. Jelentős mértékben csökkent a Nagy-Budapesten foglalkoztatott munkásság aránya a tésztagyárakban és burgonyazúzókban, a szalámigyártásban, a sör- és malátagyártásban és szeszgyártásban. Nagy-Budapest súlya ezzel szemben erősbödött a cukorkaárugyártásban, a pótkávégyártásban, a hentesárugyárakban és tejtermékgyárakban. Minden esetben a vidéki városok hátrányára.

A vidéki városok szerepe jelentős mértékben emelkedett a gőz- és hengermalmokban, a tésztagyárakban, a cukorgyárakban, a szalámigyártás,

a dohánygyártás és a szeszgyártás terén. Visszafejlődés figyelhető meg a cukorkaárugyárak, a hentesárugyárak és a tejtermékgyárak foglalkoztatott munkásságának arányában. A vidéki városok domináló szerephez jutnak a tésztagyártásban, a konzervgyártásban, a dohánygyártásban, a szalámigyártásban, a gőz- és hengermalmokban, kisebb mértékben ugyan, de számottevő szerepük van a pezsgőgyártásban és a szeszgyártásban. Feltűnő jelenség ezzel szemben, hogy a cukorgyártás jórészt a vidéki községekben megy végbe, a pótkávégyáraknak is nagyobb százaléka dolgozik a községekben, mint a városokban, a nagyipari jellegű csokoládégyártás is vidéki községekbe települt és a vidéki városokban ilyen egyáltalán nincsen, de a községekbe húzódnak jelentősebb arányban a konzervgyárak, a szeszgyárak, a hentesárugyárak és tejtermékárugyárak is.

A jelentős mértékben nagyipari formákban jelentkező *vegyészeti gyárak* budapesti koncentrálódásáról már szólottunk. A koncentrálódás itt is a vidéki városok hátrányára következett be. Az ebbe a csoportba sorolt iparoknak mindegyikében a vidéki városok szerepének hanyatlását figyelhetjük meg, kivéve talán a gázgyártást és az olajgyártást. Vidéki városainkban nem történik sehol sem ásványolajfinomítás, nem gyártanak sehol sem brikettet, keményítőt, bőrenyvet, aszfaltot és kátrányt. A bőrenyv, aszfalt és kátránygyártás nagyipari formákban csak Nagy-Budapesten jelentkezik, esetleg mint a keményítőgyártás vidéki községekben. A gyertya- és szappangyártás is majdnem kizárólag itt megy végbe nagyipari formákban, ami annál is különösebb, mert ez az iparágnak nyersanyaga és fogyasztói egyaránt jelentős mértékben a vidéken vannak. Csodálkozhatunk azon is, hogy a gyógy- és vegyiszerárugyártás is csak csekély mértékben jelentkezik vidéki városainkban. De a műtrágyagyártásnak nagyrésze is a fővárosban megy végbe, mert a foglalkoztatott munkásságnak csak 15%-a dolgozott a vidéki városokban. Ugyanez áll a tinta- és kocsikenőcsgyártás terén is.

A vidéki községeknek ezzel szemben több vegyészeti iparban jelentős szerepük van. Vidéki községekben gyártják 100%-ig a robbantószereket és a vidéki községeknek jelentős szerepük van a brikettgyártás, keményítőgyártás és ásványolajfinomítás terén is. Ezen utóbbi három iparágnak a vidéki városokba való telepítése igen indokolt volt.

Az építkezési iparokban végbement koncentrálódás javarészt a vidéki községek építőiparának sorvadását vonta magával. A vidéki városokban a nagyobb építőiparvállalatokban foglalkoztatott munkásság aránya 24%-ról csak 16%-ra csökkent, ezzel szemben a községekben 27%-ról 6%-ra való visszaesést figyelhetünk meg. A vidéki városokban a kőművesipar megerősödését láthatjuk. A többi iparágak csökkenést mutatnak azonban, sőt sok esetben teljesen elsorvadtak a nagyobb jellegű vállalatok.

A sokszorosítóiparban, mint már fentebb mondottuk, Budapest szerepe egy árnyalattal csökkent. Ez az árnyalatnyi csökkenés a nyomdaiparban

történt és kifejezetten a vidéki városok térhódítása következtében. A fényképészipar és filmgyártás nagyipari formában kizárólag budapesti.

A vendéglátó iparokban ismét egy budapesti koncentrálódás figyelhető meg. Ez a koncentrálódás a fürdőipar kivételével úgy a vendéglő- és szálloda, mint az élelmezési vállalkozó- és kávéház iparban egyformán jelentkezik. Természetesen a vidéki városokban ezzel szemben a nagyvendéglő- és szállodaipar helyzete visszaesett, 1930-ban pedig 20-nál több segédszemélyzettel dolgozó kávéházat nem is találunk. A fürdőipar decentralizálása a vidéki községek javára ment végbe.

4. A magyar városok iparvállalatai és ezeknek sorsa 1900—1930 között.

Az adottságok teljes ismeretéhez nem elegendő egyedül általánosságokban foglalkozni az egyes iparágazatok térbeli megoszlásával és ezeknek időbeli fejlődésével. Szükségesnek mutatkozik ennek előrebocsátása után most már *városonkint vizsgálni azt, hogy az egyes iparvállalatok mikor alakultak ki ezekben és fejlődésüket milyen mértékben érték el.* Egy-egy lépés jut kifejezésre a vonatkozó négy népszámlálás iparvállalati adataiból.

Az iparforgalmi népesség százalékos arányát tekintve, a leginkább iparosodottnak Újpest mondható. Újpesten 1900-ban 15 nagy iparvállalat volt 1879 főnyi segédszemélyzettel. A nagyvállalatok száma rohamos méretekben emelkedett és 1930-ban már 82 nagyvállalat dolgozott összesen 13.797 munkással. 1900-ban a 15 vállalat közül 4 bőrgyár, 2 enyvgyár és 2 asztalosüzem volt. 1910-ben a 41 nagy iparvállalat közül 7 asztalosüzem, 5 bőrgyár, 2—2 enyvgyár, lakatosüzem, fémárugyár, elektrotechnikai gyár, áramfejlesztő, fagyapot és faárugyár, vegyészeti gyár, építészet és vasszerkezeti gyár. 1920-ban 48 nagy iparvállalat van Újpesten, közülük 11 bőrgyár, 6 asztalos, 3 pamutfonógyár, 4 cipőgyár és 2—2 hajógyár, áramfejlesztő, fűrészgyár, festékáru- és vegyészeti gyár. Ugyanekkor a város területén volt egy elektrotechnikai gyár, amely önmagában 2269 munkást — a nagyvállalatoknál foglalkoztatott munkásságnak ¼-ét foglalta magába. 1930-ban Újpesten 16 asztalosüzem, 13 bőrgyár, 6 cipőgyár, 5 elektrotechnikai gyár, 3 kazángyár, 6 pamutfonógyár és 2—2 hajógyár, szörmekikészítő, posztószövő, kötszövő és vegyészeti gyár, továbbá 2 sütőüzem dolgozott.

Leszögezhető, hogy *Újpesten a bőripar, az asztalosipar, az elektrotechnikai cikkek gyártása, a bőriparral kapcsolatos cipőipar, pamutfonógyártás azok az iparok, amelyek a legéletképesebbek.* Ezeknek fejlődése egyaránt kifejezésre jut minden évtized folyamán. Érdekes, hogy kísérletek folytak Újpesten parkettgyár, fagyapot és faárugyárak, fehérneműgyár, biszkvit- és csokoládégyár, szeszgyár, kátránytermékgyár letelepítésére is, ezek azonban nem végződtek eredménnyel és ezek a gyárak az idők folyamán megszűntek, illetőleg más gyárakba beolvadtak vagy összezsugorodtak.

Pestszenterzsébeten a századforduló idején 6 gyártelep dolgozott 297 munkással, 1930-ban pedig 18, 2475 munkással. A századforduló idején meglévő 6 gyár közül számottevőbb egyedül egy gyufagyár volt, amelyet azonban már 1920-ban hiába keresünk Erzsébeten. Jelentősebb volt már ebben az időben egy aszfaltgyár, amely még ma is megvan és 1 téglagyár, amely ugyancsak jelentős fejlődést ért el. Tíz év mulva a vállalati statisztika már feltüntetett Pestszenterzsébeten *egy juta- és kenderfonógyárat*, amely jelentőségénél fogva kiemelkedik és amely ma is jelentős szerepet tölt be. Különösen nagy szerepe van ebben az évben a téglagyárnak, amelyet a város gyors fejlődése indokol. Alakult egy reszelő- és szerszámárugyár is, amelynek összezsugorodott üzemét 1920-ban is említi a vállalati statisztika, de 1930-ban már nyoma sincs. Számottevőbbek: egy fémárugyár, amely jelentős mértékben fejlődött ki, 1 harisnyagyár és 1 tűzijátékgyár, amely azonban 1920-ra ismét összezsugorodott.

1920-ban Pestszenterzsébeten már 11 nagyobb iparvállalat dolgozik. Közöttük legszámottevőbb a juta- és kenderfonó és a fémárugyár. 1930-ban 18 gyártelep van nyilvántartva, közülük 5 juta- és kenderfonással, 3 harisnyakötéssel, 2 fémárugyártással foglalkozik. Jelentős ezeken kívül még egy gyapjúszövő- és fonóárugyár.

Pestszenterzsébeten azok az iparvállalatok alakultak ki inkább, amelyek fel tudták venni a pestkörnyéki városok olcsóbb női munkaerőinek tömegét és egyben a budapesti fogyasztópiac felé jó kapcsolatokkal bírtak.

A harmadik fővároskörnyéki város *Budafok* 1900-ban 5 nagyobb iparteleppel rendelkezik. Számottevő közülük egy sörfőzde és egy gyufagyár. A sörfőzde jelentőségét meg is tartotta, de 1930-ban már nem szerepel a vállalati statisztikában, mert a sörfogyasztás rohamos csökkenése következtében ez a gyártelep is áldozata lett az üzemkoncentrációs törekvéseknek. A gyufagyár jelentőségét azonban megtartotta. Van 1900-ban Budafokon egy parafadugógyár is, amely a következő évtizedekben azonban már nem szerepel.

1910-ben 11 iparvállalat szerepel Budafokon, közöttük vezetőszerepet foglal el a *zománcedénygyár*, amely ezt a vezető pozicióját azóta is megőrizte. Dolgozik még 2 pezsgőgyár és egy téglagyár, valamint egy szivarkapapírgyár, amelyeket a következő évtizedekben azonban már nem találunk. 1920-ban 14 nagy üzem van a városban, egyrészt a már régebben kialakultak, másrészt egy szeszgyár, egy áramfejlesztő és egy vegyészeti gyár telepszenek ide, amely utóbbi azonban 1920-ban már ismét nem szerepel. 1930-ban csak 12 nagyvállalat szerepel Budafokon. Ez a csökkenés arra vezethető vissza, hogy megszűnt egy hajógyár, egy vasúti műhely, egy aszbeszt-pala-cementgyár, egy koporsógyár, egy sörfőzde és egy vegyészeti gyár. Ezek helyét elfoglalja egy kartonlemezgyár, egy lenszövőgyár és egy nyomdafestékgyár.

Budafok iparvállalatai között vannak már olyanok, amelyek önálló ipar jellegéről tesznek tanuságot. Általában azt figyelhetjük meg, hogy kifejezetten

egyik iparág sem honosodott meg jelentősebb mértékben, hanem a legkülönbözőbb iparcsoportokból települt le egy-egy gyár.

Kispesten 1900-ban 7 ipartelep dolgozott húsznál több segédszemélyzettel, közülük 3 téglagyár és egy nagyobb munkáslétszámot foglalkoztató *szemétfuvarozási vállalkozás*. A téglagyár méretei a város betelepülésének arányával csökkennek, a szemétfuvarozás pedig 1930-ban, amikor a fővárosi szeméttelep már átment Pestszentlőrincre, hiányzik. Az 1900-ban szereplő vállalatok közül már 1910-ben hiányzik egy kavicsbánya és 1920-ban megszűnt már a város egyetlen vasútfelszerelési gyára is. 1910-ben 10 nagyvállalat van, közülük a legnagyobb 1 gépgyár ezernél több segédszemélyzettel. Ez a gépgyár jelentőségét mindvégig meg is tartotta és a város nagyvállalatainak sorában egészen 1930-ig jelentős helyet foglalt el. 1910-ben Kispesten dolgozik egy vasszerkezetgyár is, amelynek azonban később nincsenek nyomai. Ebben az évben találkozunk először egy textilgyárral, amely 1920-ra összezsugorodik és 1930-ra teljesen eltűnik. Helyét már 1920-ban egy selyemszövőgyár foglalja el, amely jelentős fejlődés után — 1930-ban 3 vállalattal — egyben a legjelentősebb ipartelepet is adja. Van 1910-ben egy fémárugyár is, egy cipőgyár és egy építészeti vállalkozás, amelyek azonban később már nem szerepelnek. 1920-ban a városban 12 ipartelep van. Legjelentősebb közülük a 2 gépgyár és a szemétfuvarozó üzem. Van egy asztalosvállalat és egy műtakarmányárugyár, amelyek azonban később már nem szerepelnek. 1930-ban a városban 14 iparvállalat van, a legjelentősebb közülük a 2 gépgyár, a 3 selyemszövőgyár és 3 kefe-, kosár- és seprőgyár. Ezek 1920 óta dolgoznak a városban és egészen meghonosodtak. Van egy új porcellán, kőedény és majolikagyár is, újnak számít továbbá egy cirokseprő és egy gyapjúkendőgyár.

Kispest iparában, amint fentiekben látjuk ismét az játszik szerepet, hogy egyrészt a nagytömegű férfi munkaerőkhöz tartozó nőknek olcsó munkaerejét igénybevevő ipartelepek alakuljanak, másrészről azonban a főváros fogyasztó piacainak ellátása jut domináló szerephez.

Rákospalotán a századforduló idején csak 2 nagyobb ipartelep volt, egy aranyozó, amelyet később már nem találunk és egy olajipari vállalat, amely azonban jelentős fejlődést ért el. 1910-ben 7 iparvállalat van már, közöttük a közel kétezer fővel dolgozó vasúti műhely. Ezeken kívül alakult egy mészégető, egy asztalos és egy építészeti vállalkozás, amelyek azután később már nem szerepelnek. Van egy szalámigyár és egy vízmű, amelynek később is jelentős szerepe van, csak a vízmű szűnik meg 1930-ra. 1920-ban 5 iparvállalat dolgozik csak, elsősorban *a vasúti műhely*, másodsorban az *olajipar*, azután a szalámigyár, majd egy újonnan alakult kötszövőgyár amelynek későbbi fejlődése igen számottevő, végezetül a vízmű. 1930-ban 6 nagyobb iparvállalat dolgozik Rákospalotán, a vasúti műhely, a második helyen azonban a kötszövőgyár van már és az olajgyár a harmadik helyre

szorul vissza. Alakult egy új textilgyár, amelynek szintén jelentős szerepe van, megvan még a szalámiárugyár és létesült egy nagyobb kőműves vállalkozás.

Általában mondhatjuk, hogy *Rákospalotán* ismét azok az iparvállalatok alakultak ki, amelyek *a fővároskörnyék olcsóbb női munkaerőit tudják foglalkoztatni* és amelyek egyben a főváros fogyasztására is dolgoznak.

Budapest iparvállalataival nem foglalkozhatunk ezen tanulmány keretei között. Egyrészről az anyag nagysága miatt sem, másrészről azonban nem lehet célunk az, hogy Budapest iparának fejlődését mutassuk be önmagában akkor, amikor a vidéki városok iparfejlődésével foglalkozunk.

Győrött 1900-ban 23 nagyobb iparvállalat volt. Első helyen áll ezek között egy *vagón- és gépgyár*, amely jelentőségét és szerepét mindvégig meg is tartotta. A századforduló idején Győrben jelentős ipartelep volt még egy szeszgyár, 3 gőzmalom és egy gyufagyár. Mindhárom ipar jelentősége azonban a következő évtizedekben fokról-fokra kisebb lett, sőt a gyufagyár már 1920-ban nem is szerepel a vállalati statisztikában. Az 1900-ban meglévő ipartelepek közül 1910-ben már nincs Győrben meg az asztalosüzem és gyapjúszövőgyár, bár mindkettő kisebb arányokban ugyan, de később újra feléled. 1910-ben 42 iparvállalat van Győrben. A vagón- és gépgyár után a legjelentősebb *a biszkvit és teasüteménygyár*, majd 4 építészeti vállalkozás, 2 olajgyár, a szeszgyár és a gyufagyár jelentősége emelkedik ki. A vagón- és gépgyáron kívül a biszkvit- és teasüteménygyár jelentősége a későbbi felvételek során is kidomborodik, az építészetek azonban már 1920-ra megszűntek.

Az 1910-ben szereplő vállalatok közül később nem találkozunk már egy kocsifestő- és festékörlő üzemmel, egy fűrészteleppel, egy téglagyárral, két cipőgyárral, egy cukorgyárral, megszűnik a gyufagyár is. Ezeknek nem volt kellő talajuk a Győrben való továbbfejlődéshez. 1920-ban 31 nagyobb iparvállalat van Győrben. Első helyen említhetjük közöttük a vagón- és gépgyárat, ezt követi az olajgyár, a szeszgyár, a biszkvit- és teasüteménygyár és itt jelentkezik komolyabb szereppel elsőízben egy posztógyár. A fonó- és szövőiparhoz tartozó gyártelepek jelentősége 1920-ban jut Győrben először kifejezésre.

1930-ban 48 nagy ipartelep van Győrben. Első helyen a textilgyártás van már, amely 7 üzemével több munkásnak ad kenyeret, mint a vagón- és gépgyár. Jelentős ezenkívül a biszkvit- és teasüteménygyár, a viaszos vászonárugyár, a posztógyár, a selyemfonóda, és az olajgyár. A textilvállalatok megerősödése olyan jelentős, hogy 1930-ban a nagyobb iparvállalatok foglalkoztatott munkásai $^1/_3$-ad részben már ide sorolhatók.

Győr kiválóan használta ki azt a lehetőséget, hogy a nyugat felől hazánkba érkező ipari nyersanyagoknak szállító vonalába esik. Az érkező ipari nyersanyagokat megállítani és feldolgozni vállalta magára, vagyis azt a szerepet

vette át, amely a multban jórészt Ausztriának szerepe volt. *Ezeken kívül* azok az iparágak jelentenek nagyobb tömeget Győrben, amelyek *a környező vidék mezőgazdasági termékeinek feldolgozását végzik.* A tészta- és biszkvitgyár, az olajgyár, a szeszgyár mind ennek a szolgálatában állnak, amint hogy idesorolható a bőrkenőcs- és lakkgyártás munkája is. Számottevő ipari települések Győrben még a gázgyár, gőzmalmok és kisebb fémárugyárak, amelyek a környék ipari szükségletének ellátását végzik.

A Budapest környékéhez sorolható *Vác ipari fejlődése* eléggé számottevő. A századforduló idején 5 ipartelep dolgozott Vácott. Legjelentősebb közülük a kötő- és szövőgyár, amely ezt a jelentőségét mind máig meg is tartotta. Számottevő volt annak idején egy gőzmalom, amely azonban ma már a nagyobb ipartelepek között a legkisebb. Volt a városban egy kocsigyár is, ez azonban 1910 után megszűnt. Híres a város *horganylemez iparáról*, amely sajátosan alakult itt ki és jelentőségét mindmáig csak fokozta. Volt ezenkívül egy szalmahüvelygyár is, ez 1910 után megszűnt.

Három új gyártelep alakult 1910-ben. Egy cipőgyár, amely azonban később megszűnt, egy asztalosüzem, amely 1920-ban létezik ugyan, de azután szintén megszűnik és egy téglagyár, amely már a következő évtizedben sem szerepel. A megszűnt iparvállalatokkal szemben 1920-ban egy szerszámgyár és egy áramfejlesztő telep dolgozik. Az utolsó felvétel alkalmával 2 kötő- és szövőgyár dolgozott, alakult egy új fényképezőgépgyár, egy gyapjúfonó és egy pamutszövőgyár. *Vácott a fejlődés ismét a fonó- és szövőiparok felé mutat eltolódást,* a nagyobb ipartelepekben foglalkoztatott munkásság $^5/_8$-a dolgozik ezekben.

Salgótarján sajátos helyzete folytán úgy ipartelepeinek számában, mint az ezekben foglalkoztatott munkásság számában azonos képet mutat. A város *egész ipara kőszénbányászatra épült fel.* A kőszénbánya és az ezzel kapcsolatos *vasöntő és gépgyár* dominálószerepe mellett az *üveg- és palackgyártás* jelentik az iparnak legnagyobb részét. 1910-ben a vasöntő- és gépgyár mellett külön mutatja ki a statisztika a vasárugyártást, a drótgyártást és a gépgyártást. Később ezek visszaolvadnak az eredeti megjelölés tétele alá. Új ipartelepe a városnak 1930-ban jelentkezik ismét az áramelosztó és áramfejlesztőben, amely kifejezetten ugyancsak egy a kőszénbányászattal kapcsolatos ipari vállalkozás és így a városiparosodásának jellegén nem sokat változtat. A város ipara teljes mértékben a nehéz ipar jellegét fejezi ki.

Pápán 1900-ban még csak 3 ipartelep volt. Legjelentősebb közülük a dohánygyár, amely mellett *a pamutszövőgyár* teljesen eltörpült. Már 1910-ben a dohánygyár mellett a pamutszövőgyár igen jelentős helyet foglal el és 1930-ban a 3 pamutszövőgyár együttese több munkást foglalkoztat, mint maga a dohánygyár. A város nagyipari jellege erre a két ipari vállalkozásra van beállítva. Szerepel 1910-ben egy agyagáru- és pipagyár, egy kékfestőgyár és szabóüzem is, ezek azonban később már hiányoznak a sta-

tisztika felsorolásából. 1920-ban egy asztalosárugyár dolgozik, később ez is összezsugorodott. Számottevő ipari vállalkozás a városban az építészet, amely ugyancsak nagyvállalkozói formákban jelentkezik.

Szombathelyen a századforduló idején 15 gyártelep volt. Közöttük vezetőszerepet 2 gépgyár töltött be, majd egy pamutszövőgyárnak volt jelentősebb munkástömege. A gazdasági gépgyárak 1910-ig szépen fejlődtek, ezentúl azonban visszaesés tapasztalható, de a pamutszövőgyár foglalkoztatott munkásainak száma is visszaesett. 1900-ban jelentősebb ipartelepeknek számít még a vasúti műhely, amely később a város legjelentősebb ipari foglalkoztató helye maradt. Volt még a századforduló idején 5 téglagyár is, ezek száma épúgy, mint foglalkoztatott munkásainak száma is, lassan lemorzsolódott.

Szombathelyen 1910-ben 26 gyártelep dolgozik, az újak között szerepel egy lakatos, egy kőfaragó, egy fűrésztelep, egy asztalos, egy árpakásagyár és gőzmalom, egy cukorkagyár és egy nyomda. A kőfaragó, az asztalos, az árpakásagyár, a cukorkagyár hamar megszűnnek és megszűnt a már 1900-ban is dolgozó húsfüstölőgyár is. 1920-ban újabb iparelepek nem igen szerepelnek, mindössze egy vas- és fémöntőde és egy kefekötő telepedett le, azonban ezek is 1930-ra megszűntek. 1930-ban a városban 25 iparüzem dolgozott, a legjelentősebb közöttük a vasúti műhely, a pamutszövőgyár, 2 építészet, egy elektromostelep és a gazdasági gépgyár voltak.

Szombathely nem tudta sajátosan magához láncolni azokat az iparvállalatokat, amelyek a környék mezőgazdasági terményeinek feldolgozásával foglalkoznak elsősorban és amelyek a leginkább hivatottak arra, hogy vidéki városaink iparfejlődésében számottevőbb szerepet töltsenek be. Közlekedési helyzeténél fogva nem állott módjában a városnak az sem, hogy az importált ipari nyersanyagok megállításával és elsődleges feldolgozásával növelje meg városának ipari jellegét. Amíg ez a rossz közlekedési helyzet folytán érthető, addig különösen csodálkoznunk kell azon, hogy a mezőgazdasági termékeknek az export céljából való feldolgozása Szombathelyen nem folyik jelentősebb arányokban. Úgy hisszük, ez az ipari forma volna a legalkalmasabb arra, hogy Szombathely iparosodását fokozza.

Az ország északkeleti részének leginkább iparosodott városa *Miskolc*. Kifejezésre jut ez iparelepeinek számában is, mert 1930-ban 25 nagyobb iparelep, átlagosan közel 100 munkással dolgozott. A legkülönbözőbb iparágak vannak a városban kepviselve, de sajnos az iparelepek számában *jelentős visszafejlődést figyelhetünk meg* 1920-szal szemben, amikor sokkal több foglalkoztatott munkás volt Miskolc iparelepeiben.

A századforduló idején csak 12 iparelep dolgozott. A legjelentősebb közöttük a vasúti műhely volt, amely sajátosan fejezi ki ennek a városnak közlekedési gócpont jellegét. Kifejezésre jut ez abban is, hogy *a vendéglátó ipar* négy üzemmel a vasúti műhely után a legtöbb alkalmazottat

foglalkoztatja. A következő legjelentősebb üzem egy gőzmalom, majd 2 gazdasági gépgyár dolgozott a városban.

A vasúti műhely a későbbi évtizedekben is mindenkor mint a legtöbb munkást foglalkoztató iparvállalat szerepel a miskolci nagyvállalatok között. A vendéglátó iparoknak jelentősége azonban, bár abszolút mértékben 1910-re még emelkedik, viszonylagosan azonban kisebb lett, mert az üzemben lévő 2 gazdasági gépgyár megsokszorozta munkásainak számát. Ezenkívül 1910-ben 5 építkezési vállalat foglalkoztat nagyobbszámú munkástömeget, majd a gőzmalom és ezután 2 vas- és rézbútorgyár tűnik ki azzal, hogy száznál több alkalmazottnak ad kenyeret. Jelentősebb ipartelepei a városnak már 1910-ben egy cukorgyár, amelyet azonban 1920-ban hiába keresünk, ezután egy áramfejlesztő telep, majd egy téglagyár és 2 nyomda.

A vasúti műhely mellett 1920-ban egy újonnan alakult kötszövőgyár tűnik fel azáltal, hogy nagyobb tömegű munkást foglalkoztat. Jelentős mértékben emelkedett a városban települt gazdasági gépgyárak szerepe, valamint egy sajátosan helyi ipar jelentkezik *a drótművek* telepében. Különös jelentősége van már ebben az időszakban az áramfejlesztő telepnek, amely valószínűleg a környék elektrifikálásával kapcsolatban nyert súlyában. A gőzmalom is száznál több munkást foglalkoztat, ami azonban már visszaesést mutat az előző évtizedekkel szemben és még inkább kifejezésre jut a fejlődés iránya 1930-ban. Ezen alkalommal láthatjuk, hogy a vendéglátó iparok helyzetére milyen csapással volt az ország megcsonkítása és a Miskolc közelében megvont országhatár. Ezt a visszaesést ugyan némileg kiheverték a miskolci vendéglátó iparok, mert 1930-ban jelentőségük ismét nagyobb.

A vasúti műhely mellett 1930-ban a gazdasági gépgyárak foglalkoztatják a legtöbb munkáskezet. A kötszövöttgyár visszafejlődött, nálánál sokkal több alkalmazottal dolgoznak a drótművek és az áramfejlesztő telep, amelyek után a vendéglátó iparok munkásainak száma emelkedik ki. Állandóan emelkedik a nyomdák alkalmazottainak és a téglagyár munkásainak száma. A kötszövőgyár jelentőségének csökkenésével arányos a vas- és rézbútorárugyár, valamint a gőzmalom foglalkoztatottjainak számcsökkenése. 1930-ban egyébként több kisebb gyárvállalat mutatható ki, amelyek egyrészről az élelmezési iparokhoz, másrészről azonban a vegyészeti iparokhoz tartoznak. Így egy hentes- és húsárugyár, egy tejtermékgyár és egy műtrágyagyár jelentkezik a vállalati statisztikában és nagyobb munkásszámot foglalkoztat a városi vízmű és gázmű.

Egybefoglalva a Miskolc iparfejlődéséről szóló adatokat, megállapíthatjuk, hogy *a vasúti műhelyen kívül különösebb jelentősége azoknak az iparteleppeknek van, amelyek a közeli szén- és vasbányák nyersanyagának feldolgozásával foglalkoznak.* Tekintettel arra, hogy a miskolci szénmedence és vasbányák jelentősége az országban kiemelkedő, viszonylagosan kicsinynek tartjuk ezeket az iparteleppeket, illetőleg az ezekben foglalkoztatott munkásság szá-

mát. Láthatjuk, hogy *a kötszövőiparok kialakulásának Miskolc kevésbbé felel meg* és jelentősebb fejlődésre csak az élelmezési iparok számíthatnak a nehéz ipar mellett. Indokolt volna a város vas- és gépgyárainak fejlesztése, valamint a környék mezőgazdasági termékeinek feldolgozására alkalmas gyárak idetelepítése. Ezek a Miskolcon leginkább életképes iparok. Nagyon helyesen ítélte meg maga a város azt, hogy ezeknek az ipartelepeknek idetelepítését gyors mértékben segítené elő a Sajónak hajózhatóvá tétele, amely a sajóvölgyi szénbányákat Miskolchoz közelebb hozná.

A következő város *Magyaróvár*. A tízezernél kevesebb lakosú városban a lakosságnak több, mint $^1/_{10}$-e dolgozott a legjelentősebb ipartelepekben már 1920-ban és ezek munkásainak száma 1930-ban még fokozódott. *A város sajátos ipartelepe a töltény- és fémárugyár.* Már 1900-ban mint jelentős iparvállalat soroltatik fel, ezt a jelentőséget 1910-re megsokszorozza és az 1920-as visszaesés után 1930-ban ennek a gyártelepnek jelentősége még mindig nagy, bár már nem első helyen áll. 1900-ban 3 kisebb ipartelep dolgozott még, úgymint egy gőzmalom és egy sörgyár, amelyek 1930-ig mindig jelentkeznek és egy építészet, amelyet azonban 1930-ban már nem találunk. 1910-ben a város gyárvállalatainak száma 7. Az említetteken kívül ugyanis egy téglagyár, egy vízszabályozó vállalat és egy ácstelep dolgozott húsznál több alkalmazottal. A következő évtizedben ezek közül egyet sem találunk.

A töltény- és fémárugyár jelentőségét is felülmúlja 1920-ban egy lőporgyár, amely azonban 1930-ban nem szerepel és egy műtrágyagyár, amely jelentős mértékben fejlődött vissza 1930-ra. A töltény- és fémárugyár *jelentőségét 1930-ban lényegesen felülmúlja az újonnan Magyaróvárra települt műselyemgyár.* Ez a gyárvállalat vette fel az időközben megszűnt lőporgyár és lényegesen visszafejlődött műtrágyagyár alkalmazottainak legnagyobb tömegét. Alakult egyébként egy áramfejlesztő telep is, amely szintén jelentős munkástömegnek nyujt kereseti lehetőséget.

Pécs iparosodása nem jutott annyira kifejezésre a népesség foglalkozási megoszlásában, de a városban dolgozó nagyobb ipartelepek magas száma azt bizonyítja, hogy Dél-Dunántúlnak ipari központjával állunk szemben. Már 1900-ban 23 gyárvállalat dolgozott és 1930-ban 43 ilyennel találkozunk, amelyek közel 5000 főnek jelentenek állandó foglalkoztatást. A vállalatok közül kiemelkedik a pécsi *kőszénbánya.* 1930-ban ez a vállalat egymagában $^1/_3$-át foglalkoztatta a nagyüzemekben dolgozó munkásságnak, de jelentősége a korábbi évtizedekben még nagyobb volt. 1900-ban a kőszénbánya mellett a város legjelentősebb ipartelepe a porcellán- és fayanceárugyár, amelynek, sajnos 1910 óta jelentősége csökkent, mert a fogyasztás sajátságos alakulása folytán ez a gyárvállalat is egyre inkább vitte át termelését a fővárosba. Számottevő volt már a századforduló idején a porcellángyár mellett a város 3 gépgyára, amelyek azonban szintén visszafejlődtek és vasúti műhelye, amely azonban nem olyan jelentős, mint ahogy ezt más városokban meg-

figyelhettük. Jelentőségében még kisebb a bőrgyár, amely azonban a következő évtizedek folyamán egyre nagyobb lett és így 1930-ban már a porcellán- és fayanceárugyár méreteit is felülmúlja. Ez az ipar kapcsolatos a kesztyűgyárral, amely ha nem is hasonló arányokban, de szintén jelentős fejlődést mutat. Számottevő volt 1900-ban a város 2 könyvnyomdája és 3 bútorgyára, amelyeknél azonban később visszafejlődés figyelhető meg. Volt még egy rézöntő is, amelyet azonban 1930-ban hiába keresünk, mert időközben ez is Nagy-Budapestre vándorolt. 1910-ben a kőszénbánya és a porcelánárugyár mellett a rézöntőüzem foglalkoztatta a legtöbb munkást, valamint az akkori vasútépítkezésekkel kapcsolatosan egy építkezési vállalat. Sok új ipartelep alakult 1910-re, amelyek közül több csak rövid életű. Így egy bádog- és fémárugyár, egy harangöntőde, egy parkettagyár, egy ablakgyár, 3 szabóműhely sorolható fel. Ezeken kívül alakult egy fűrésztelep, több gőzmalom, egy dohánygyár, egy szappangyár és egy vendéglátó iparhoz tartozó üzem, amelyek foglalkoztatott munkásaiknak számát fokozatosan növelték. Ugyanekkor alakul egy pezsgőgyár is, amely azonban lassúbb visszafejlődést mutat.

A közeli szerb megszállás ellenére is 1920-ban több ipartelep dolgozik Pécsett, mint a megelőző évtizedekben, bár az ezekben foglalkoztatott munkások száma nem éri el azt a mértéket. Az iparvállalatok számának szaporodása arra vezethető vissza, hogy a meglévő iparokon belül több kisebb vállalat alakul. Új vállalat csak egy kosáráru és seprőgyár, 2 szeszfőzde s néhány kisebb más vállalat, amelyek azonban szintén nem bizonyultak kellő gazdasági megalapozottságúnak. 1920-ban jelentkezik Pécsett először egy húsz munkásnál többet foglalkoztató vajtermelő vállalat, amely munkásainak számát későbbiekben fokozta. A következő évtizedben jelentőségében növekedett a bőrgyár, valamint a dohányárugyár, de több munkást foglalkoztat az elektromostelep, míg a többi ipartelepeknél visszafejlődés figyelhető meg.

Pécs iparosodásában sajátos szerepe van a porcellán- és fayanceárugyártásnak. Ennek az iparnak is azonban kisebb értékű termékei nem mutatnak elég okot arra, hogy itteni termelésük fontos legyen. A nagyobb fogyasztópiac közelsége azoknak az áruknak a gyártását, amelyeknek szállítása értékükhöz viszonyítva drágább, elvonta innen. A Zsolnay-gyár budapesti telepe átvette a fayanceárugyártást teljesen és Pécsett javarészt a művészi munkák gyártása maradt csak meg. A városnak ezenkívül legtöbb munkást foglalkoztató ipartelepe, a dohánygyár. Miután a dohánygyártás állami üzemben megy végbe, a dohánygyárak telepítése sokkal inkább politikai szükség, mint gazdasági keresés eredménye. Ezekután legszámottevőbb a városban a bőrgyártás, amely igen célszerűen a környező vidék állattenyésztésére támaszkodik. Tudjuk jól, hogy a bőrgyáraknak, ill. az ezekben foglalkoztatott munkásság összes számának $^2/_3$-a Nagy-Budapesten van, *ha tehát*

Pécsett a bőrgyártás olyan jelentős, akkor ebből jogosan állapítható meg, hogy a bőrgyártás decentralizálásában Pécs vezet. Ez arra mutat, hogy más városban is, amelyeknek környékén legalább olyan méretű állattenyésztés folyik, mint itt, a bőrgyárak kialakulásának nagyobb akadálya nem lehet. Az pedig, hogy egy ilyen nyersanyagokat elsődlegesen feldolgozó ipartelepnek milyen további kihatásai vannak, azt Pécs nagyon jól igazolja. *A bőrgyárakra támaszkodva alakult ki a város sajátságos kesztyűipara*, amely 1930-ban pl. azt jelentette, hogy a nagyüzemben folyó kesztyűgyártásnak közel fele Pécsre jut. Jelentősen emelkedett a város iparvállalatai között az élelmezési vállalatok súlya, amelyek szintén a környék mezőgazdasági termékeinek feldolgozását és jobb értékesítését segítik elő.

Az alföldi városok között *Szolnok* az első, amely jelentősebben iparosodott város és ahol több nagy iparvállalat települt. Sajnos, a letelepült iparvállalatok között igen nagy súlya van a vasúti műhelynek, amely pedig nem önálló ipart jelent és amelynek telephely keresése csak a közlekedési adottságok figyelembevételével zajlik le. A városban 1900-ban *a vasúti műhely* foglalkoztatta már a legtöbb munkást. Az ekkor megszámlált 12 iparvállalat közül 7 fűrésztelep volt, amelyek együttesen három és félszáz munkásnak adtak állandó kenyeret. Számottevő iparvállalata volt ebben az évben a városnak a gőzmalma, míg egy kisebb gyufagyár mellett egy vendéglő és egy építészet foglalkoztatott húsznál több munkást. A következő évtizedre a vállalatok száma nem gyarapodott, de jelentősen emelkedett az ezekben foglalkoztatott munkásság száma. A vállalatok számának alakulására befolyással volt az, hogy a kisebb fűrésztelepek egybeolvadtak és ezzel szemben alakult egy fejlődésképes lakatosárugyár és egy áramfejlesztőtelep. Ezenkívül még egy pálinka- és likőrgyár foglalkoztatott húsz munkásnál többet, ezt azonban a következő évtizedekben már nem találjuk.

A vasúti műhely jelentősége egyre nagyobb. Számottevő azonban 1920-ban már a városban a cukorgyár, amely különösképen azért méltó említésre, mert Kaposvár kivételével az egyetlen városban telepedett cukorgyár. Száznál több munkást foglalkoztatnak még mindig ebben az évben a fűrésztelepek és a gőzmalmok, melyeknek jelentősége azonban később teljesen összesorvadt. 1930-ban száznál több munkással csak a vasúti műhely dolgozik, ahol közel ezer ember és a cukorgyár, ahol közel három és félszáz munkás talál kenyeret. Ez a két iparvállalat együttesen a nagyobb iparüzemek munkásságának ¾-ét jelenti. Számottevőbb iparok e felsoroltakon felül Szolnok városában a vendéglátó iparok foglalkoztatott munkássága, valamint az ármafejlesztő telep, a fűrésztelep, egy kisebb gépgyár, egy téglagyár és a gőzmalom.

Szolnok iparában legjelentősebb szerepe közlekedési gócpont jellegének van. Az iparosodást a vasúti műhely idetelepítése jelentette. *A cukorgyár mutatja a helyes irányt az iparfejlesztés útján*, mert a környék mezőgazda-

sági termékeinek feldolgozása adja az egyedüli lehetőségét egy nagyobb méretű iparfejlődésnek.

A fővároshoz közel fekvő *Székesfehérvár* iparosodásában a legjelentősebb szerepe ugyancsak *a vasúti műhelynek van.* Bár már 1930-ban jelentős mértékben jut kifejezésre a délivasút megváltása, még mindig a vasúti műhely foglalkoztatja a legtöbb munkást. Ezek a városok nagyon szépen illusztrálják azt, hogy egy-egy vasúti műhelyért vagy dohánygyárért miért folyik sokszor oly jelentős politikai harc is. Székesfehérvárott azonban a vasúti műhelynek sohasem volt oly kimagasló szerepe — talán 1920-tól eltekintve — mint Szolnokon. Jelentős iparvállalat volt már 1900-ban s jelentőségét azóta is növelte egy kékfestőgyár, évtizedeken keresztül egy téglagyár, valamint a vendéglátással kapcsolatos iparok. A sorrend is mindig ennek megfelelően alakul. Csak 1920-ban a kékfestőgyár foglalkoztatottságának hiányában emelkedett erősebben a vasúti műhely aránya. Néhány építészeti vállalkozás is növelte a város ipari munkásainak számát, de 1930-ban nem volt húsz munkásnál többet foglalkoztató ilyen. 1920-ban jelentkezik első ízben egy gépgyár, amely 1930-ra jelentőségét megnövelte, úgyhogy a kékfestőgyárnál is több munkást foglalkoztatott. Ezenkívül 2 bútorgyár és egy nyomda emelkedik ki az iparvállalatok közül.

Budapest közelsége Székesfehérvárott elsősorban abban jut kifejezésre, hogy *a közvetlen fogyasztásra termelendő áruk ipara hiányzik.* Általában kevésnek tartjuk a 20—50 munkást foglalkoztató ipartelepek számát. A kékfestőgyár sajátos helyi ipartelep, amely pedig valószínűleg nagyobb környék ellátását végzi. Különösen örömmel tapasztalhatjuk a székesfehérvári gépgyár fejlődését, amely már decentralizációs mozgalom eredménye és igazolja ennek a folyamatnak jogosultságát.

Kaposvár különösen a század első tizedében iparosodik rohamosan. 1900-ban csak 4 iparvállalat dolgozik húsznál több munkással. Közülük *a cukorgyár* a legjelentősebb, a vasúti műhely nem sok munkásnak ad kenyeret és egy nagy szabóvállalat és egy kisebb vendéglátó ipari üzem van. Tíz év mulva 18 nagy iparvállalatot találunk, háromszor annyi munkással. A szaporodás elsősorban arra vezethető vissza, hogy a cukorgyár megduplázta munkásainak számát, de emelkedett ezenkívül a vasúti műhelyben foglalkoztatott munkásság száma is, többen dolgoznak a szabóiparban, amivel szemben egyedül a vendéglátó ipar alkalmazottainak száma csökkent. Számtalan új vállalat alakult, közülük rövidebb életű volt egy kocsigyár, egy asztalosüzem és 5 építészet. Hosszabb ideig működött, de később mégis megszűnt egy gépgyár, fejlődésképességét igazolta az áramfejlesztő telep, a nyomdavállalat, míg velük szemben nem tudta munkásainak számát szaporítani a téglagyár.

A világháború után Kaposvárott a vasúti műhely foglalkoztatottjainak számát látjuk gyorsan emelkedőnek, ezzel szemben a cukorgyárnál

visszaesés figyelhető meg. A megszűnt vállalatok helyébe újak jöttek, így egy lakatosárugyár, egy asztalosárugyár, amelyek rövid életűek csak, egy fűrésztelep, 3 gőzmalom és egy vajtermelő telep, amelyek azonban jelentősen fejlődésképesek.

A legutolsó népszámlálás alkalmával a húsznál több segédszemélyzettel dolgozó vállalatok között a cukorgyár jelentősége emelkedik ki, amely egymaga $^1/_3$-át foglalkoztatja az ipari munkásságnak. Számottevő ezek mellett a gőzmalom és a téglagyár, a vendéglátó iparok, a vajtermelő telep és az áramfejlesztő munkásainak száma.

Kaposvár iparai sajátosan a környező vidék mezőgazdasági terményeinek feldolgozására szorítkoznak. Már mint bevezetésünkben kifejtettük ezek az iparágak azok, amelyek legsajátosabban alkalmasak arra, hogy a magyar városok iparosodásának fejlődését elősegítsék. Természetesen nem alakulhat több iparvállalat, mint csak annyi, amely a környék mezőgazdasági terményeit feldolgozni képes és nem alakulhat olyan, amely számára a mezőgazdaság nyersanyagot nem szolgáltat. A magyar városok iparosítása tehát egyedül a mezőgazdasági termelés átállításával érhető el. Ennek jelentőségével tanulmányunk első részében részletesen foglalkoztunk.

Sátoraljaújhely tipikus példája annak, hogy *a határmentiség* miként csorbítja meg egy város iparait. 1900-ban ugyan csak egy vasúti műhely és egy dohánygyár van a városban, 1910-ben már a dohánygyár gyors fejlődése mellett egy gépgyár, egy olajfinomító és egy szálloda is többet foglalkoztatott húsz embernél. A trianoni határ ezeket a talán fejlődésképes vállalatokat gyors elvándorlásra bírta. 1920-ban a lényegesen kevesebb munkást foglalkoztató dohánygyár mellett egy összezsugorodott vasúti műhely és egy áramfejlesztő telep van már csak, 1930-ra a vasúti műhely teljesen eltűnik, a dohánygyár még kevesebb munkást foglalkoztat és csak az áramfejlesztő telep mutat fejlődést.

Szolnok után az Alföldön erősebben iparosodott város *Debrecen*. Ebben az esetben a város nagyobb fogyasztóképessége is kifejezésre jut már, amit igazol az a tény, hogy olyan iparágakat is megfigyelhetünk a húsznál több munkást foglalkoztató telepek között, amelyek sajátosan helyi fogyasztásra termelnek.

A város legjelentősebb ipartelepe 1900-ban a dohánygyár volt, amely után a vasúti műhely következett. Ez a két vállalat a következő évtizedekben sorrend tekintetében helyet cserélt, miután a dohánygyár foglalkoztatott munkásainak száma lassan csökkent, a vasúti műhelyé emelkedett. A századforduló idején ezenkívül jelentős volt még a városban *a kefe-, ecset-, seprőgyártás*, amely több mint négyszáz munkásnak nyujtott kenyeret. Számottevőbb iparok a gőzmalom, a téglagyártás, a vendéglátás és a szalámigyártás voltak. Az 1900-ban szereplő vállalatok közül egyedül egy húsz alkalmazott-

nál többel dolgozó mészáros nem található a következő évtizedekben. A gépgyártás jelentősége évtizedről-évtizedre nagyobb, a város asztalos üzemeinek jelentősége is fokozódik és ezeket csak 1930-ban váltja fel *a hajlított fabútorárugyártás.* A kefe-, ecset-, seprőgyártás foglalkoztatott munkásainak száma 1910-re megduplázódik, később azonban csökken. Jelentőségében növekszik a gőzmalom, bár 1930-ban visszaesés tapasztalható a szalámigyártásnál, a gázgyártásnál, a nyomdaiparnál és a vendéglátással kapcsolatos iparoknál.

A nagyobb ipartelepek száma 1910-ben lényegesen felülmúlja a megelőző évtized iparvállalatainak számát. Amíg 1900-ban csak 22 iparvállalat foglalkoztatott húsznál több munkást, addig 1910-ben már 52 vállalat volt ilyen. A szaporodás részben újabb iparágazatok megerősödésére vezethető vissza. Így 1910-ben jelentkezik először a nagyobb iparvállalatok között a vas- és rézbútorgyártás, a koporsógyártás, az elektrotechnikai cikkek gyártása, az áramfejlesztő, a cementárugyártás, a hordógyár, amely utóbbi három a zsinór- és paszománygyártással együtt, valamint a cipőgyártással, dobozgyártással könyvkötészettel, cukorkaárugyártással együtt csak rövid ideig élt. Ebben az időpontban a város legjelentősebb ipartelepe a dohánygyár, a vasúti műhely, de rögtön ezt követi a kefe-, ecset- és seprőgyártás. Száznál több munkásnak ad azonban kenyeret a város 4 gőzmalma, vendéglátó üzemei, gépgyára, asztalosai, gázgyára és csatornaépítő vállalata. 1920-ban az ipartelepek száma lényegesen kisebb, ami főként arra vezethető vissza, hogy az előbb felsorolt ipartelepeken kívül még több is megszűnt. Most már a vasúti műhelynek jelentősége igen kiemelkedő, mert a húsznál több segéddel dolgozó vállalatok összes munkásainak $^1/_3$-a jut ide. Ezzel szemben nagymértékben csökkent a dohánygyár jelentősége, míg a kefe-, ecset- és seprőgyártás visszafejlődése is számottevő. A gőzmalmok megtartották jelentőségüket, erősen emelkedett az áramfejlesztő telep munkásainak száma, úgyszintén a nyomdaipar is több munkást foglalkoztat.

1930-ban Debrecenben 9 vállalattal dolgozik több, mint tíz évvel előbb, de az ezekben foglalkoztatott munkásság száma kevesebb. Az új vállalatok között volt egy, amely földgázkutatással foglalkozott, egy amely felvette újra a cementárugyártást, egy gőzfűrész, egy hajlított fabútorárugyár, egy bőrgyár, 2 textilárugyár, egy kötszövőgyár, egy női divatárukészítéssel foglalkozó vállalat, egy hentesüzem, egy vízmű, és végezetül egy gyógyszerárugyár. A város legjelentősebb ipartelepe még mindig a vasúti műhely, amely után a dohánygyár következik. A harmadik helyet már az áramfejlesztő telep foglalja el, amely Debrecen centrális helyzeténél fogva fejlődésképes. Ennél nagyobb munkásszámot egyébként a hajlított fabútorgyártásban találunk, amely Debrecenben a nélkül alakult ki, hogy ennek különösebb okai lettek volna. Számottevő iparvállalat még a városban a kefe-

és seprőgyártással foglalkozó, a 4 vendéglátó ipari üzem és a város 3 nyomdavállalata.

Egybefoglalva a Debrecen iparáról mondottakat, azt kell megállapítanunk, hogy *a legtöbb ipartelep csak a helyi fogyasztás kiszolgálására alakult.* Tekintve azonban azt, hogy Debrecen, bár népességszámra nézve az ország harmadik városa, mégis csak kisebb fogyasztópiacot jelent, ezeknek az ipartelepeknek továbbfejlesztése igen nehéz. *Nem találunk olyan ipartelepeket, amelyek a környék nyersanyagának feldolgozására vállalkoznának.* Debrecenben mindössze egy *bőrgyár* van 29 munkással, egy *hentesárugyár* 23 munkással és 1 *szalámigyár* 80 munkással. *A környék nem tud több munkaalkalmat adni a város iparainak* és így az iparfejlődés jelentősebb mértékben nem remélhető. Azok a kísérletek, amelyek a textiliparoknak idetelepítésére irányulnak, nem mutatnak eredményt és a hajlított fabútorárugyártás sem életképes. Tudvalevő, hogy a hajlított fabútorárugyár állandóan olyan tervekkel foglalkozik, hogy üzemét Budapestre helyezi át.

Több dunántúli város következik most. Közöttük a legjelentősebb *Sopron*, amely főként *szénbányája* által kap vezetőszerepet. A szénbánya jelentősége azonban állandóan csökken és inkább a város ipartelepei foglalkoztatnak egyre nagyobb munkástömegeket. 1900-ban a szénbánya munkásai több mint felét alkották a nagyvállalatok munkásainak. Számottevőbb üzem nem is volt a városban, mert száznál több alkalmazottal 2 téglagyár és egy lakatos foglalkozott csak. Nagyobb jelentőségű 2 építészet és 2 könyvnyomda volt még. Szerepelt ebben az évben egy asztalosüzem is, valamint egy cukorka- és csokoládégyár a húsznál több munkást foglalkoztató vállalatok között, de ezeket később nem találjuk.

Tíz év mulva több új vállalattal találkozunk. Ezek közül ismét nem mutatkozott életképesnek egy gépgyár, egy szabó, amivel szemben az ebben az évben először jelentkező áramfejlesztő telep gyors fejlődést mutat, de különösen kiemelkedik *a szőnyeg- és bútorszövetárugyár* fejlődése. Csekélyebb méretű visszafejlődés mutatkozik egy szalaggyárnál, ennél nagyobb egy szivarkahüvely gyárnál. 1910-ben igen jelentős munkástömeget foglalkoztat a városban lévő lakatosárugyár amely sajnos, ezt a pozicióját később nem tudta megőrizni. 1920-ban még több iparvállalat dolgozik Sopronban. Alakult egy acélöntőgyár, egy rövidéletű vagóngyár, egy gőzmalom, egy fejlődésképes hentesüzem, egy vajgyár és egy vízműtelep. A szénbánya után a legtöbb munkást a téglagyárak foglalkoztatják, majd az acélöntőde és a szivarkahüvelygyár tűnnek ki. 1930-ban az újonnan alakult textilgyár és 2 selyemszövő jelentősége fontos, van azonban egy új kenyérgyár is. A szénbánya után most már *a selyemszövő* foglalkoztatja a legtöbb munkáskezet, majd a szőnyeg és bútorszövetgyártás, a lakatos, a textilgyár, valamint a téglagyárak jelentenek fontos ipartelepeket. De száznál több munkással

dolgozik még az acélöntöde, a vasúti műhely, 3 építészeti vállalkozás és ezekhez számítható még egy szalaggyár is.

Sopronban nemcsak a helyi fogyasztás céljaira dolgozó iparvállalatok fejlődtek ki, hanem különösképen *a közeli szénbányák hatása alatt részben nehézipari, részben textilipari vállalatok voltak azok, amelyek fejlődésképességükről tanuságot tettek.* Kevés azonban a városban még mindig az olyan ipartelep, amely a környék mezőgazdasági termékeinek feldolgozását végezné. Két hentesárugyár, egy vajgyár és egy sörfőzde képezik ezeket, amelyeknek továbbfejlesztése eddig az egyedüli alapja a város iparosodásának.

Kőszegen nagyobb munkáslétszámmal dolgozó vállalat soha sem volt nagyobb számmal. 1900-ban mindössze csak egy téglagyár foglalkoztatott húsz munkásnál többet. A következő népszámlálás alkalmával öt ilyen ipartelepet is feljegyeztek és volt is közöttük egy számottevőbb, de ezek 1930-ra már mind eltűntek. A városban jelentős szerepe volt a hímző- és varróiparnak, amelynek egyetlen nagyobb telepe volt a kőszegi. Ezen kívül két nagyobb kőműves vállalkozó dolgozott a városban, volt egy építkezési vállalat és egy lemezipari. Mint már említettem, 1920-ban ezek közül egy sem dolgozott, legalább is nem ilyen jelentősebb munkásszámmal. Már csak két vállalat szerepel, mindkettő *nemezposztó- és takarógyár*, amely sajátosan Kőszeg iparává lett. Talán ebben a közeli osztrák nyersanyagtermelésre támaszkodik, talán azonban inkább a város sajátos klímája tette erre alkalmassá.

Veszprémben sem találunk számottevőbb ipari vállalatot. 1900-ban egyetlen egy iparvállalat sem volt, amely húsznál több munkással dolgozott. Tíz év mulva sem sokkal jobban javult a helyzet, bár ekkor már hat vállalatról van említés téve. Ezek közül azonban három építészeti vállalat egyenként alig több mint húsz alkalmazottal, egy szálloda van és egy szűrposztógyár, valamint egy vajtermelő telep, amely azonban 1920-ban már meg is szűnt. Érdekessége a városnak, hogy Szeged és Dombóvár mellett itt volt az ország harmadik jelentősebb vajtermelő üzeme. A világháború után Veszprémben csak két ipartelep dolgozik, az egyik faárugyár, amely azonban 1930-ban már alig játszik szerepet, a másik *egy kötszövőgyár*, amely jelentőségét nagymértékben fokozta, úgyhogy 1930-ban a város legjelentősebb ipartelepe. A többi telepek nem sokat jelentenek. A kötszövőgyár után a legtöbb munkást egy építészet foglalkoztatta, majd az áramfejlesztőtelepnek volt jelentősebb munkástömege. Rajtuk kívül egy cipész, a faárugyár és a szűrposztógyár szerepelnek.

Egybefoglalva a Veszprémben kialakult ipartelepek fejlődését, megállapíthatjuk, hogy ebben a városban ugyancsak volna lehetőség iparfejlődésre. A környező Bakony erdeinek faanyaga feldolgozásra kerülhetne itt. Csak *a fogyasztópiac távolsága az ok, hogy a faárugyár mégis csökkenteni*

volt kénytelen üzemét. A vajfeldolgozó telep megszűnt, illetve összezsugorodott, pedig ez is sajátosan helyi ipar lehetne. Az ok ismét csak a fogyasztás kicsiny volta, újra és újra a régi panasz. A kötszövőgyár ad egyedül jelentősebb munkát a város iparosainak. Ez a vállalat pedig egyedül az olcsó vidéki női munkaerőre támaszkodva választotta Veszprémet telephelyének.

Nagykanizsa komoly ipari góc a Dunántúlon. Jelentőségéből azonban sokat veszített. 1930-ban a városban egyetlen ipartelep sem volt már, amely száznál több munkást foglalkoztatott volna, úgyhogy amíg 1910-ben a húsznál több segéddel dolgozó vállalatokban 1085 személy volt alkalmazva, addig 1930-ban ezekben már csak 553. A századforduló idején a városban a legtöbb munkás *a vendéglátó iparban* volt foglalkoztatva. Ez is kifejezi azt, hogy a város a Dunántúl egy jelentős gócpontja volt. Volt a városnak egy gépgyára, amely 1910-re jelentős fejlődést is mutat, azonban ettől kezdve szerepe csökken. A kisebb ipartelepek közül számottevő két építész vállalata, majd egy gőzmalom, amely nagyon szépen fejlődött tovább, egy sörgyár, amely 1910-ig számottevő volt, 1920 után egy cipész és végezetül egy vasúti műhely, amely azonban soha sem volt jelentősebb.

Tíz év alatt a város vállalatainak száma gyorsan szaporodott és főképen a nagyobb iparvállalatok száma növekedett meg. A már tíz évvel előbb említésreméltó ipartelepek közül csak az építészetnél tapasztalhatunk összezsugorodást. Ezzel szemben alakult egy kefegyár, amely sajnos a következő népszámlálásoknál mindig kevesebb és kevesebb munkást tudott csak foglalkoztatni, egy *pótkávégyár*, amely ma is jelentős szereppel bír és egy téglagyár, amely azonban veszített súlyából. 1920-ban nem szerepel már a két cipészműhely és a szabó, ezek helyét egy vasárugyár foglalja el, amelynek azonban csak rövid szerepe van.

Az utolsó népszámlálás alkalmával Nagykanizsán már csak 12 jelentősebb ipartelep volt. A legszámottevőbb közöttük a gőzmalom, ezután a legtöbb munkást a sörfőzde, majd pedig a vasúti műhely foglalkoztatta, ezután a pótkávégyár, a kefegyár, két vendéglátó ipari üzem és egy gépgyár következnek. Kisebb jelentőségű egy áramfejlesztőtelep, egy nyomda és egy kötszövőgyár. Nagykanizsán az ipar visszafejlődése is azt mutatja, hogy csak sajátosan azok az iparvállalatok tudnak megmaradni, amelyek a környező vidék nyersanyagának feldolgozása céljából települtek ide. *Az 1930. évben itt található ipartelepek, a kötszövőgyár kivételével, a mezőgazdaság termékeinek feldolgozását végzik.* Olyan ipartelep, amely a fogyasztás kielégítését célozná egy sincsen, megszűnt a jelentősebb szabó és cipészműhely, a vasárugyár is.

A városában is megcsonkított *Komáromról* nem tudunk az iparfejlődést illetően hű képet adni. Az első két népszámlálás kiterjedt a Duna mindkét partján fekvő Komáromra, az utóbbi kettő sajnos csak a jobb parti Komáromot vehette figyelembe. Már az adatokból is világosan látszik azonban, hogy a csehek által elvett balparton volt egy töltényhüvelygyár,

egy gépgyár, egy selyemfonóda, egy gázgyár, több építkezési és egy ármentesítési vállalat.

A jobbparti Komáromban volt egy gőzfűrész, amely jelentőségét a közeli határ ellenére is megőrizte, sőt egyre nagyobb munkástömegnek nyujthat kenyeret. Volt ezenkívül egy *lenfonó gyár* amely 1910-ben szerepel, de jelentősége erősen emelkedett azóta is. 1920-ban a jobbparti Komáromban szerepel egy 52 alkalmazottal dolgozó gőzmalom is, amelyet azonban 1930-ban nem találunk. Helyette egy kis vasúti műhely dolgozik.

Komáromban ezek szerint tulajdonképen számottevő ipar a lenfonógyár és a gőzfűrész. Itt is mindkettő sajátosan a mezőgazdaság termékeinek, illetőleg a Dunán és Vágon ideúsztatott fának feldolgozására szolgál és ennélfogva életképes is.

Baján a határmentiség élénken kifejezésre jut. Ebben a városban a nagyobb ipartelepek jelentősége állandóan emelkedik, a bennük foglalkoztatott munkásság tömege egyre nagyobb. 1900-ban a városban összesen három iparvállalat dolgozott húsznál több alkalmazottal, egy szeszgyár, egy gépgyár és egy szálloda. A szálloda 1910-ben nem szerepel, csak 1920-ban van újra a jegyzékben, a szeszgyár pedig 1920-ra tűnik el a gépgyárral együtt. Ezek helyett egy gőzmalom és egy gyufagyár szerepel, egyik sem bizonyult azonban állandónak. 1930-ban egyik sem foglalkoztat húsznál több személyt vagy teljesen megszűnt. 1920-ban hat iparvállalat van a húsznál több munkással dolgozó vállalatok között. Két gőzmalom, két asztalos, egy gyufagyár és egy szálloda. Tíz év mulva csak egy asztalosüzem van, ebből azonban valóságos bútorgyár lett, amely számottevő helyet is tölt be. Az utolsó felvétel alkalmával csak négy vállalat mutat ki húsznál több alkalmazottat. A legszámottevőbb a *bútorgyár*, ezenkívül egy építészet, egy elektrotechnikai üzem és egy áramelosztó szerepel.

Baja ezek szerint nem iparos város. *A bútorgyár kimondottan mesterséges telepítés*, amely valószínűen fejlődése ellenére is sok nehézséggel és bajjal küzd. Egyetlen oka volt Baját választani; olcsóbb munkaerőt kapott, mint másutt. A nyersanyagot azonban ide kell hozni és a készgyártmányok nagyrészét ismét el kell szállítani. Olyan iparvállalat, amely sajátosan ennek a vidéknek mezőgazdaságára épülne, egyetlen egy sincsen.

Zalaegerszegen sincsen komolyabb gyárvállalat. A húsznál több segéddel dolgozó iparvállalatok száma 1930-ban mindössze négy ; egy építészeti vállalat, egy téglagyár, egy áramelosztó és egy vendéglátóipari üzem. Tíz évvel előbb még ennyi sem szerepel, mert csak az építészet és a szálloda van meg, ugyanez a helyzet 1910-ben is, míg a századforduló idején csak az építkezési vállalat szerepelt.

Viszonylag jobb a helyzet *Balassagyarmaton*. Itt 1920-ban legalább egy gépjavító műhely dolgozott 61 munkással, 1930-ban pedig *egy seprő- és*

kefeárugyár, amely kétségkívül a környék cirok-, gyökér- és sörteanyagát dolgozta fel. Természetesen számottevőbb ipari fejlődésről itt sok szó még nem lehet.

Különös érdeklődéssel tekinthetünk *Békéscsaba* nagyobb iparvállalatainak ismertetése elé. Fentebb mondottuk, hogy Békéscsaba az alföldi városok között kitűnik azáltal, hogy lakosságának iparos része gyors mértékben erősödött meg és számottevő iparos elem lakja. A vállalatok számának alakulásáról írva is beszámoltunk a fejlődésnek sajátos voltáról, úgyhogy most jogos az érdeklődés, amellyel a nagyobb ipartelepek számának, foglalkoztatott munkásai számának és főképen ezeknek az ipartelepek jellegének vizsgálata elé tekintünk.

Békéscsabán 1900-ban csak négy iparvállalat dolgozott húsznál több segéderővel. Az ezekben *foglalkoztatott munkások együttes száma pedig 194 volt*. Tíz év mulva 11 vállalat 1125 munkással, a világháború után 14 vállalat 1098 munkással és *1930-ban 17 vállalat 1761 munkással szerepel már*.

A századforduló idején Békéscsabán a legjelentősebb ipartelep egy bútorgyár volt 73 munkással. A következő felvételek alkalmával ebben a bútorgyárban azonban már kevesebb munkás szerepel. Ezt egy gőzmalom követi 58 munkással. A gőzmalom helyzete évtizedről-évtizedre jobban javul és nemcsak több malom tartozik a nagyobb üzemek közé, hanem az ezekben foglalkoztatott munkások száma is gyorsan emelkedik. A negyedik vállalat a vendéglátás munkáját végezte és ez kisebb ingadozásokkal helyzetét mindenkor meg is tartotta.

A világháborút megelőző gazdasági fejlődés nem ment el nyom nélkül Békéscsaba felett. Több mint ötszáz munkást tudott foglalkoztatni két téglagyárában, bár ezek a gyárak később csak kisebb munkásszámmal dolgoznak. Közel háromszáz munkás dolgozik *selyemfonódájában*, amely 1920-ban hiányzik a vállalatok között, de 1930-ban ugyancsak közel ennyi munkásnak nyujt kenyeret. Az újonnan idesorozható vállalatok közül rövid életű egy cipészüzem és egy kőműves vállalat. Jelentősebb ezeknél az áramfejlesztőtelep, amely egyre több és több segédszemélyzettel végzi munkáját.

A legtöbb munkást 1920-ban még mindig a téglagyárak foglalkoztatják, de akkor jelentkezik először két *kötszövőgyár*, *amelyek* közel háromszáz embert látnak el ismét rendszeres munkával. Súlyban ezek után a gőzmalmok következnek, majd két nyomdavállalat. Van egy új lakatosvállalat, amely húsznál több embert tud foglalkoztatni és van egy vasúti műhely is.

A foglalkoztatott munkásság számában jelentős fejlődést figyelhetünk meg 1930-ra. Nagy munkástömegeket tudnak foglalkoztatni 1930-ban a kötszövőgyárak, a három gőzmalom, a selyemfonóda, a két téglagyár. Kisebb tömegek számára biztosít csak állandó ipari munkát az áramfejlesztő

és a vasúti műhely, továbbá a szőnyegszövőgyár és a cukorkaárugyár, amelyek 1930-ban szerepelnek először itt — valamint a bútorgyár, a nyomda és a szálloda.

Békéscsaba iparosodásában a szövőipar dominál. Ez nem a helyi nyersanyagok feldolgozását jelenti, tehát tisztára arra vezethető vissza ezeknek idetelepülése, hogy a vidéki olcsóbb munkaerő felhasználását kívánták. A város további iparfejlődése előtt jelentős utak vannak. Ezek mellett gyorsabban fejlődhetnek azok az iparágak, amelyek a mezőgazdaság termékeinek feldolgozására vállalkoznak, mert a szövőiparban foglalkoztatott tömeg már kisebb fogyasztópiacot biztosít. Nem szabad azonban itt figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a szövőiparban, főképen a vidéki városokban foglalkoztatott ipari munkásság még nem él valami magasabb életszinten. Annak következtében azonban, hogy állandó munkája van jelentősen jobb életviszonyok közé jutott, mint a földműves paraszt, iparosodásának hasznát már ez is érzi. Békéscsabán a gőzmalmon kívül nincsen olyan ipartelep, amely a mezőgazdaság termékeinek feldolgozását végezné, ilyenek meghonosítása nagyon fontos volna és ezen keresztül van egyedül lehetőség a város iparának fejlesztésére.

Szentendre érzi Budapest közelségét. Egyetlen iparágazat sem tudott ebben a városban hosszabb ideig megtelepedni. Budapesthez már távol van abból a szempontból, hogy a közvetlen fogyasztópiac előnyeit élvezze, helyi adottságok pedig csak a *kőfeldolgozó ipar* fejlődését teszik lehetővé. 1900-ban egy vasszerszámárugyár, 1910-ben egy szerszám- és lakatosárugyár van mindössze a városban. Ezek szerepelnek 1920-ban is, 1930-ban azonban csak egy kőbánya és egy áramfejlesztőtelep dolgozik húsznál több munkással. A legújabb ipari település az 1937-ben alakult *papírgyár* érdekesen mutat rá, hogy milyen előnyei vannak ennek a városnak az iparfejlődés szempontjából. Szentendre olcsó és jó vízzel, olcsóbb munkaerővel rendelkezik, olcsóbb a gyártelephez szükséges ingatlan ára is. Mégis közel fekszik a fővároshoz olyannyira, hogy a nagy fogyasztópiac minden előnyét élvezheti, különösen ma, amikor a szállítás teherautókkal történik. Ennek következtében választotta telephelyévé ezt a legújabb papírgyár, amely a közelmultban alakult.

A határmentiség jut kifejezésre *Esztergom* nagyipari vállalatainak fejlődésében is. A századforduló idején négy vállalat dolgozott húsznál több alkalmazottal, 1910-ben 9 ezeknek száma. A közelben megvont határ 4-re apasztotta ezután a nagyobb vállalatok számát. 1900-ban 2 botgyár, egy építészeti vállalat és egy vendéglő foglalkoztatott húsz munkásnál többet. A botgyár jelentősége 1910-re visszafejlődött, később pedig már nem is találkozunk ezzel a nagyobb vállalatok között. Az építészet szintén nem szerepel 1920 óta, a vendéglő pedig már 1910-ben kevesebb alkalmazottal dolgozott.

Az 1910-ben említett 9 vállalat között 7 teljesen új van. Szerepel egy gépgyár, amely sajátos módon nemcsak, hogy megőrizte a jelentőségét, hanem tovább is fejlődött. Van egy áramfejlesztőtelep, két téglagyár, mindkettő szerepel a későbbi felvételek során is. Az új iparvállalatok közül rövidéletűnek bizonyult egy gőzfűrész telep, egy szeszgyár és egy szappangyár. Ezeket a közelben megvont trianoni határ azonnal megsemmisítette. A későbbi két felvétel idején csak a gépgyár, az áramfejlesztő és a téglagyár szerepelnek. Ezeken kívül 1920-ban egy gőzmalom, 1930-ban pedig egy kékfestő üzem dolgozott.

Esztergom iparában helyi sajátosságokat nem figyelhetünk meg. Érdekes, hogy *a közeli bányavidék hatása sem érezhető*, egyetlen nagyobb vállalat nem alakult ebben a városban. Azok a kisebb ipartelepek, amelyekről fentebb szó volt, a legszűkebb helyifogyasztás kielégítésére szolgálnak csak, talán a kékfestőüzem kivételével, amely azonban a maga 27 munkásával nem igen volt számottevő.

Eger sem mutat nagy hajlandóságot nagyobb iparvállalatok felvevése terén. A dohánygyár kivételével komolyabb jelentőségű iparüzem alig található. A századfordulók idején hat nagy vállalat volt, 1910-ben 12, azután 8 és az utolsó felvétel alkalmával 6. Hasonlóképen alakul az ezekben foglalkoztatott munkásság száma is. 1900-ban a dohánygyár mellett jelentősebb üzemek 2 nyomdavállalat, egy lakatosüzem és egy építkezési vállalat voltak. Ezek mellett alig jöhet számításba egy kisebb gőzmalom. *A lakatosüzem* a következő felvételek alkalmával is mindig jelentősnek mutatkozott, kisebb fejlődés után 1930-ra az építkezési vállalat teljesen megszűnt, míg a város két nyomdája nem mutat jelentősebb fejlődést. 1910-ben több új üzemmel találkozunk. Egy áramfejlesztőtelep szerepel jegyzékünkben, ez jelentőségét állandóan fokozza, ezenkívül egy asztalosüzem és egy cukorkagyár amelyek azonban 1910-ben nem szerepelnek. 1920-ban egy hordógyár van kimutatva, ami a maga 88 alkalmazottjával tekintélyes iparüzemnek számít és sajátos helyiiparnak mondható, mert a környék szőlőtermelésére kíván támaszkodni. Úgylátszik azonban, hogy ez a vállalat számítását nem tudta megtalálni, mert 1930-ban a vállalati statisztikában már nem találjuk. 1930-ra egyébként több más üzem is teljesen megszűnt és helyükbe csak egy vendéglátó iparüzem kerül.

A város iparának fejlődéséről összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy a környékkel való kapcsolatok sehol sem tűnnek fel. A dohánygyár állami telepítés, amely akárhol másutt is lehetne, a két nyomdavállalat legfeljebb a város kultúrfokát igazolja, az áramfejlesztőtelep az egyedüli talán, amely a környék kiszolgálására alakult. Ezenkívül 1930-ban már csak egy lakatosárugyár és egy szálloda képviseli a nagyobb iparvállalatokat. *Eredménytelennek mutatkozott a mezőgazdasággal kapcsolatos iparok idetelepítése, — mint a hordógyártás*

is — amelynek pedig tekintettel a város környékére, nagyobb jövőt jósolhattunk volna.

Teljesen hasonló a fejlődés a szomszédos *Gyöngyösön.* A vizsgálatok megmutatják, hogy több iparvállalat eredménytelen kísérletezések után sem tudott meghonosodni. 1900-ban a városnak két ipari üzeme van, amely húsznál több munkással dolgozik. Komolyabbnak látszik ezek közül a parkettagyártás, amely 1920-ig jelentőségét meg is tartotta, ezután azonban áldozatul esett azoknak az üzemkoncentrálásoknak, amelyek a kartell következményei voltak. A másik nagyobb iparvállalat egy építészet. Ez 1910-re fejlődést mutat, ezután azonban már nem szerepel a nagyobb vállalatok között. 1910-ben két újabb iparágazat foglalkoztat nagyobb munkásszámot, az egyik egy fűrésztelep, a másik egy konyakgyár. Az előbbi már 1920-ban hiányzik, az utóbbi 1930-ban szűnt meg. Úgy hihetnők, hogy mindkét iparvállalatnál sajátosan a város környékére alapították a telephely választását és így még inkább csodálatos, hogy még nem tudtak meghonosodni. 1920-ban egy sereg új vállalattal találkozunk, amelyek azonban szintén nem bizonyultak mind életképesnek. Csak kísérletezésnek mutatkozik egy bútorgyár, egy épületasztalos és egy szeszfőzde próbálkozása, amelyekkel szemben fejlődésre alkalmasnak bizonyult egy kőszénbánya, egy kisebb gépgyár, egy áramfejlesztőtelep és két gőzmalom.

Gyöngyösnél sem találta meg a városi ipartelepek kifejlődése azt a kapcsolatot a környező vidék mezőgazdálkodásával, amely elsősorban életképessé tehetné a magyar városok iparát.

A szomszédos Békéscsaba erős iparosodása nem volt hátrányára *Gyulának.* 1900 óta a nagyobb iparvállalatok fejlődése igen számottevő és ha 1920 után kisebb visszaesés is figyelhető meg, ez még nem ok arra, hogy a város iparfejlődését hátrányosnak minősítsük. Nem hagyható ugyanis figyelmen kívül az, hogy Gyula is sokat veszített a trianoni megcsonkítás következtében fogyasztóterületeiből. A századforduló idején a város legjelentősebb ipartelepe a *gyufagyártás* volt. Ez jelentőségét egészen 1920-ig fokozta, 1930-ban azonban nagy visszaesést figyelhetünk meg. A századforduló idején szereplő három nagyobb vállalat között ekkor még kisebb jelentősége volt annak *a kötszövőgyárnak,* amely azonban később és még napjainkban is a város legjelentősebb ipartelepe. A harmadik vállalat egy építészet volt, amely 1920 óta nem szerepel a húsznál több alkalmazottal dolgozó vállalatok között. 1910-ben egy konyakgyár és egy nyomda szerepel a gyáripari vállalatok között. A nyomda 1920-ban, a konyakgyár 1930-ban ismét hiányzik. A kötszövőgyár foglalkoztatott munkásainak száma olyan erős mértékben fejlődött, hogy ez már a nagyipari üzemekben foglalkoztatott munkásoknak több, mint felét számlálja. 1920-ban a kötszövőgyárnak jelentősége kisebb, 1930-ban azonban *ideszámítható a munkásságnak* ¾ *része.* 1920-ban több új iparvállalat van a húsznál több segéddel dolgozók

között. Egy fém- és lemezárugyár, két gőzmalom és egy szálloda, amelyek azonban a következő tizedben sehol sem találhatók. 1930-ban a város legjelentősebb ipari üzeme — mint már fentebb is mondottuk — a kötszövőgyár. Ezután egy *képkeretlécgyár* szerepel, amely 1920-ban jelentkezett először és amely úgylátszik fejlődésképes ipara a városnak. Ezeken kívül más iparvállalat már nagyon kevés munkást tud foglalkoztatni, úgymint a gyufagyár, egy áramfejlesztőtelep és egy szabóüzem.

Gyulán sincsenek helyi iparok. *A város és a környék mezőgazdasági népességének legolcsóbb női munkaerőit gyüjti egybe a kötszövőgyár*, hasonló alapokon nyugszik a gyufagyár idetelepítésének kérdése is és valószínűleg ez indította a képkeretlécgyárat telephelyének megválasztásában. Más iparágak nem fejlődtek ki, legalább is nagyipari formájukban nem voltak alkalmasak arra, hogy ebbe a városba telepedjenek, kísérleteik soha sem vezettek komolyabb eredményekre. Olyan iparág, amely a környék mezőgazdaságával volna kapcsolatos, egyáltalán nincs.

Az ország második legnagyobb városa *Szeged*, ahol a nagyobb fogyasztópiac hatása következtében is számottevő ipari telepek kialakítására gondolhatnak. Tény ugyan, hogy a város lakosságának csak egyharmada tartozott az iparforgalmi foglalkozásúak közé és ezek között is csekélyebb részt igényeltek a kimondott ipari munkások, ezeknek azonban a nagyipari vállalatokban való tömörítése volna valószínű a fentiek alapján. Szegeden valóban nagyobbszámmal találunk húsznál több segédszemélyzettel dolgozó vállalatokat, amelyek jelentős munkástömegnek adnak kenyeret. Az általános fejlődést illetően azonban az a körülmény, hogy 1918 után Szeged is veszített fogyasztópiacaiból, hátrányosan jut kifejezésre.

A századforduló idején a városban 31 nagyobb iparvállalat volt. A legjelentősebb közöttük *egy dohánygyár*, *amely* vezetőszerepét azonban már 1910-ben elvesztette. Száznál több munkást tudott foglalkoztatni (327-et) a *kenderfonó*, amely a későbbiekben is mindenkor a város legjelentősebb üzeme. Számottevő iparüzemek 1900-ban Szegeden a vasúti műhely, egy vitorlavászongyár, egy ármentesítéssel foglalkozó vállalat, a város gőzfűrésztelepei, nyomdavállalatai és bútorgyárak. Megemlíthetők ezenkívül nagyobb lakatosai, gőzmalma, gyufagyára, vendéglátó iparüzemei, téglagyára és szalámigyára.

Tíz év alatt a városban húsznál több alkalmazottat foglalkoztató vállalatok száma megduplázódott és az ezekben dolgozó munkások száma 2 és félszeresére emelkedett. Jelentőségében sokban emelkedett elsősorban *a vitorlavászongyár*, másodsorban a kenderfonó, de szaporították foglalkoztatottaiknak számát a vasúti műhely, a gőzfűrésztelepek, a bútorgyárak, a gőzmalmok, a dohánygyár, a városi gázgyár, a gyufagyár, a könyvnyomdák és a vendéglátó ipari üzemek. Új ipartelepeket is találunk, melyek közül a legtöbb munkást két gépgyár foglalkoztatja, de találkozunk egy

kocsigyárral, egy áramfejlesztővel, egy órással, egy cementgyárral, egy sírkőgyárral, egy seprőgyárral, két kötélárugyárral, egy kárpitossal, több szabó- és cipészüzemmel, egy vajfeldolgozó teleppel, egy közvágóhíddal, több építészeti és ezzel kapcsolatos más vállalatokkal, valamint egy fürdőüzemmel is. A multhoz viszonyítva, jelentős mértékben szaporította foglalkoztatott munkásainak számát több lakatosüzem és egy kefe- és meszelőgyár, amely utóbbi különösen tanuságot tett fejlődésképességéről. A már 1900-ban szereplő vállalatok közül egyedül az ármentesítéssel foglalkozó vállalatnál van csökkenés a foglalkoztatott munkásság számában.

A világháború hatása alatt és a közelben megvont határ következtében 1920-ra általánosságban visszafejlődés figyelhető meg. Teljesen megszűnt a városban az óragyártás, mint nagyipari üzemforma, a cementgyár, a sírkőgyártás, a seprőgyár, a kárpitosüzem, a szobafestés és a könyvkötészet. Időlegesen szűntek meg ezekkel szemben a kőfaragó vállalat, a vajgyár és a fürdővállalkozás, mert ezek 1930-ban ismét szerepelnek, sőt 1910-zel szemben lényegesen több munkásnak adnak kenyeret. Az üzemmegszűnésekkel és üzemösszevonásokkal szemben egy-két új iparágazat szerepel. Először is egy vasárugyár és egy vasszerkezetgyár, amelyek azonban 1930-ban ismét nincsenek már a jegyzékben. Új iparágazatok ezeken kívül egy kosárfonóüzem és egy kötszövőgyár, amelyek életképesnek bizonyultak és 1930-ban több munkásnak tudnak már kenyeret adni.

A foglalkoztatott munkásság számát tekintve visszafejlődést figyelhetünk meg a lakatosüzemeknél, ahol ez a visszafejlődés katasztrófális arányokat ért el. Visszafejlődés van ezenkívül a gépgyárnál, ahol ezután ez a visszafejlődés 1930-ra jut csak teljes mértékben kifejezésre. Kevesebb munkást tudott 1920-ban foglalkoztatni a téglagyártás, a gőzfűrész, a bútorgyárak, a kefe- és meszelőgyár, a vitorlavászongyár — ez itt csak időleges — a szabóüzemek, a gőzmalmok, a dohánygyár, a gázgyár, a gyufagyár, az építészeti vállalatok és a nyomdák.

Üzembővítésekre volt ezekkel szemben szükség a vasúti műhelynél, a kötélárugyárnál, a kenderfonónál, a cipésziparban, a szalámigyártásnál és a vendéglátó ipari üzemeknél.

1930-ban nincs újabb húsznál több alkalmazottal dolgozó vállalat, de az ezek által foglalkoztatott munkásság száma meghaladja a tíz év előttieket. A legtöbb iparágazatban a nagyiparban foglalkoztatott munkásság száma emelkedett. A város legjelentősebb ipartelepe a kenderfonó, amely hét és félszáznál több munkást foglalkoztat és a vitorlavászongyár, ahol szintén hétszáznál több munkás dolgozik. Számottevő ezeken kívül a dohánygyár — pedig ez évtizedről-évtizedre kevesebb munkással dolgozik — a fűrésztelepek, a szalámigyárak, a városi gázgyár, a gyufagyár, a vasúti műhely, a vendéglátó ipari üzemek, a kefegyár és a város köztisztasági vállalata.

Sok munkást foglalkoztatnak a nagyobb cipészműhelyek, a bőrgyár, amely csak 1930-ban került a nagyipari üzemek közé és a város területén lévő nyomdák.

Szegednek megvannak — mint fentebb láttuk — *a maga sajátos ipartelepei*, amelyek megfelelő gazdasági körülmények között állandó fejlődést is tanusítanak. A kenderfonó, az ezzel kapcsolatos vitorlavászongyár, a szalámigyár, a fűrésztelepek, a kefe- és meszelőgyár, a bőrgyár, a kosárfonó, a nagyobb sütőüzem, a vajtermelőtelep egytől-egyig *azokra a nyersanyagokra alapították ipartelepüléseiket, amelyek a környező vidéken valóban megvannak és amelyek termelése mindenkor biztosítja ezeknek a telepeknek a megfelelő munkalehetőséget.* A kenderfonónak, a vitorlavászonárugyárnak, a kötélárugyárnak, a kefe- és meszelőgyárnak, nemkülönben a szalámigyárnak és a vajgyárnak nem volt oka helyét Budapesten vagy környékén keresni; a helybeli nyersanyagok idevonzották ezeket az ipartelepeket és a nyersanyagoknak elsődleges feldolgozása megtermékenyíti ennek a városnak egész életét. A többi kisebb ipartelep ugyanis nagyon gyakran már ezekre épít. Rendszerint valamelyes helyi adottság vagy adottságok egy vagy több iparágazat nagyobb üzemeinek letelepedését teszik lehetővé. Ezeknek azonban szükségük van kapcsolatos ipartelepekre, foglalkoztatott munkásaik nagyobb fogyasztása pedig más iparoknak biztosít kedvezőbb fejlődési lehetőséget. Így alakulhat ki azután egy város jelentősebb iparfejlődése.

Kalocsa lakosságának több mint egynegyede iparos ugyan, de többségük kisebb üzemekben kézműiparszerűen dolgozik. A városnak sem 1900-ban, sem 1910-ben nem volt egyetlen húsznál több segéddel dolgozó vállalata, 1920-ban is csak egy gőzmalom, 1930-ban pedig e mellett egy szálloda és vendéglő jelenti a nagyipart.

Nyiregyháza az ország északkeleti részének nagyobb gócpontja. Környékének fejlett mezőgazdasága jelentősebb iparosodást engedne remélni, sajnos azonban ez nem jut adatainkban kifejezésre. A legutolsó népszámlálás alkalmával kilenc nagyobb vállalat dolgozott már ugyan, átlagosan azonban egyre-egyre nem jut több mint 40 munkás. A fejlődés lassú, sőt 1920-szal szemben 1930-ra visszaesés is figyelhető meg.

A századforduló idején Nyiregyházán mindössze két nagyobb ipartelep van, egy vasöntőde és egy szálloda. A vasöntőde a későbbi népszámlálások alkalmával nem szerepel a jelentősebb vállalatok között, míg vele szemben a szálloda foglalkoztatott munkásainak száma emelkedést mutat. 1910-ben nyolc nagyobb üzem volt a városban. Két gépgyár közel száz munkással dolgozik, azonban ezek nem bírnak különösebb fejlődési képességgel, mert 1920 után mindkettő megszűnt. Az újonnan alakult vállalatok közül nem mutatkozott életképesnek egy cserépkályhagyár és egy asztalosüzem. Jelentősebb fejlődés csak az 1910-ben először szereplő áramfejlesztőnél

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

mutatkozik. A kocsigyártás, mint nagyipari üzemforma, 1920 után megszűnt, a nyomdavállalat lassú fejlődést mutat és 1930-ban is még szerepel. A megszűnésekkel szemben 1920-ban mint új vállalat van a vállalati statisztikában kimutatva egy cementárugyár és egy dohánygyár, mindkettő azonban csak rövidéletű. 1930-ban a város legjelentősebb ipartelepe az áramfejlesztő. Sok munkást foglalkoztat viszonylag az újonnan életre kelt acélöntőde, két gőzmalom és két kisebb vasúti műhely. Ezeken kívül egy nyomdavállalat és egy vendéglátó ipari üzem van a vállalati statisztikában.

Nyiregyházán nincs egyetlen egy szeszfőzde sem, nincsen keményítőgyár, szóval hiányoznak azok az iparvállalatok, amelyek a szabolcsi burgonyára alapították volna telephelyüket. A keményítőgyárak sajátosan a Nyírségtől legtávolabb fekvő dunántúli községekben és Budapesten települtek. A burgonyára alapított szeszgyártás is Budapesten és a Dunántúlon megy végbe. A Nyírségben két kisebb községben (Nyirbátor és Mátészalka) vannak jelentéktelenebb szeszgyárak. *A város iparosodásának fejlődésére az a körülmény, hogy nem tudja kihasználni sajátos előnyeit, jelentős mértékben nyomja rá bélyegét.*

Mohácson 1900-ban két vállalat foglalkoztatott húsznál több munkást. A téglagyár a későbbi felvételek alkalmával is ilyenként szerepel a vállalati statisztikában, a gőzmalom azonban 1930-ban hiányzik. A nagyobb vállalatok, a század első tizedében jelentős mértékben megszaporodtak, az ezekben foglalkoztatott munkásság száma megtízszereződött. Ez elsősorban egy *selyemfonódának* a következménye, amely mindenkor a város legjelentősebb ipari vállalata maradt. (1920-ban csak a megszállás következményeképen nem szerepel a vállalati statisztikában.) Az újonnan alakult vállalatok között jelentősebb szerepe van egy papírdobozgyárnak, amely még 1930-ban is dolgozott. Nem mutatkozott alkalmasnak a város az 1910-ben már itt szereplő gépgyár, kőműves és közútépítő vállalat megtartására. A város egyéni sajátossága, nemkülönben a megszállás miatt 1920-ban csak a *papírdobozgyár*, a gőzmalom és a téglagyár szerepel a vállalati listán. 1930-ban a legjelentősebb vállalat a selyemfonóda, ezután a téglagyár, majd egy bőrgyár, végül kisebb jelentőségű, de mégis számottevő a papírdobozgyár és egy vállalat, amely *kender és len kikészítéssel* foglalkozik.

Mohács iparfejlődése különösen az utóbbi időkben sajátosan a környék adottságaira épült és ennélfogva olyannak mutatkozik, amely további fejlődésre is számíthat. A Dél-Baranya selyemtenyésztése, állattenyésztése, kender- és lentermelése az, ami a város iparának kifejlődését lehetővé teszi. Más iparágak nem tudtak jobban meghonosodni ebben a városban, amelynek fogyasztóterülete alig van és ha ipar kialakulhat, úgy elsősorban az alakulhat ki, amelyik a környék nyersanyagának feldolgozására épült és amelyik termelvényeit azután Budapest felé, a nagyobb fogyasztópiac irányában szállíthatja.

Cegléden a nagyipart a vasúti műhelyen kívül legfeljebb néhány *gőzmalom* képviseli. A századforduló idején csak egy gőzmalom volt, amely húsznál több munkással dolgozott. 1910-ben gőzmalom nem szerepel ugyan a vállalatok jegyzékében, de a későbbiekben ez az iparágazat viszi mindig a vezetőszerepet. 1910-ben egy gépgyár, egy szabóüzem és egy szivarkapapírgyár dolgozott húsznál több munkással. Mindhárom a későbbiekben már nem szerepelt a vállalati jegyzékben. 1910-ben jelentkezik először a vasúti műhely, amelynek tíz év mulva nagyobb jelentősége van, de már 1930-ban ismét kevesebb munkással dolgozik. 1920-ban egyébként egy áramfejlesztőtelep munkásainak száma is meghaladta a húszat.

Sok kérdés merül fel Cegléd iparosodásával kapcsolatban. *Miért nincsenek ebben a városban olyan ipartelepek, amelyek ennek a környéknek belterjes mezőgazdasági termékeit dolgoznák fel?* Budapest közelsége nem játszhatik fontos szerepet, mert ez a közelség nem olyan jelentős. A város 73 kilométernyire van a fővárostól, tehát a mezőgazdasági termékeknek, friss áruknak parasztszekéren való felhozatala már nem gazdaságos. Ha nagyobb mennyiségeket mégis felszállítanak, akkor ez épen azt bizonyítja, hogy ezeknek az ipartelepeknek a hiánya nemcsak hogy szembeszökő, hanem jelentős mértékben káros. Látszólag ez a helyzet megcáfolja azt az állításunkat, hogy vidéki városaink és általában a magyar iparfejlődés alapja a mezőgazdaság megfelelő átállítása volna. Ez azonban csak látszólagos, mert jól tudjuk, hogy a ceglédi mezőgazdasági termékek Budapestre való vándorlása számottevő. A későbbiekben erre adatokkal fogunk rámutathatni.

A látszólagosság onnan ered, hogy *az ipari tőke nem talál számítást abban, hogy Ceglédre települjön*, mert a belterjes művelés is időszakos és nem tudja azt kellő mértékben irányítani. Ha nemcsak kifejezett minőségi termelés, hanem direkt rendelésre való termelés folynék a mezőgazdaságban, vagy ennek lehetőségei adva volnának, akkor kialakulna Cegléden is az a konzervipar, amelyre ez a város elsősorban alkalmas. Nagy hátrány természetesen az, hogy a legnagyobb *belföldi fogyasztópiac frissen akarja élvezni a kert- és gyümölcsgazdaság minden termékét és a konzervált forma nem tud kellő teret hódítani.* Igaz, hogy ehhez megint hozzájárul az a körülmény is, hogy nálunk — ahol a friss termékek rendkívül olcsók — a konzerváru megfizethetetlenül drága formában kerül a piacra és a fogyasztókat arra az okoskodásra bírja; későbbi időpontra halasztom igényeimet, amikor olcsón és friss árut kapok és lemondok most a főzelékfélék, a gyümölcs fogyasztásáról, amikor azt konzervben és drágán kaphatom csak.

Szentes is azok közé az alföldi városok közé tartozik, ahol nem tudtak jelentősebb iparvállalatok kialakulni s a legszámottevőbb ipari üzem legfeljebb egy gőzmalom vagy egy téglagyár, esetleg a vendéglátással kapcsolatos üzem. A századforduló idején a városban nincs is más, csak egy vendéglő

és szálloda, amely húsznál több alkalmazottat foglalkoztat. 1910-ben ehhez csatlakozik egy téglagyár, egy kőműves vállalkozó és egy ácsüzem. A téglagyár kivételével a másik két üzem 1920-ban már nem dolgozik húsz munkásnál többel. Helyükbe egy gőzmalom és egy kenyérgyár került, ami érdekes módon arra mutat rá, hogy a kenyérgyártásnak is lehet vidéken nagyobb iparvállalati jellege. Valószínűleg nem sok eredménnyel járt ennek az üzemnek idetelepítése, mert 1930-ban már hiába keressük. 1930-ban a gőzmalmon, vendéglőn és téglagyáron kívül csak egy fűrész- és egy áramfejlesztőtelep dolgozik húsznál több alkalmazottal.

Szentesre is áll ez a megállapításunk, hogy *a környék nem tud elegendő nyersanyagot adni ahhoz, hogy a városban egy nagyobb, jelentősebb és fejlődésre alkalmas iparvállalat kialakuljon.* A környék fogyasztóképessége is nagyon kicsiny, úgyhogy ezen célból sem alakulhat ki jelentősebb ipartelep.

Hasonló a helyzet *Makón.* 1900-ban csak egy gőzmalom van a városban és ez a legjelentősebb üzem a következő felvételek alkalmával is. Csak 1930-ban múlja felül jelentőségét egy vasúti műhely. 1910-ben egy fűrésztelep és egy építkezési vállalat szerepel a húsznál több munkással dolgozó vállalatok jegyzékében, mindkettő 1920-ban már nem szerepel. 1920-ban a gőzmalom mellett egy lakatosműhely, egy áramfejlesztőtelep és egy nyomda dolgozik nagyobb munkáslétszámmal. Az utóbbi kettő fejlődésre alkalmasnak bizonyult, a lakatosüzem azonban visszafejlődött. 1930-ban három új iparüzem dolgozik nagyobb munkáslétszámmal. Az említett vasúti műhely, egy vendéglátó ipari vállalkozás és egy szabóműhely.

Makó iparfejlődésére is reányomja bélyegét az a körülmény, hogy *a városban fogyasztás nincs*, illetőleg ami van, az nem olyan jelentős, hogy nagyipari vállalatok alakulhatnának és a környék sem tud semmi nyersanyagot adni nagyobb iparüzemek feldolgozásának céljaira.

Szekszárdon nagyobb iparvállalat hosszú időn keresztül csak a selyemfonóda és egy nyomda volt. 1920-ban egy gőzmalom dolgozik húsznál több munkással, 1930-ban pedig egy áramfejlesztő telep is szerepel a vállalati jegyzékben. *Itt is csak a selyemtermelés ad a városnak ipari foglalkozást.* A környező vidék több lehetőséget nem biztosít már az ipar kialakulására és így a város további iparosodásának nincsenek lehetőségei.

Hódmezővásárhely bár igen hátul áll az ipari lakosság számaránya tekintetében, lakosságszámához viszonyítva mégis jelentős ipartelepekkel bír. A századforduló idején ezek közül a legjelentősebb két téglagyár volt, ezeken kívül egy gőzmalom és egy építészet dolgozott húsznál több munkással. Mind a három iparágazatnak a nagyipari formában foglalkoztatott munkásság száma 1910-re jelentősen megnövekedett, de újabb iparágazatok is jelentkeznek a húsznál több munkást foglalkoztató üzemek között. A legszámottevőbb ezek között egy gépgyár, amely sajnos később már nem szerepel, egy áramfejlesztő telep és egy vendéglátó ipari üzem. 1920-ra némi vissza-

fejlődés mutatkozik. Újabb ipartelep egy sem alakul és jelentős mértékben csökkent a téglagyárban és az építészetnél foglalkoztatott munkásság száma. A legutolsó felvétel alkalmával már 11 nagyobb iparvállalat van felsorolva, közöttük *három kötszövőgyár közel 300 munkással*, számottevő iparüzem ezenkívül két gőzmalom, két téglagyár és az áramfejlesztőtelep, míg húsznál alig több munkás dolgozik a vendéglátó ipari üzemben és egy cipésznél.

Hódmezővásárhely ipara sem alakult a környező vidék mezőgazdasági termékeinek feldolgozására. *Itt sem ad a mezőgazdaság az ipar számára szükséges nyersanyagokat.* A kötszövőgyár az olcsó munkaerőket használja fel és küzd azzal, hogy a mezőgazdasági idénymunkák alkalmával munkásainak tekintélyes része a szezónszerűen emelkedő mezőgazdasági munkabérek miatt a gyárból megszökik. Más ipar nincs is a városban. A gőzmalom dolgozza fel egyedül a környék termelését, a téglagyár pedig ellátja a környéket építőanyaggal. Az áramfejlesztőtelep, egy fűrésztelep és egy cipészüzem képviselik ezenkívül a nagyipart. Még egy gépgyár sem tudott meghonosodni ebben a hatvanezer főt meghaladó és jelentős környékkel bíró nagy városban.

Mezőtúr iparosodását 1920-ig egy gőzmalom és egy téglagyár és agyagárugyár képviselte. 1930-ban jelentkezik először, mint új, iparágazat egy szőnyegszövőgyár és egy pamutszövőgyár. A helyzet hasonló a többi alföldi városokhoz. A környék gabonatermelése kevés munkás kezet tud foglalkoztatni egy-egy gőzmalomban, ezenkívül pedig legfeljebb egy téglagyár érhet el fokozottabb jelentőséget. Mezőtúron ezt is speciálisan az a körülmény segíti, hogy a *népművészeti érdekességű anyagárugyártás* is ezzel kapcsolatosan folyik. A szövőgyárak megint az olcsó munkaerő felhasználására törekszenek.

Csongrádon sincs más mint *gőzmalom*, amely húsznál több munkásnak tudnak kenyeret adni. 1910-ben egy építészeti vállalat is szerepel, valószínűleg valamely nagyobb építkezés hatása alatt.

Kecskemét még a számottevőbb városok közül az, amellyel az eddigiekben nem foglalkoztunk. Lakosságának nem egészen egy hatoda foglalkozik iparral, úgyhogy ehhez viszonyítva a nagyiparban foglalkoztatott munkásság száma elég jelentős. A századforduló idején a város legnagyobb iparüzemei téglagyárak, gőzmalmok, egy szálloda és vendéglő, egy fűrésztelep és egy nyomda volt. Jelentőségét valamennyi meg is tartotta a későbbiek során is, időlegesen csak a nyomdaüzem volt egy alkalommal kisebb. Tíz év mulva számos új iparágazatban jelentkeznek húsznál több munkást foglalkoztató telepek. Ezek közül azonban kevés tudta megőrizni állandóságát. Sem a lakatosüzem, sem az asztalos-, szabó- és cipészüzem, de a konyakgyár és vasbetongyár sem mutatkozott állandónak. Fejlődésre alkalmas csak egy gépgyár, egygyufagyár és egy áramfejlesztő telep volt. A város legjelentősebb üzemei 1910-ben a tégla-, gép- és gyufagyárak voltak. A világháború után sokat veszített súlyából a téglagyár, úgyhogy a vezető-

MAGYAR

szerepet most már a gyufagyár tölti be, amely mellett egy konzervgyár foglalkoztatott még száznál is több munkást. *A konzervgyáron kívül a város szeszfőzdéje volt jelentős újabb ipari település.*

A legutolsó felvétel alkalmával a város legjelentősebb ipartelepe már a konzervgyár. Kétszáznál is több munkást foglalkoztat az a két vállalat, amely a konzervgyártásban specializálta magát. Ezenkívül a gépgyár, egy építészeti vállalat, két gőzmalom és a gyufagyár a jelentősebb üzeme. Új ipartelepnek számít két kőfaragóvállalat.

Egybefoglalva Kecskemét iparfejlődéséről mondottakat, láthatjuk, hogy *a város iparosodásában a legjelentősebb szerepe annak a belterjes mezőgazdasági, illetve kertgazdasági termelésnek van, amely elsősorban hivatott arra, hogy a magyar városok iparának kialakulását elősegítse és ezeknek lehetőségét biztosítsa.* Másodsorban jönnek számításba az ezekre épített és ezekkel kapcsolatos ipartelepek.

Több kisebb város iparosodásáról és az iparfejlődés alakulásáról kell még beszámolnunk.

Kiskunfélegyháza, Jászberény, Karcag, Kisújszállás, Nagykőrös, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás és Túrkeve eseteiben vagy egy téglagyárral vagy egy gőzmalommal vagy egy építészettel, vagy egy vendéglátó ipari üzemmel találkozunk csak, ha a húsznál több alkalmazottat foglalkoztató üzemek jegyzékét vizsgáljuk. Ezek azok a sajátos iparágazatok amelyek a magyar városok mindegyikében — kevés kivétellel — megtalálhatók. Sajnos a most felsorolt városokban ezeken kívül más iparágazatok nagyobb vállalataikkal nem igen találhatók.

Kiskunfélegyházán 1910-ben szerepel egy gyufagyár, Kisújszálláson ugyanebben az évben egy *fehérneműgyár*, ugyanez szerepel Túrkevén is. Hajdúböszörményben 1910-ben egy asztalos dolgozik húsznál több munkással, Hajdúnánáson pedig egy ekegyár és egy szalmakapgyár. Hajdúböszörményben egyébként jelentősebb iparvállalat 1910 óta egy kötszövőgyár, Túrkevén pedig 1930-ban szerepel először a vállalati jegyzékben szövőgyár. *A hajdúböszörményi kötszövőgyár* az egyetlen ezek közül, amely száznál több alkalmazottnak tud kenyeret adni, egyébként a többiek, beleértve a téglagyárakat, gőzmalmokat, építészeket és vendéglátó ipari üzemeket is, alig adnak húsznál, maximálisan harmincnál több embernek kenyeret.

A textilipari vállalatok épen úgy, mint a gyufagyárak, az olcsó vidéki és női munkaerő kihasználása céljából települtek és ezen keresztül iparkodnak behozni azt a veszteséget, ami nyersanyag és készgyártmány kétszeres szállításában jelentkezik. Ugyanez áll a fehérneműgyártásra is. *Hajdúnánáson* volt egyedül két olyan iparvállalat, amellyel egyébként is foglalkozhatunk, az egyik t. i. *az ekegyár*, a másik *a szalmakalapgyártás*. Az ekegyár a helyi és környéki fogyasztásra, a szalmakalapgyár a környéki nyersanyag-

termelésre alakul. Egyik sem bizonyul életképesnek, talán mindkettő azért, mert kimentek a divatból. Az eke is, mert a belterjesebbé váló mezőgazdasági termelésnek egészen más ekére van szüksége, amelyet a kisüzem állít elő.

C) A városok termelése és iparosodásuknak kihatása.

1. A magyar városok szerepe Budapest árufelhozatalában.

A városok iparosodása kifejezésre jut abban a körülményben is, hogy Budapest árufelhozatalában az egyes városoknak milyen szerepük van. Hála annak az anyagnak, amit a Székesfőváros Statisztikai Hivatala Budapest áruforgalmára vonatkozóan kiadott, a magyar városok gazdasági szerepét pontosan le tudjuk mérni.[1])

A Budapestre irányuló összes felhozatal legtekintélyesebb része Újpestről irányult a főváros felé. Újpest után a központi járás szerepe a legnagyobb.

A vidéki városok közül a vezetőhelyet Salgótarján tölti be, ezután Esztergom következik (széntermelése következtében), *majd Mohács jön* (innen nagyon sok tégla irányul Budapestre, az olcsó dunai szállítás kihasználásával) és *Szentendre* (kőfelhozatallal) nyeri ezt a kimagasló szerepet. Ezeken kívül jelentős felhozatal van *Budafokról, Pestszenterzsébetről, Kispestről, Rákospalotáról, Győrből, Békéscsabáról, Szolnokról, Gyöngyösről, Kecskemétről* és *Karcagról.* Hogy melyik városból miben, azt a következő részletezések során fogjuk a legjobban meglátni.

A mezőgazdasági termények felhozatalában a legjelentősebb szerepe a központi járásnak van. Ez főként arra vezethető vissza, hogy a központi járás látja el a fővárost a legtöbb friss gyümölccsel, főzelékkel és részben baromfival. Ezután Eger következik, szerepe különösen azért emelkedik ki, mert Budapest zöldbab felhozatalának ¼-e 1933-ban innen származott. Eger után a mezőgazdasági termékek felhozatalában Nyíregyháza következik, oka ennek az, hogy innen származik a fővárosba felhozott dohánynak és burgonyának nagyrésze. Debrecen szerepét ugyancsak a dohányfelhozatal indokolja. Számottevő aránya van a főváros felhozatalában Kecskemétnek, a friss gyümölcs és a leölt baromfi következtében. Vezetőszerepe van

[1]) Dr. Illyefalvi I. Lajos: Budapest székesfőváros áruforgalma című kiadványából pontosan meg tudjuk állapítani azt, hogy vidéki városainknak milyen szerepük volt Budapest felhozatalában és miként alakult ez az egyes iparcikkekben. Tekintve azt, hogy a legtöbb felhozatalra kerülő áru csak mennyiségileg szerepel ezekben a kimutatásokban, külön kell értékelnünk az egyes adatokat. Az a körülmény például, hogy a vidéki városok közül Salgótarjánból került fel Budapestre a legnagyobb árumennyiség, egyedül arra vezethető vissza, hogy Salgótarján főként vas és acél szállításával szerepel. Ez egyébként a részletes adatoknál mindenkor pontosan megállapítható és minden hibaforrástól mentessé teszi a vonatkozó észrevételeket.

Pestszenterzsébetnek főként azért, mert nagyon sok leölt baromfi kerül innen a fővárosba. Gyöngyös fontosságát a zöldbab és a friss gyümölcs indokolja, míg Békéscsaba a leölt baromfi felhozatalában ér el számottevő eredményeket. Jászberény úgy a leölt, mint az élőbaromfi felhozatallal jut jelentős szerephez.

Általában megfigyelhetjük azt, hogy az a sorrend, amelyet a magyar városokról az iparforgalmi népesség számarányának megfelelő sorrendben készítettünk, csekély eltérésekkel megfelel — természetesen fordított sorrendben — annak a sorrendnek, amelyet a magyar városok a Budapestre irányuló mezőgazdasági termékek felhozatalában mutatnak. Eltekintve az egészen szomszédos közületektől, valamint a központi járástól, kevés kivételt találunk. *Azok a városok, amelyekben az iparforgalmi népesség az 50%-os számarányt felülmúlja, mezőgazdasági termékeknek Budapestre való felhozatalában nem igen játszanak szerepet.* A csak részben iparosodott városok között kevés kivétel elsősorban Eger, Nyíregyháza, Debrecen, Gyöngyös, Békéscsaba, Szolnok és Szeged. Azok a városok, amelyekben az iparforgalmi népesség a lakosság egyharmadát sem éri el, mezőgazdasági termékeknek Budapestre való felhozatalában lényegesen erősebb szerephez jutnak. Itt már csak Szekszárd és talán Hajdunánás a kivételek.

Ez természetes is, mert az erősebben iparosodott városok, ha nagyobb arányú mezőgazdasági termelést folytatnak is vagy környékükön végbe megy ilyen, akkor azt el is fogyasztják. Ezzel szemben a nagyobb mezőgazdasági arányú munkásságot magukba foglaló városokban a nagyobb termeléssel szemben kisebb fogyasztás jelentkezik, ezek tehát többet tudnak átadni a nagyváros fogyasztóinak. A sorrend kialakulásában sok egyéb ok is közrejátszik. Így például az egyes városok Budapesttől való távolsága stb.

A félgyártmány-felhozatalban először a Budapest-környék bír fontossággal, azután azok a városok, amelyek erősen iparosodtak, majd a részben iparosodott városok és a legkisebb jelentőséggel bírnak azok, amelyek jobbára mezőgazdasági termeléssel foglalkoznak.

Budapest félgyártmány-felhozatalában a legjelentősebb szerepe Újpestnek van és ez főként a bőrfelhozatalnak tudható be. Ezután a központi járás következik, amely több árucikkben együttesen bír nagy jelentőséggel. Budafok felhozatalából a legjelentősebb szerepe a szesznek van, Kispest felhozatalából a zsiradékoknak és a lisztnek, míg Pestszenterzsébetről főként sok gyapjú származik Budapestre. Pécsről különösképp sok nyersbőr kerül a fővárosba további feldolgozásra.

Pécs iparfejlődéséről írva, rámutattunk arra, hogy a város legjelentősebb iparvállalatai között épen a bőrgyártás szerepel. *Ha ez a város mégis olyan jelentős mennyiségű nyersbőrt tud Budapestre felszállítani, akkor itt a bőrgyártás továbbfejlesztésének a lehetőségei megvolnának.* Számottevő Budapest

félgyártmány felhozatalában Győr szerepe, elsősorban az innen irányuló szeszfelhozatal következményeképen.

Debrecen és Kaposvár főként a lisztfelhozatalban elfoglalt aránya miatt jut jelentősebb szerephez, utóbbinál fontos a zsiradékfelhozatal is. Békéscsaba ugyancsak a lisztfelhozatallal jut jelentősebb helyre. A lisztfelhozatal következtében kitűnik még Makó, míg a félgyártmány-felhozatalban Szombathelynek is jelentős szerepe van, bár nem kifejezetten egy cikkel.

A kész iparcikk-felhozatalban a központi járás szerepe dominál. Az a négyes csoportosítás, amelyet tanulmányunk legelején a magyar városokról tettünk, itt még kifejezettebben jut érvényre. A kétharmadnál nagyobb iparforgalmú lakossággal bíró városok Budapestre irányuló ipari felhozatalában a legkisebb szerepe Budafoknak van. Ezt a második csoportba tartozó városok közül csak Pécs és Győr múlja felül. Ne feledjük azonban azt a megállapítást, hogy a Budapest-környéki városok iparforgalmi népességének aránya soha sem lehet teljes mértékben kifejező.

A második csoportba tartozó városok Budapestre irányuló ipari felhozatalában viszonylag kisebb jelentősége van Magyaróvárnak, Szombathelynek és Miskolcnak. Ezt a három várost felülmúlja felhozatalával Szeged, Szentendre, Sopron és Sátoraljaújhely. Szentendre például kőfelhozatalával, Sátoraljaújhely agyagfelhozatalával kerül igen előkelő helyre. A negyedik csoport városai között ismét kevés kivételt találunk, mert kiemelkedő szerepe itt csak Mohácsnak és Mezőtúrnak van, mindkettőnek azért, mert téglát szállítanak Budapestre.

Budapest kőfelhozatalában Újpest és Szentendre viszi a magyar városok közül az elsőbbséget. A legtöbb szén Salgótarjánból, Esztergomból és Mohácsról kerül Budapestre. A legtöbb vas és acéláru a magyar városok közül Salgótarjánból kerül a fővárosba. A gépfelhozatalban Budapest-környék mellett Magyaróvárnak, Szentendrének és Győrnek van fontos szerepe.

A főváros kézmű- és rövidáru-felhozatalában Újpest, a központi járás, Győr, Kispest, Pestszenterzsébet és Sopron vezet. A fonál- és szövetáru-felhozatalban Újpest és a központi járás után Győr és Pápa, Szeged és Kispest, Sopron, Komárom, Szombathely, Vác és Pestszenterzsébet bírnak jelentőséggel. A vegyiáru felhozatalában a központi járás szerepe domináló. Vidéki városaink közül egyedül Vác ad jelentősebb mennyiségű vegyi árut a fővárosnak. Teljesen hasonló a helyzet a papírfelhozatalban is, itt is a központi járásnak, a pestkörnyéki városoknak és kisebb mértékben Vácnak van jelentősége. Téglafelhozatalunkban Budapest-környékét követi Mohács és Mezőtúr. Agyag és agyagáru felhozatalában Pécsnek van vezetőszerepe, ezután Kispest, majd pedig Sátoraljaújhely következik.

Egybefoglalva azokat a tapasztalatokat, amelyeket a vidéki városoknak Budapest felhozatalában elfoglalt szerepéről tudunk, megállapíthatjuk, hogy *az egyes vidéki városok iparosodása nagyon sokszor Budapest*

ellátása érdekében történt. Ez is azt fejezi ki, hogy hazánkban az ipartermékek fogyasztásának Budapest a legfontosabb piaca. Az ország mezőgazdasági lakossága a hazai ipartermelésnek csak igen csekély részét veszi át. Sajnos, *ezt teszi lehetetlenné az ipar decentralizációja,* illetőleg csak akkor számíthatnánk vidéki városaink iparának fejlődésére, ha az agrártermelők az ipartermékeknek nagyobb részét tudnák felvenni. Sajnos, nincs lehetőségünk megállapítani azt, hogy hazánk mezőgazdasági lakossága az ipari termelésnek milyen részét veszi fel. Úgy hisszük, nem sokkal jobb a helyzet, mint *Romániában, ahol a megállapítások szerint az ország lakosságának 76%-át kitevő agrártermelők az ottani ipari termelésnek mindössze 11%-át veszik csak fel.*

Minden adat, amely eddig elénk került, azt igazolja, hogy *nem Budapest öncélú politikája volt az oka a hazai ipartermelés koncentrálódásának, hanem az, hogy a fogyasztás már eleve Budapesten tömörült. Mezőgazdasági népességünk olyan csekély mértékben fogyasztja az ipari termelés anyagait, hogy dacára magasabb népsűrűségű viszonyoknak a vidéken nagyobb ipartelepek kialakulásának nem sok gazdasági lehetősége van.* Láthatjuk, hogy azok a városok, amelyekben nagyobb ipari üzemek alakultak, első helyen szerepelnek Budapest félgyártmány vagy ipari anyagainak felhozatalában. Ezek tehát *csak az esetben életképesek, ha helyi nyersanyagokat tudnak felhasználni.* Abban az esetben, ha a nyersanyagokat importálniok kell, akár külföldről, akár az ország más részéről, akkor kétszeres fuvarköltséggel kell számolniok, ami pedig minden esetben több, mint az az előny, amit a vidéki olcsóbb munkaerő jelent.

Az ipari decentralizáció lehetőségei tehát csak olyan kormányzati programmban vannak adva, amely az agrártermelés mennyiségi és minőségi fokozásának lehetőségét biztosítja. A falu népének életszintjét kell emelni ahhoz, hogy kedvező iparfejlődési lehetőségek alakuljanak és nem szabad semmi körülmények között sem arra számítani, hogy ennek bekövetkezte előtt az újonnan alakuló ipartelepek ne Budapestet válasszák telephelyüknek.

2. Áralakulás a magyar városokban.

Az árak alakulása is szoros összefüggésben van azzal, hogy egy-egy város mennyiben iparosodott. *Az iparosodott városokban a mezőgazdasági termékek általában mindig drágábbak,* mert a nagyobb fogyasztás emelkedő árszintet tud teremteni. Ezzel szemben azokban a városokban, ahol javarészt mezőgazdasággal foglalkozó lakosság van, az élelmiszerek árai sokkal alacsonyabb szinten vannak. Oka ennek nemcsak abban rejlik, hogy *a mezőgazdasági népesség általában kevesebbet fogyaszt,* hanem abban is, hogy amit fogyaszt, annak tekintélyes részét maga termeli és így nem a piacon veszi fel a szükséges cikkeket.

Az árak alakulásába azonban ezeken az okokon kívül mások is befolynak. Azok a piacok, ahol a fővárosi bevásárlók gyakrabban fordulnak meg, magasabb árszintet mutatnak fel, míg azok, amelyek kiesnek ezeknek a bevásárlóknak körzetéből, mindenkor olcsóbbak.

Megfelelő árstatisztikánk sajnos nincsen. Azok az adatok, amelyeket gyüjtenek, csak a budapesti árak alakulására vonatkoznak és ezek igen kiterjedt részletessége valóban alkalmas arra, hogy a budapesti árviszonyok és az ezekre kiható okok vizsgálatában eredményeket érjünk el, de nem alkalmasak arra, hogy az áraknak területi változásait lerögzítsük.

Részben segített ezen a hiányon *az az adatgyüjtés, amelyet a Magyar Városok Országos Szövetsége 1937. februárjában hajtott végre* és amelynek során csekély kivétellel az összes magyar városok megadták azokat az árakat, amelyek ennek a hónapnak közepetáján kialakultak.[1])

Ennek segítségével nagyon könnyű megfigyelni, hogy *a friss húsok ára kifejezetten olcsóbb a tisztára mezőgazdasági jellegű városokban, mint azokban, ahol az iparforgalmi népesség aránya az egyharmadot meghaladja*, de különösen drágábbak ezek az áruk azokban a városokban, ahol az iparforgalmi népesség a lakosságnak többségét alkotja. Vannak ez alól a szabály alól kivételek is, aminthogy ez nem is lehet másként. Drágábbak például a friss húsfélék Sopronban, Balassagyarmaton, Szentendrén, Békéscsabán és Cegléden. Ennek azonban mindenkor megvannak a maga indító okai, amelyekre nagyon könnyen rá is mutathatunk. Egyrészről ezek között a városok között több van (pl. Sopron, Békéscsaba), amelyek sokkal inkább iparosodtak, mint ahogyan azt a lakosság számában az iparforgalmi népesség aránya feltünteti. Erre fentiek során többször rámutattunk, mert ezekben a városokban, ha van is ugyan számottevő mezőgazdasággal foglalkozó lakosság, végeredményben ezek erősen iparosodtak és főként a nagy ipartelepek kifejlődését figyelhetjük ezekben meg. Szentendrén a fővároshoz való közelség, Balassagyarmaton a mögöttes területek hiánya okoz jelentősebb áremelkedést.

Érdekes, hogy nem figyelhető meg ez a fentebb szabályként kimondott jelenség — az árak és az iparforgalmi népesség aránya közötti összefüggés — a füstölt kolbász, a zsírszalonna és a sertészsír áránál. Ez a három élelmicikk csak ritka kivétel esetén volt egyes városokban olcsóbb, mint Budapesten. Ennek az oka arra vezethető vissza, hogy *ezek a szállításképes élelmiszerek szívesen jönnek Budapestre és szétosztásuk innen megy elsősorban végbe.* A fővárosban mindenkor sokkal több zsírszalonna és sertészsír van felraktározva, mint aminő mennyiséget a fogyasztópiac fel tud venni. Bizonyos árumennyiségek tartalékként vannak tárolva, de ez visszahat azárak alakulására is. Ezzel szemben a vidéken, ahol a fogyasztás kicsiny, a raktárakban zsiradék, kolbász csak igen kicsiny mennyiségben van és ennek következtében magasabb árak alakulnak.

[1]) Lásd erről a Városok Lapja 1937. évf. 83. és 323. oldalait.

A baromfiáraknál a fenti szabály már ismét kifejezetten jelentkezik. Az erősen iparosodott városokban a friss baromfi legolcsóbban csak 71%-áért kapható annak az összegnek, amibe ez Budapesten kerül. Ezzel szemben a mezőgazdasági lakossággal többségben bíró városok közül — kivételes esetektől eltekintve — az volt a legdrágább, ahol a budapesti árnak 67%-ával jelentkezett a baromfi értéke.

A friss teatojás ára már sokkal több tényező egybejátszásával alakul ki a magyar városokban. A szabály azonban itt is megállapítható, a nagyobb fogyasztópiacok helyén sokkal drágább a tojás, mint azokban a városokban, ahol az iparűző lakosság hiányában fillérekért kénytelenek elvesztegetni ugyanazt az árut.

Talán a legtisztábban áll meg ez a szabály a *tej áralakulásánál*. A tej a városok iparforgalmi népességének arányaiban megállapított város-sorrend szerint szorosan csökken. Vannak ugyan egyes kivételes esetek itt is, de általában nagyon szépen megfigyelhető az árak ilyetén való alakulása.

A búzaliszt áralakulása a magyar városok között nem ment ilyen szabályosan végbe. A mezőgazdasági jellegű városokban ugyan mindenkor olcsóbb a liszt mint a többi városokban, de az iparosodott és erősebben iparosodott városokban ilyen összefüggéseket nem találunk. Ez elsősorban a finomabb lisztre nézve áll, de az úgynevezett kenyérliszt áralakulása sem kifejező.

A fehérbab, fejeskáposzta és burgonya áralakulásánál nem figyelhető meg a fentebbiekben többször említett irányzat. Oka ennek elsősorban arra vezethető vissza, hogy a piacok nincsenek egyformán és a szükségesnek megfelelő arányokban élelmiszerekkel ellátva. Egymáshoz viszonylag közelfekvő városokban a fejeskáposzta ára 20 és 5 fillér, de megtörténik, hogy *34 fillérért árulják a fejeskáposztát Sátoraljaújhelyen és 5 fillérért Nyiregyházán.*

A piac szervezetlenségére nem lehet más adattal jobban rámutatni, mint ezzel az eggyel magában véve. Az áruhiány és árubőség minden komolyabb ok nélkül jut kifejezésre, nem tudják megtalálni egymást fogyasztó és termelő. Kétségtelen, hogy ez az oka annak, hogy Budapesten is meglehetősen drágák az élelmiszerek és a helyzeten csak az segíthet, ha a Székesfőváros Statisztikai Hivatalában megindult adatgyüjtési és kutatási munkák segítségével eszközeink lesznek a piacszervezés munkájához.

A tüzelőanyagok áralakulásánál nem hagyható figyelmen kívül, hogy az egyes városok által megadott piaci középárak nagymértékben befolyásolva vannak a szerint, hogy az egyes vidékeken milyen szén- vagy fafajta kerül általában tüzelésre. Sokszor jelentősebb arányú árkülönbségeknek nem tudjuk okát adni, nem találjuk meg az indítékát annak, hogy azt mi idézte elő. Kétségtelen, hogy a mezőgazdasági körülmények befolyása játszhatik ezekbe az esetekben szerepet és teszi részben alkalmatlanná ezeket a számokat a fentiekhez hasonló megfigyelések és következtetések elvégzésére.

Már *az elektromos áram árának alakulásában határozottan felismerhetők az iparosodás hatásai.* Az iparosodott városokban az elektromos áram egységára általában alacsonyabb, mint a túlnyomóan mezőgazdasági népességgel bíró városokban, ahol a fogyasztás kisebb. Az iparos népesség jobban megkívánja az elektromos áramot saját háztartásában, de egészen biztos, hogy maga az ipar is sok elektromos áramot fogyaszt, ennek következtében az áram egységára olcsóbb lesz. A gyáripari termelési statisztika szerint a közel egymillió lóerő gépierőből 454.096 lóerő az elektromos motorokra esik, így tehát kétségtelen, hogy a vidéki városokban is terjed az elektromosság az ipari vállalatok körében is.

Budapest után ugyan a legolcsóbb elektromos árammal Kalocsa dolgozik, de ezután Pécs, majd Debrecen, Salgótarján, Sopron, Szeged, Magyaróvár, Gyöngyös és Szombathely következnek. A sorrend kialakulásában kétségtelen, hogy jelentős szerepe van annak, hogy az egyes városok honnan nyerik elektromos áram szükségletüket és amennyiben kimondottan helyi telep szolgáltatja az áramot, akkor az a telep milyen nagyságú és fogyasztóképességű környék kiszolgálását végzi egyben.

A petroleum és gyertya áralakulásában sok más tényező játszik szerepet, olyan tényezők, amelyeket jelen tanulmány keretei között kivizsgálni nem mutatkozik szükségesnek. Ugyanez áll a gáz áralakulására nézve is. A gáz ára — akár fűtő, akár világítóanyag — sem egyedül attól függ, hogy az egyes városok mennyiben iparosodtak és mennyiben nem.

Általában tényként megállapíthatjuk, hogy városaink iparosodása befolyással van az ugyanazon városban kialakuló árakra. *Az ipari cikkekre nézve sajnos a vizsgálatot nem lehet véghez vinni*, miután az iparcikkekben a minőségnek is olyan jelentős szerepe van, amely az árakat sokszor teljesen megváltoztatja. Az az adatgyüjtés, amelyre fentebb hivatkoztunk kiterjedt a kérdésnek erre a részére is. A beküldött adatokból azonban megállapítható volt, hogy ilyen vonatkozásokban nem lehet összehasonlításokat végezni. Egyes városok azonnal rá is mutattak ennek okára és kiemelték, hogy az iparcikkek sokfélesége egy-egy áruban magában is olyan változó árakat indokol, amelyek nem bírják el az egyes városok között kialakult árkülönbségek magyarázatát.

A közszükségleti élelmicikkek és a fűtő és világító anyagok áralakulása inkább volt alkalmas arra, hogy vizsgálat tárgyává tegyük. Be is igazolódott az, hogy az iparosodott városokban az élelmicikkek, a mezőgazdaság termelvényeinek árai mindenhol magasabbak, mint a túlnyomórészben mezőgazdasági foglalkozású népességgel lakott városokban.

Ez a megállapítás önmagában nem mond sokat. Ha azonban ehhez hozzátesszük azt, hogy *ez az áremelkedés a mezőgazdasági termelésnek milyen jelentős hasznára van*, akkor azonnal világossá válik, hogy ezek az adatok, ezek a körülmények is sürgetik az iparfejlesztés nemzettámogató munkáját.

Ha vidéki városaink általában jobban iparosodtak volna, akkor ma a mezőgazdasági termelés nemcsak hogy többet volna kénytelen termelni és ezen keresztül növekednék gazdaságossága, hanem jobb árakat is tudna elérni és nagyobb haszonnal, több munkabérrel dolgozhatnék. Ezen keresztül van meg viszont a lehetőség ahhoz, hogy a mezőgazdasági munkásság életszintje emeltessék.

*

Az ipari decentralizáció gondolata abban a vonatkozásban, ahogy ezen tanulmány elején azt feltártam, igen fontos. *Az ország népének egész életszínvonalát egyedül ezen keresztül van mód és lehetőség emelni.* Fokozni kell ipari termelésünket úgy mennyiségileg, mint minőségileg. Meg kell keresnünk azokat az iparágazatokat, amelyek számára nyersanyagokat termelni alkalmas a magyar föld és amelyek életképesek maradnak minden körülmények között. Nemcsak Nagy-Budapesten, hanem a vidéki városokban is egyaránt települhetnek, de elsősorban ezek közül is azokra az iparokra kell nagyobb súlyt helyeznünk, amelyek a vidék iparosítására alkalmasak.

Budapestnek közvetett úton amúgy is meglesz a haszna a vidék iparosodásából. Épen ezért soha sem vádolható a főváros azzal, hogy a maga részéről ellene volna annak az egészséges decentralizációs mozgalomnak, amelynek jelentős hivatása van. Budapest vezetői maguk is jól tudják, hogy a fővárosban és környékén kialakult iparra a vidéki ipartelepek fejlődése nem lehet ártalmas, a főváros a maga részéről szívesen is segítené elő azt, hogy vidéki városainkban minél nagyobb számban és értékben újabb ipartelepek alakuljanak.

A mezőgazdaság termelésének megfelelő irányítása nélkül azonban nem várhatjuk, hogy a vidéken ipartelepek létesüljenek. A kérdésnek tehát mindenkor abból kell kiindulni, természetes előnyöket nyujtani a vidéknek és főként a vidéki városokban települő ipartelepeknek. Ezek a természetes előnyök elsősorban azok, hogy megfelelő nyersanyagtermelés, másodsorban a megfelelő közlekedési kapcsolatok építése segíttessék elő. Nemcsak a Sajónak hajózhatóvá tételére gondolunk ezzel, hanem a Duna és Tisza közötti csatornának gondolata is előttünk van. Ennek azután származékos eredménye lesz az, hogy az ipar számára termelő mezőgazdaság jövedelmezősége emelkedni fog és ennek következtében több és több iparcikkeket vehet fel. *Addig nem lehet számítani a vidéki városok iparosodására, amíg reprezentatív felvételek megállapítása szerint az ország cipőfogyasztása átlagosan egy főre számítva csak félpár.* De ha a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság már nem szálanként fogja vásárolni a gyufát és lehetősége lesz rádiókészüléket venni, varrógépet beszerezni, nem lesz szüksége és ideje arra, hogy használati eszközeit maga faragja, heggessze, javítsa és ezzel kontárkodjék, akkor a magyar iparfejlesztés meg fog indulni. És nem kétségtelen, hogy *az iparfejlő-*

dés elsősorban a vidékre terjeszkedik majd ki, mert megkapja a maga természetes nyersanyagtelepei mellett a maga helyi fogyasztópiacát is.

Az ipari decentralizáció terén azután már városainknak könnyű helyzete lesz. Adataink eddig is igazolják, hogy számtalan vidéki városban, de mondhatjuk általánosságban is, *vidéki városainkban az ipar erősen koncentrálódik*. A falvakban csak azok az ipartelepek települnek, amelyek ide bizonyos okoknál fogva kötve vannak. *A városok azáltal, hogy a népességnek általában intelligensebb, civilizáltabb, polgáriasodottabb rétegeit ölelik magukhoz, mindenkor alkalmasak a nagyobb ipartelepek letelepülésének céljaira.*

Reméljük, hogy a magyar ipari decentralizáció fontosságát az illetékes tényezők a jövőben is előtérben fogják tartani és megtalálják az ennek megoldásához vezető utakat. Ezzel nemcsak az egész magyarságnak, hazánk minden polgárának életszíntjét lesz módjuk emelni, hanem megindíthatják a magyar városok igazi fejlődését is és Budapest mellett több számottevő nagyváros alakulhat ki a Duna középső medencéjében, a mindinkább fejlődő magyarságnak életterén.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 55319/195.1. sz.

TARTALOMJEGYZÉK

Oldal

Bevezetés 3

I. Az ipari decentralizáció elgondolásai és lehetőségei.

1. A probléma újabb felszínre bukkanásának okai 6
2. A vidék iparosításának lehetőségei és szükségessége 9
3. Mezőgazdasági termelés és ipari termelés összhangba hozatala 13
4. A vidék iparosításának akadályai 14
5. Javaslatok az iparfejlődést gátló okok leküzdésére 29

II. Adatok a vidék iparosodásának fejlődéséhez.

Módszertani megjegyzések 31

A) *A vidéki városok népességének foglalkozás szerinti megoszlása.*

1. A vidéki városok népesedése az utolsó évtizedekben 34
2. A vidéki városok iparosodása a foglalkozási statisztika tükrében 37
3. Erősen iparosodott városaink 40
4. Iparosodott városok 43
5. Mezőgazdasági jellegű városaink 46
6. Városaink ipari lakosságának összetétele 47

B) *A vidéki városok iparvállalatainak fejlődése.*

1. Az iparvállalatok számbeli megoszlása és fejlődésük a magyar városokban 53
2. Gyárvállalataink szerepe az iparban 58
3. A nagyvállalatok megoszlása Nagy-Budapest, a vidéki városok és a községek között 63
4. A magyar városok iparvállalatai és ezeknek sorsa 1900—1930 között 77

C) *A városok termelése és iparosodásuknak kihatása.*

1. A magyar városok szerepe Budapest árufelhozatalában 106
2. Áralakulás a magyar városokban 109

Felelős kiadó: dr. Illyefalvy Lajos